

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝

«Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» ՊՈԱԿ

Խմբագրական խորհուրդ՝

Նիկոլայ Առուստամյան - (Նախագահ)
 Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի տեղակալ
Աշոտ Հայրապետյան - «Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» ՊՈԱԿ տնօրեն
Վոլոդյա Հովհաննիսյան - Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի անդամ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Ռուզաննա Հակոբյան - Գավառի պետական համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Կարեն Մարդարյան - Ռուս-Հայկական (Մյափոնական) պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի ղեկան, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Խմբագիր և սրբագրիչ՝

Արմենուհի Հայրապետյան

Համարի պատասխանատու՝

Գրիգոր Մինասյան - «Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» ՊՈԱԿ տնօրենի իրավական հարցերով տեղակալ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Համարի վրա աշխատել են՝

Սեդա Գինոսյանը, Արսեն Ալոյանը

Խմբագրության հասցեն՝
 375010, ք. Երևան, Մ.Խորենացի 162^ա
 հեռախոս 574406
 ֆաքս 574453
 Էլ. փոստ lawinstitute@justice.am

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՌՈՒԶԱՆՆԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտ.....3

2. ՇՈՒՇԱՆ ԴՈՅԴՈՅԱՆ

Մարդու պատվի և արժանապատվության պաշտպանության իրավական կարգավորման առանձնահատկությունները ՀՀ-ում.....10

3. ԱՆԴՐՈՒՆԻԿ ԹԵՎԱՆՅԱՆ

Անցումային ժողովրդավարության իրավաքաղաքական մարտահրավերները.....19

4. ԹԱՍԻՐԱ ՇԱԲԱՐՅԱՆ

Իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության որոշ հիմնահարցեր.....23

5. АИДА ИСКОЯН

Конституционно-правовое обеспечение экологических прав граждан и устойчивое развитие: европейский опыт.....27

6. АПНА КУРДОВА

Международное сотрудничество в сфере реформации уголовно-правового законодательства с целью противодействия современной преступности.....36

7. РАФАЭЛЬ АЙРАПЕТАН

«Писатель Ф. Достоевский о правовой защите детей».....39

8. ЛУСИНЕ ОГАНЕСЯН

Юридическое лицо как субъект преступления в уголовном праве зарубежных стран (Англия, Франция, США).....47

9. АСЯ БЕРБЕРЯН

Значение мотивов психопатической самоактуализации при совершении субъектом противоправных действий.....51

10. Օտարերկրյա քրեագրման գործընթաց.....57

11. Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության համակարգում ստեղծվել է թարգմանությունների կենտրոն.....61

12. Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտում հանձնվել են վկայականներ.....63

Մի քանի րոպե անց, հարավարևմտյան շրջանում յուրաքանչյուր նոր նախաձեռնություն միանշանակ չի ընկալվում, այն ունենում է ինչպես համակիրներ, այնպես էլ՝ մոլի հակառակորդներ: Լիափույս եմ, որ մեր այս նախաձեռնությունը՝ համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում, ձեռք կբերի անհրաժեշտ վարկանիշ, քանզի այն բխում է ոչ միայն մասնագետ իրավաբանների գուտ գործնական շահերից, այլև կոչված է իրավական խրթին հարցերի առնչությամբ որոշակի ծառայություններ մատուցելու մեր քաղաքացիներին, բարձրացնելու նրանց իրազեկվածությունը օրենսդրության ոլորտում և ճանաչելի դարձնելու մեր երկրի իրավական համակարգը՝ միջազգային ասպարեզներում:

Համոզված եմ նաև, որ հանդեսը չի ունենալու որևէ կոնկրետ ուղղվածություն, այն բաց է լինելու բոլոր տեսակի գիտական տեսակետների ու դիրքորոշումների համար, անկախ այն հանգամանքից, քեզ դրանք որքանով են համահունչ լինելու նև գերատեսչական շահերին: Առաջադրվող պահանջները սահմանափակվելու են բացառապես գիտական չափանիշներով, ինչը՝ բացառելու է խտտանը:

Ոչ միայն քաջաձանոթ եմ երկրում՝ իրավագիտության ոլորտում գոյություն ունեցող բոլոր գիտական հանդեսներին, այլև՝ ուժերիս ներածին չափով նպաստել ու նպաստելու եմ դրանց կայացմանը և հետագա առաջընթացին. ընդ որում, մեծ մասի խմբագրական խորհրդի անդամ եմ: Ուստի, առավել քան համոզված պետք է լինենք, որ սույն հանդեսը կոչված է նպաստելու իրավական թեմաներով բանավեճերն ավելի խորիմաստ և հիմնարար դարձնելուն, հետազոտման սլաքը նաև այնպիսի առանցքային հարցադրումներին ուղղելուն, որոնք հասկանալի պատճառներով համեմատաբար քիչ են լուսաբանվել:

Հարկ է նշել, որ արդարադատության նախարարության համակարգն ընդգրկում է այնպիսի ենթակառուցվածքներ, որոնք իրենց կարգավիճակով ու գործունեության բնույթով խիստ առանձնահատուկ են, իսկ դրանց վերաբերյալ համալիր տեղեկատվություն և գիտահետազոտական նյութեր կարող են պատրաստել ու ընթերցողներին ներկայացնել հատկապես՝ հենց այդ օղակի աշխատողները:

Ակնհայտ է, որ արդարադատության նախարարության համակարգն ընդգրկում է բազմաբնույթ կառույցներ, որոնց գործունեության համակողմանի հետազոտությունն ու գիտագործնական անհրաժեշտ խորությամբ լուսաբանելն օրվա հրամայականն է, քանզի դրանք սերտորեն առնչվում են յուրաքանչյուր անձի իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության և պարզապես առօրյա կյանքում ճիշտ կողմնորոշվելու հետ: Այս հանդեսը նաև խիստ արժեքավոր ամբիոն կլինի՝ դատաիրավական բարեփոխումների բարդ ու հրատապ հարցերով հասարակական լուծումներ ու քննարկումներ կազմակերպելու կտրվածքով:

Հանդեսի ծննդյան առթիվ շնորհավորում եմ բոլոր իրավաբաններին, գիտագործնական հանդեսի խմբագրական խորհրդին և մաղթում ստեղծագործական աննահանջ հաջողություններ: Միաժամանակ, իմ խորին շնորհակալությունն եմ հայտնում «Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ»՝ ՊՈԱԿ անձնակազմին՝ սույն հանդեսի ստեղծման գործում ցուցաբերած հետևողականության և ջանասիրության համար:

Ակնկալում եմ, որ նախկին նմանաբնույթ հանդեսների ստեղծման ու կայացման փորձի համակողմանի վերլուծության արդյունքում այս նախաձեռնությունը զերծ կմնա բոլոր բացասական երևույթներից և յուրաքանչյուրի համար կդառնա հիրավի գիտական արժեք ներկայացնող բազմաբովանդակ տեղեկատու:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՌՈՒՋԱՆՆԱ ՀԱԿՈՔՅԱՆ

Գավառի պետական համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Ռարերը շարունակ փիլիսոփայական, իրավաբանական մտքի խոշոր ներկայացուցիչների ուսումնասիրման առարկան են եղել անձի ազատության ու պատասխանատվության, բարոյական և իրավական պարտքի հիմնահարցերը: Մասնավորապես, պատասխանատվության ու պատժի մասին դատողություններ հանդիպում ենք չին փիլիսոփաներ Կոնֆուցիոսի և Շան Յանի աշխատություններում, մ.թ.ա. VI-IV դարերում: Իրավաբանական պատասխանատվության մասին տեսության փիլիսոփայական հիմքերի մշակման համար պարտական ենք շատ հայտնի փիլիսոփաների՝ Պլատոնին, Թ.Մորին, Հ.Հորացիոսին, Թ.Հոբսին, Ջ.Վիկոյին, Շ.Լ. Մոնտեսքիոյին, Ժ.Ճ. Ռուսսոյին, Չ.Բեկկարիային, Է.Կանտին, Գ.Վ.Ֆ. Հեգելին, Ի.Բենտամին, Ռ.Ֆ. Հիերինգին, Ֆ.Նիցշեին, Վ.Սոլովյովին, Ի. Իլյինին¹: Պատասխանատվության մասին դրույթներ կան Հայոց Ազգային-եկեղեցական ժողովների որոշումներում, Մխիթար Գոշի և Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքերում, Շահամիր և Հակոբ Շահամիրյանների «Որոգայթ փառաց»-ում, հայ իրավական մտքի այլ աղբյուրներում²:

Պատասխանատվությունը՝ որպես փիլիսոփայական, սոցիալական, իրավական, բարոյագիտական, հոգեբանական բնոգրկուն հասկացություն, այսօր էլ ուսումնասիրվում է մի շարք գիտությունների կողմից՝ տարբեր տեսանկյուններով: Փիլիսոփայության մեջ առկա են պատասխանատվության երկու հայեցակարգ՝ դասական և ոչ դասական: Ըստ դասական հայեցակարգի՝ գործունեության սուբյեկտն իր արարքի հետևանքների համար պատասխանատվություն է կրում: Որպես պատասխա-

նատվություն կրող՝ մարդն ազատ է և ինքնուրույն: Անձի ազատությունը և պատասխանատվությունը հանդես են գալիս փոխկապակցված ձևով: Ազատ անձը պետք է ինչ-որ մեկի առջև պատասխան տա՝ Աստծո, դատարանի, ղեկավարի կամ սեփական խղճի: Պատասխանատվության ոչ դասական հայեցակարգի համաձայն՝ անձի ազատությունը բացարձակ արժեք չէ, այլ կրում է հարաբերական բնույթ: Եթե անձը հանդես է գալիս խմբի կազմում, նա չի կարող պատասխանատվություն կրել ընդհանուրի գործողությունների համար: Փիլիսոփա Վ.Կանկեն իր աշխատության մեջ նշում է, որ պատասխանատվության դասական կոնցեպցիան համապատասխանում է ինքնավար սուբյեկտի բացարձակ ազատության ըմբռնմանը, իսկ պատասխանատվության ոչ դասական կոնցեպցիան գուցե հեռավոր է ազատ հասարակությանը, որի պահանջները յուրաքանչյուր ոք պետք է հաշվի առնի³:

Մարդկային հասարակության պետաիրավական կյանքի զարգացմանը զուգընթաց, իրավաբանական պատասխանատվության մասին տեսության շրջանակում, աստիճանաբար ձևավորվեցին հայացքներ՝ սահմանադրական պատասխանատվության վերաբերյալ: Սահմանադրական պատասխանատվության վերաբերող որոշ հարցեր շոշափվել են մինչեղափոխական Ռուսաստանում՝ Ա. Ս. Ալեքսեևի, Վ. Մ. Գեսսենի, Ս. Ա. Կուտյարևսկու, Ն. Ի. Լազարևսկու, Մ. Մ. Սպերանսկու և այլ գիտնականների աշխատություններում, որտեղ հիմնականում քննարկվել է կառավարության, նախարարների սահմանադրական պատասխանատվությունը՝ Պետական Դումայի առջև: Սակայն սահմանադրական պատասխանատվու-

քյան ինստիտուտը հետագայում չի զարգացել և խորհրդային ժամանակաշրջանում գրեթե մոռացության է մատնվել: Արդյունքում, տասնամյակներ շարունակ գերակայել է այն տեսակետը, որ սահմանադրական իրավունքին բնորոշ չէ պատասխանատվության ինստիտուտը, սահմանադրական իրավանորմներն ընդհանրապես սանկցիաներ չեն բովանդակում, ուստի անհրաժեշտության դեպքում կյանքի են կոչվում իրավունքի այլ ճյուղերով նախատեսված պատասխանատվության միջոցների գործադրմամբ: Եվ միայն XX դարի 70-ական թվականներից սկսած, առանձին պետականագետներ՝ Ս. Ա. Ավագյանը, Ն. Ա. Բորրովան, Յու. Պ. Երեմենկոն, Տ. Գ. Ջրաժեսկայան, Ֆ. Մ. Ռուդինսկին և այլք, սկսեցին քննարկել ԽՍՀՄ-ում պետաիրավական (սահմանադրական) պատասխանատվության՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության հատուկ տեսակի հիմնահարցերը: Այս հարցում էական փոփոխություններ կատարվեցին հետխորհրդային տարիներին, երբ սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտի ստեղծումը դարձավ սահմանադրական իրավունքի գիտության ուսումնասիրման կարևորագույն օբյեկտներից մեկը:

Սահմանադրական պատասխանատվությունն իրավաբանական պատասխանատվության հատուկ տեսակ է, իշխանության բաժանման, «գրուպումների ու հակակշիռների» կառուցակարգի անհրաժեշտ տարր, Սահմանադրության գերակայության և անմիջական գործողության ապահովման կարևոր գործոն:

Իրավաբանական բառարանում սահմանադրական պատասխանատվությունը սահմանվում է որպես՝ սոցիալական պատասխանատվության հատուկ տեսակ, որն ունի քաղաքական-իրավական բարդ բնույթ: Սա կիրառվում է սահմանադրական իրավախախտման դեպքում և արտահայտվում է իրավախախտման սուբյեկտի համար հատուկ բացասական հետևանքներով: Սահմանադրական պատասխանատվության սուբյեկտներ կարող են լինել բարձրագույն պաշտոնատար անձինք և պետական իշխանության մարմինները: Սահմա-

նադրական պատասխանատվության ձևեր (սանկցիաներ) են՝ հակասահմանադրական ակտի վերացումը կամ դադարումը, պաշտոնանկությունը (լիմալիզմնտի կարգով), ընտրությունների և հանրաքվեի արդյունքներն անվավեր ճանաչելը, պետական մարմինների, բարձրագույն պաշտոնատար անձանց աշխատանքը պաշտոնապես անբավարար գնահատելը (այդ թվում՝ կառավարությանն անվստահություն հայտնելով), հաշվետու մարմնի վաղաժամկետ արձակումը⁴:

Սահմանադրական պատասխանատվությունը կազմում է պետական իշխանության մարմինների սահմանադրաիրավական կարգավիճակի բաղկացուցիչ տարրը: Ջրադեցնելով բարձր պետական պաշտոններ՝ անձինք պետք է ստանձնեն ոչ միայն բարոյական, քաղաքական, այլև սահմանադրական պատասխանատվություն: Այդպիսով՝ սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը հանդես կգա որպես պաշտոնական դիրքի չարաշահումները և պետաիշխանական լիազորությունների վերազանցումները կանխող կարևոր գործոն: Սահմանադրական պատասխանատվությունը պետք է դառնա սահմանադրական կարգի ամրապնդման և սահմանադրական անվտանգության ապահովման իրական երաշխիք: Սահմանադրական կարգը կայուն է, և սահմանադրական անվտանգությունն ապահովված է, եթե պետական իշխանության մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեությունը համապատասխանում է Սահմանադրությանը, որի պահպանմանն էլ միտված է ծառայելու սահմանադրական պատասխանատվությունը: Պետական իշխանության մարմինների և պաշտոնատար անձանց սահմանադրական պատասխանատվության բարձրացումը՝ իրավական պետության կայացման, սահմանադրական ժողովրդավարության և, ընդհանրապես, սահմանադրականության հաստատման անհրաժեշտ նախադրյալ է:

Սահմանադրական պատասխանատվության նպատակներն են՝ Սահմանադրության գերակայության և ուղղակի գործողության ապահովումը, մարդու արժանապատվության, իրավունքների ու

ազատությունների՝ որպես բարձրագույն արժեքների պաշտպանությունը, սահմանադրական իրավանորմների պահանջների կատարումը, սահմանադրական իրավակարգի և օրինականության հաստատումը, Սահմանադրության կարգադրագրերի խախտման դեպքում՝ պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պաշտոնատար անձանց նկատմամբ հարկադրական միջոցների կիրառումը:

Սահմանադրական պատասխանատվությունն իրականացնում է՝ կարգավորիչ, կանխիչ, դատարարական, պատժիչ և այլ գործառույթներ: Սահմանադրական պատասխանատվության գործառույթների արդյունավետ իրականացման համար պահանջվում են անհրաժեշտ նորմատիվ իրավական հիմքեր, սահմանադրական-դատավարական ընթացակարգեր, պետական մարմինների գործունակ և կառուցակարգային ներդաշնակ համակարգի առկայություն և լլրանց միջև դինամիկ հավասարակշռության ստեղծում՝ «զսպումների և հակակշիռների» մեխանիզմների կիրառմամբ: Հ. Հ. Հակոբյանն այն կարծիքին է, որ հակակշիռների և զսպումների կառուցակարգերը պատշամնտին հնարավորություն են տալիս վերահսկողություն իրականացնել գործադիր իշխանության նկատմամբ, իսկ կառավարությունն էլ իր հերթին սահմանադրական պատասխանատվություն է կրում պաշտպանության առջև⁵:

Սահմանադրական պատասխանատվությունն ունի իր սկզբունքները, որոնք բխում են իրավաբանական պատասխանատվության ընդհանուր սկզբունքներից: Սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը պետք է համապատասխանի իրավունքի գերակայության, սահմանադրական օրինականության, սոցիալական արդարության, սահմանադրական որոշակիության, իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման և այլ սկզբունքներին:

Ի տարբերություն իրավաբանական պատասխանատվության մյուս տեսակների, սահմանադրական պատասխանատվությունը բնորոշվում է հատուկ իրավական կարգավիճակ ունեցող սուբյեկտ-

ներով: Սահմանադրական պատասխանատվություն կարող են կրել միայն այն սուբյեկտները, ովքեր օժտված են դեղիկտունակությամբ, այսինքն՝ իրենց հակաիրավական արարքների համար իրավաբանական (այդ թվում՝ սահմանադրական) պատասխանատվություն կրելու ունակությամբ: Սահմանադրական դեղիկտունակությամբ օժտված են անհատական և կոլեկտիվ սուբյեկտները: Սահմանադրական պատասխանատվության են ենթարկվում պետության բարձրագույն պաշտոնատար անձինք՝ երկրի նախագահը, խորհրդարանի պատգամավորները, կառավարությունը՝ իրենց ընդունած որոշումների, կատարած գործողությունների համար, որոնք ոչ համարժեք են արտացոլում հասարակական կամ պետական կյանքի այս կամ այն ոլորտի իրավական կարգավորման պահանջները, խախտում են սահմանադրական իրավանորմները, դուրս են վարքագծի սահմանադրաիրավական մոդելի շրջանակից և այլն: Սահմանադրական իրավահարաբերությունների սուբյեկտի ճանաչումը՝ որպես սահմանադրական իրավասխախտման սուբյեկտ, համապատասխանորեն փոխում է նրա իրավական կարգավիճակը՝ վերածելով սահմանադրական պատասխանատվության սուբյեկտի: Նա կրում է անձնական, գույքային, բարոյական գրկանքներ, իրավական բնույթի սահմանափակումներ:

Սահմանադրական պատասխանատվությունն իրավաբանական պատասխանատվության մյուս տեսակներից Լականորեն տարբերվում է իր բովանդակությամբ: Սահմանադրական պատասխանատվությունը նկատիվ կամ ռետրոսպեկտիվ առումով պատասխանատվություն է հանրային իշխանության ոչ պատշաճ իրականացման, սահմանադրական իրավանորմների խախտման համար: Միաժամանակ, սահմանադրական իրավահարաբերությունների սուբյեկտները պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն են կրում իրենց պարտականությունների կատարման համար, ինչը կարևոր է սահմանադրական իրավակարգի և օրինականության ապահովման համար: Նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության հիմքը սահմանադրական իրավասխախ-

տումն է, իսկ պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվությունը կապված է սահմանադրական իրավանորմերում պարտականությունների ամրագրման և սուբյեկտի կողմից իր սահմանադրական պարտականությունների կամավոր կատարման հետ: Սահմանադրական պատասխանատվության նեգատիվ և պոզիտիվ ասպեկտները կարելի է համարել սահմանադրական պատասխանատվության իրականացման հարկադիր ու կամավոր ձևեր: Սահմանադրական պատասխանատվության իրացման կամավոր ձևը (կամ պոզիտիվ ասպեկտը) սահմանադրական իրավանորմերի պահանջների կատարումն է, դրանց պահպանումը, որը դրսևորվում է սահմանադրական իրավահարաբերությունների սուբյեկտների իրավաչափ վարքագծում, իսկ հարկադիր պատասխանատվության կիրառման հիմքը սահմանադրական իրավախախտումն է:

Սահմանադրական պատասխանատվությունը սերտորեն կապված է սահմանադրական վերահսկողության ինստիտուտի հետ: Սահմանադրական վերահսկողության իրականացման արդյունքում կարող են կիրառվել սահմանադրական պատասխանատվության միջոցներ: Հայաստանի Հանրապետությունում դատական սահմանադրական վերահսկողության մարմինը սահմանադրական դատարանն է, որը կարևոր դեր է կատարում սահմանադրաիրավական սանկցիաների կիրառման մեխանիզմում:

Ի տարբերություն Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության, մի շարք երկրների հիմնական օրենքներում սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը ուղղակիորեն ամրագրված է: Այսպես, Ավստրիայի Հանրապետության դաշնային սահմանադրական օրենքի 142-րդ հոդվածը սահմանում է. «Սահմանադրությամբ նախատեսված պատասխանատվություն դաշնության և նրա միավորների պաշտոնատար անձանց համար՝ իրավախախտումների կատարման դեպքում»⁶:

Որոշ հեղինակներ սահմանադրական պատասխանատվությունը բնորոշում են որպես սահմանադրական իրավունքում հարկադրանքի տեսակ:

Վ. Ի. Չերվոնյուկը գտնում է, որ սահմանադրական պատասխանատվությունն իրենից ներկայացնում է անբարենպաստ հետևանքներ, որոնք առաջանում են լիազոր պետական մարմինների, պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև քաղաքական գործունեության մյուս սուբյեկտների կողմից սահմանադրաիրավական պահանջներից շեղվելու դեպքում: Բնա նրա՝ սահմանադրական պատասխանատվությունը կարող է առաջանալ սխալ քաղաքական կուրսի, անարդյունավետ պետական գործունեության հետևանքով⁷:

Կարծում ենք, որ սահմանադրական պատասխանատվությունն ավելի լայն հասկացություն է, քան սոսկ «անբարենպաստ հետևանքները»: Այս հետևանքներն առաջանում են հենց սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտի գործադրման արդյունքում, քայց իրենցով չեն սպառում սահմանադրական պատասխանատվության ողջ բովանդակությունը: Բացի այդ, որպես սահմանադրական իրավանորմերի պահանջներից շեղվող սուբյեկտներ մատնանշվում են նաև քաղաքական գործունեության սուբյեկտները:

Վ. Ի. Չերվոնյուկի սահմանումից մի շարք հարցեր են ծագում. նախ, պարզ չէ, թե քաղաքական գործունեության որ սուբյեկտների մասին է խոսքը, կամ ո՞վ և ինչպե՞ս է որոշում սխալ քաղաքական կուրսը, պետական գործունեության ոչ արդյունավետ լինելը և այլն: Նշված հանգամանքները կարող են քաղաքական պատասխանատվության հիմք ծառայել:

Գրականության մեջ կա տևակետ, համաձայն որի, իրավաբանական (այդ թվում՝ սահմանադրական) պատասխանատվությունն իր էությունը իրավահարաբերություն է պետության՝ ի դեմս նրա լիազոր մարմինների և իրավախախտի միջև: Ինչ խոսք, իրավահարաբերությունների և իրավաբանական պատասխանատվության միջև առկա է օրգանական կապը: Իրավաբանական պատասխանատվությունը գոյություն ունի և անմիջականորեն կիրառվում է իրավահարաբերություններում, այսինքն՝ իրավական նորմերով կարգավորվող հասարակական հարաբերություններում:

Ոստ Լ. Վ. Գոլովկինի, առավել ճիշտ կլինի «իրավաբանական պատասխանատվությունն անվանել «իրավաբանական պատասխանատվության հարաբերություն» և միայն որպես հարարկություն դիտարկել այդ բարդ հասարակական երևույթը»⁸: Համակարծիք ենք Լ. Վ. Գոլովկինի հետ, քանի որ իրավաբանական պատասխանատվությունը չի կարող իրականացվել այլ կերպ, քան իրավական հարաբերությունների տեսքով, սակայն, կարծում ենք, առավել ճիշտ կլինի խոսել ոչ թե «իրավաբանական պատասխանատվության հարաբերության», այլ «իրավաբանական պատասխանատվության կիրառման հետ կապված իրավահարաբերությունների» մասին:

Իրավահարաբերությունների և պատասխանատվության կապն ընդգծված է նաև Ե. Վ. Չերնիխի աշխատությունում՝ որպես իրավահարաբերություններում իրավաբանական պատասխանատվության իրացման փաստ: Նա միանշանակ պնդում է, որ իրավահարաբերություններից դուրս պատասխանատվությունը չունի դրսևորման իրական ձևեր և գտնում է, որ իրավաբանական պատասխանատվության կապն իրավահարաբերությունների հետ առկա է ոչ միայն պահպանիչ, այլև բնդհանուր կարգավորիչ իրավահարաբերություններում⁹: Գտնում ենք, որ իրավահարաբերությունները կազմում են սահմանադրական պատասխանատվության իրացման համար խիստ անհրաժեշտ «կենսական միջավայրը»: Պատասխանատվության կիրառման հետ կապված իրավահարաբերությունները իրավախախտի (կամ իրավախախտման մեջ մեղադրվող անձի) և պետական մարմինների (օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ իրավախախտումից տուժած անձի) միջև իրավական կապերն են՝ շարժընթացի մեջ: Այդ հարաբերությունների շրջանակում լուծվող հիմնական խնդիրներն են՝ իրավախախտման առկայության կամ բացակայության, սանկցիա կիրառելու անհրաժեշտության և կոնկրետ տանկցիայի որոշման, իրավախախտման մեջ մեղավորի իրավասահմանափակումների (կամ պատասխանատվությունից ու պատժից ազատման), այդ պարտականությունների և իրավասահմանափակումների իրացման հարցերը: Պատասխանատվությունն այստեղ դիտարկվում է որպես քաղաքացու կամ կազմակերպության պատասխանատվություն՝ որոշակի իրավախախտման համար:

Իրավաբանական պատասխանատվության մյուս տեսակների նման, սահմանադրական պատասխանատվությունն իր նեգատիվ ասպեկտով ևս պետական հարկադրանքի միջոց է՝ հիմնված իրավախախտման իրավաբանական և հասարակական դատապարտման վրա, որն արտահայտվում է իրավախախտի համար որոշակի բացասական հետևանքների առաջացմամբ: Սակայն սահմանադրական պատասխանատվությանը բնորոշ հարկադրանքն ունի իր առանձնահատկությունները: Օրինակ, եթե քրեական պատասխանատվությանն ու պատժին բնորոշ են ազատությունից զրկումը կամ ազատության սահմանափակումը, ապա սահմանադրական պատասխանատվության իրացման հետևանքներն այլ բնույթ ունեն: Սահմանադրական պատասխանատվությանը բնորոշ չեն հարկադրանքի այնպիսի միջոցները, ինչպիսին են ազատագրումը, կալանքը և այլն: Միաժամանակ, սահմանադրական պատասխանատվությունը ոչ միայն սահմանադրական իրավանորմների խախտման համար պատիժ է ներառում, այլև կատարում է իրավավերականգնողական գործառույթ: Բայց եթե քաղաքացիական իրավունքում վերականգնումը արտահայտվում է վնասի փոխհատուցմամբ, նախնական վիճակի վերականգնմամբ, ապա սահմանադրական իրավունքում՝ այն կապված է օրենքի խախտումները վերացնելու և պետական ապարատի, պատգամավորների, պաշտոնատար անձանց արդյունավետ գործունեության, քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքների ու ազատությունների իրականացման, պարտականությունների կատարման ապահովման, անհատական ու հասարակական շահերի գուգակցման հետ:

Սահմանադրական պատասխանատվությունն ունի միայն իրեն հատուկ առանձնահատկություններ՝ պայմանավորված սահմանադրական իրավունքի կարգավորման առարկայի առանձնահատ-

Սահմանադրական պատասխանատվությունն ունի միայն իրեն հատուկ առանձնահատկություններ՝ պայմանավորված սահմանադրական իրավունքի կարգավորման առարկայի առանձնահատ-

կոթյուններով: Նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվությունը կիրառվում է սահմանադրական իրավունքի նորմերի խախտման դեպքում: Սակայն նշված նորմերի խախտման համար կարող է կիրառվել նաև պատասխանատվության այլ տեսակ: Այսպես, օրինակ, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչվում և պաշտպանվում է սեփականության իրավունքը»: Եվ եթե սահմանադրական այս սկզբունքը խախտվի, ապա իրավախախտ սուբյեկտը կենթարկվի ոչ թե սահմանադրական, այլ վարչական, քաղաքացիական, քրեական պատասխանատվության ու պատժի:

Ժ. Ի. Հովսեփյանը նշում է սահմանադրական պատասխանատվությունն իրավաբանականի տեսակներից սահմանազատող հետևյալ հատկանիշները.

1. Սահմանադրական պատասխանատվության ճյուղային համարժեքությունը (պատկանելությունը սահմանադրական իրավունքին),

2. սահմանադրական պատասխանատվության առանձնահատուկ հիմքերը,

3. սահմանադրական պատասխանատվության միջոցների կիրառման մեխանիզմների (դատական և արտադատական) առանձնահատկությունները,

4. պատասխանատվության միջոցների յուրահատուկ համակարգը¹⁰:

Կարծում ենք, որ նշված հատկանիշներին կարելի է ավելացնել սահմանադրական պատասխանատվության սուբյեկտների առանձնահատուկ շրջանակը, սահմանադրական պատասխանատվության հրապարակային բնույթը, հանրային մեծ արձագանք առաջացնելու հատկությունը, քաղաքական հետևանքներ ունենալը, հատուկ նպատակներն ու խնդիրները:

Ն. Մ. Կոյսովան սահմանադրական պատասխանատվության առանձնահատուկ հատկանիշ է համարում.

1) սահմանադրական պատասխանատվության համալիր բնույթը, նրա բարդ կազմը,

2) սահմանադրական պատասխանատվու-

թյան լատենտային կամ անորոշ բնույթը,

3) սահմանադրական սանկցիաների առանձնահատկությունները¹¹:

Գտնում ենք, որ լատենտային կամ անորոշ բնույթը պետք է վերագրել ոչ թե սահմանադրական պատասխանատվությանը, այլ սահմանադրական պատասխանատվության փաստական հիմքին՝ սահմանադրական իրավախախտմանը, քանի որ նման իրավախախտումները հաճախ չեն գրանցվում կամ էլ հատուկ արձանագրվում՝ մնալով չբացահայտված, քողարկված վիճակում:

Մեր կարծիքով, սահմանադրական պատասխանատվությունը, ի տարբերություն իրավաբանական պատասխանատվության մյուս տեսակների, ունի խիստ արտահայտված քաղաքական բնույթ:

Սահմանադրական պատասխանատվությանը (ավելի ստույգ՝ սահմանադրական պատասխանատվության շարժընթացին և սահմանադրական պատասխանատվության միջոցների կիրառմանը) բնորոշ են օրենսդրությամբ սահմանված որոշակի դատավարական ձևեր: Պատասխանատվության միջոցների կիրառումը իրավախախտի նկատմամբ իրականացվում է սահմանադրական-դատավարական նորմերին համապատասխան: Անհրաժեշտ ենք համարում Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից՝ Հանրապետության Նախագահին պաշտոնանկության ձևով սահմանադրական պատասխանատվության ենթարկելու, ՀՀ կառավարությանն անվստահություն հայտնելու, Հանրապետության Նախագահի կողմից օրենսդիր մարմինն արձակելու և սահմանադրաիրավական այլ սանկցիաների կիրառման կառուցակարգերի հստակեցում:

Սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտի զարգացման համար անհրաժեշտ է ունենալ իրավական մշակույթի և, հատկապես, սահմանադրական մշակույթի բավարար մակարդակ, հասարակության իրավագիտակցության և, առաջին հերթին, պաշտոնատար անձանց իրավակրթության աստիճանի բարձրացում:

Սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտի գործունեությունը կարևորվում է Հա-

յաստանի Հանրապետության՝ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտի կողմից ստանձնած պարտավորությունների կատարման, եվրոպական պետությունների ընտանիքին ինտեգրման, հուսալի և պատասխանատու գործընկերոջ համբավի, միջազգային վարկի ու հեղինակության ամրապնդման, արդյունավետ և նպաստավոր արտաքին քաղաքականության իրականացման առումներով:

Ընդհանրացնելով վերը շարադրվածը՝ կարող ենք փաստել, որ սահմանադրական պատասխանատվությունը սահմանադրաիրավական բարդ ինստիտուտ է, իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ, որը կոչված է ճա-

ռայելու Սահմանադրության գերակայության և անմիջական գործողության ապահովմանը, հասարակության մեջ այնպիսի կարգի հաստատմանը, որի պայմաններում մարդը, նրա արժանապատվությունը, իրավունքներն ու ազատությունները ճանաչվեն և պաշտպանվեն որպես բարձրագույն արժեքներ, պետաիշխանական լիազորություններով օժտված մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պատասխանատվություն կրեն իշխանության սղբյուրի՝ ժողովրդի առջև իրենց սահմանադրական պարտականությունների պատշաճ կատարման համար:

¹Տե՛ս Конфуций. Я верю в древность, Сост., пер. и коммент. И. И. Семенов, М., 1995, с. 55-164.

Տե՛ս Шан Ян. Книга правителя области Шан, Пер., коммент. Л. С. Переломова, М., 1993, с. 156-216.

Տե՛ս Платон. Законы Собр. Соч., В 4 т., Пер. с древнегреч., Общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи, М., 1994, Т. 4, с. 71-437.

Տե՛ս Мор Т. Утопия, Пер. с лат., Ю. М. Каган, М., 1978.

Տե՛ս Гроций Г. О праве войны и мира, Пер. с лат. А. Л. Саветти, М., 1994.

Տե՛ս Гоббс Т. Левиафан, или митерия, форма и власть государства церковного и гражданского, Пер. с лат. и англ., Соч в 2 т., Сост. В. В. Соколов, М., 1991, Т. 2, с. 3-545. Основы философии, Ч. 3. О гражданстве, Пер. с лат. и англ., Соч в 2 т., Сост. В. В. Соколов, М., 1989, Т. 1, с. 270-506.

Տե՛ս Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций, Пер. с итал., М.-К., 1994.

Տե՛ս Монтескье Ш. Л. О духе законов, Избр. произв., М., 1955, с. 159-730.

Տե՛ս Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права. Трактаты, М., 1969, с. 151-256.

Տե՛ս Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях, М., 1995.

Տե՛ս Кант И. Метафизика нравов Соч. в 8 т., М., 1994, Т. 6, с. 224-543.

Տե՛ս Герель Г. В. Ф. Философия права, Пер. с нем., Ред., и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсисян, М., 1990.

Տե՛ս Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства, Пер. А. П. Пыпина, А. Н. Неведомского, СПб., 1867. Теория государства и права: Хрестоматия, В 2 т., Авт. - сост. В. В. Лазарев, С. В. Липен, М., 2001, Т. 2, с. 460-466.

Տե՛ս Неринг Р. Ф. Борьба за право, М., 1991.

Տե՛ս Ницше Ф. Генеалогия морали. Poleмическое сочинение в 2 т., Пер. с нем., Сост. А. Свасьян, М., 1990, с. 407-524.

Տե՛ս Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия, Соч. в 2 т., Сост. А. Ф. Лосева, А. В. Гулыги, М., 1990, Т. 1, с. 47-548.

Տե՛ս Ильин И. А. О сущности правосознания, М., 1993

² Տե՛ս Սամուելյան Խ. Մխիթար Գոչի Գառաառանգաիրքն ու հին հայոց քաղաքացիական իրավունքը, Վիեննա, 1911, Խ. Սամուելյան Հայ հին իրավունքի պատմությունը: Հ.1, Երևան: ԱՐՄՅԱԸ, 1939, Սուրիաչյան Ա. Գ. «Մխիթար Գոչի և Հայոց Գառաառանգաիրք», Երևան, 1965: Егнazarov C. Исследования по истории армянского права: публичного и частного, Киев, 1924: Սաֆարյան Գ. Հ., Խաչատրյան Հ. Մ. Հայ իրավունքի հուշարձաններ (5-18-րդ դդ.), Երևան: Արեգ, 1994: Սաֆարյան Գ. Հ., Հայաստանի միջնադարյան իրավունքը (Ժ-ԺԳ դդ.), Երևան: Մխիթար Գոչ, 1996: Գրիգորյան Գ. Ազգային Սահմանադրություն Հայոց, Երևան, 2004: Авакян Р. О., Авакян Р. Р. Истоки армянской правовой мысли, Ереван, 2008 և այլն:

³ Տե՛ս Կաննի Վ. Ա. Փրիստիայություն: Պատմական և սիստեմատիկ դասընթաց, դասագիրք բուհերի համար, Երևան, 2001, էջ 198:

⁴ Տե՛ս Большой юридический словарь. Под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских, М., 2002, с. 272.

⁵ Տե՛ս Հակոբյան Հ. Հ. Պալլաճնևնոյ և պալլաճնևնարիզնր Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, 2007, էջ 242-243:

⁶ Տե՛ս Конституции стран Европы, М., 2001.

⁷ Տե՛ս Червонюк В. И. Конституционное право, М., 2003, с. 37-38.

⁸ Տե՛ս Головкин Л. В. Вопросы теории юридической ответственности. Проблемы правоотношений, правопорядка, их структура и взаимодействие, М., 1975, с. 236.

⁹ Տե՛ս Черних Е. В. Юридическая ответственность и правоотношение. Вопросы государства и права: Межвузовский сборник статей. Саратов, 1986, с. 138.

¹⁰ Տե՛ս Овсепян Ж. И. Критерии конституционной ответственности в РФ, с. 6.

¹¹ Տե՛ս Колосова И. М. Особенности конституционной ответственности в России. Конституционно-правовая ответственность: проблемы России, опыт зарубежных стран, М., 2001, с. 89.

ՇՈՒՇԱՆ ԴՈՅԴՈՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի մասնուլի տեսության և պատմության ամբիոնի ղուցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՄԱՐԴՈՒ ՊԱՏՎԻ ԵՎ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ՀՀ-ում մարդու արժանապատվությունը հռչակվում է որպես բարձրագույն արժեք և մարդու իրավունքների հիմք, որի երաշխավորը պետությունն է: Պատահական չէ, որ մարդու իրավունքներն ու ազատությունները սահմանող 2-րդ գլխի սկսվում է հենց մարդու արժանապատվությունն ամրագրող 14-րդ հոդվածով. «Մարդու արժանապատվությունը՝ որպես նրա իրավունքների ու ազատությունների անքակտելի հիմք, հարգվում և պաշտպանվում է պետության կողմից»:

Երաշխավորելով խոսքի ազատությունը՝ մարդու իրավունքները պաշտպանող միջազգային իրավունքի նորմերը միաժամանակ նշում են, որ այս ազատությունը բացարձակ չէ և կարող է սահմանափակվել մարդու պատվի և արժանապատվության պաշտպանության նպատակով: Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրի 19-րդ հոդվածը, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածը սահմանում են, որ խոսքի ազատությունը ենթակա է սահմանափակման՝ այլոց իրավունքներն ու հեղինակությունը հարգելու նպատակով:

Հայաստանում գործում է պատվի և արժանապատվության պաշտպանության քաղաքացիաիրավական և քրեաիրավական կարգ: Սույն հոդվածի շրջանակներում անդրադառնալով հարցի քաղաքացիաիրավական կարգավորման առանձնահատկություններին՝ կներկայացնենք նաև օրենսդրական այն թերությունները, որոնք բացասաբար են անդրադառնում Հայաստանում՝ արտա-

հայտվելու և մասնուլի ազատության վրա:

Հարկ ենք համարում նշել, որ ՀՀ-ում մասնուլի դեմ ներկայացված դատական գործերի ճնշող մեծամասնությունը վերաբերում է պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի արատավորման գործերին: 2004-2007թթ. ընթացքում գրանցված 16 դատական գործերից 13-ի դեպքում հայցվոր կողմը մասնուլի ներկայացուցիչներից պահանջել է հերքել պատիվն ու արժանապատվությունը արատավորող տարածված տեղեկություններ: Ուստի, հատկապես կարևոր է այս ոլորտը կարգավորող հարցերին անդրադառնալը՝ առկա բացթողումները բացահայտելու և դրանք շտկելու առաջարկներ անելու նպատակով:

Որպես անձի պատվի և արժանապատվության պաշտպանության սահմանադրական իրավունքի ապահովման երաշխիք՝ ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Քաղաքացի իրավունք ունի դատարանով պահանջել հերքել իր պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունները, եթե նման տեղեկություններ տարածված անձը չապացուցի, որ դրանք համապատասխանում են իրականությանը»: «Ձանգվածային լրատվության մասին» օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Անձն իրավունք ունի լրատվական գործունեություն իրականացնողից պահանջել հերքելու իր իրավունքները խախտող փաստացի անճշտությունները, որոնք տեղ են գտել լրատվական գործունեություն իրականացնողի

տարածած տեղեկատվության մեջ, եթե վերջինս չի ապացուցում, որ այդ փաստերը համապատասխանում են իրականությանը»:

Այս հոդվածներից բխում է, որ Հայաստանում՝ մարդու պատվի, արժանապատվության ու գործարար համբավի քաղաքացիաիրավական պաշտպանության առաջին և հիմնական ձևն է հերքումը:

Հոդվածներից եզրակացնում ենք նաև, որ անձը կարող է պահանջել տարածված տեղեկատվության հերքում, իսկ նրա պահանջը կարող է բավարարվել, եթե առկա են հետևյալ հանգամանքները.

տեղեկություններն արատավորել են անձի պատիվն ու արժանապատվությունը կամ խախտել են նրա իրավունքները,

տեղեկությունները չեն համապատասխանում իրականությանը (փաստացի անճշտություններ),

այդ տեղեկությունները տարածվել են մասնավորապես լրատվական գործունեություն իրականացնողի կողմից:

Այսպիսով, առաջին կարևոր պայմանն այն է, որ տարածված տեղեկատվությունը արատավորի մարդու պատիվն ու արժանապատվությունը, խախտի նրա իրավունքները: Տեղեկություններն արատավորող ճանաչելու չափանիշները, սակայն, բացակայում են օրենսդրության մեջ: Այդ դեպքում ի՞նչը պետք է հիմք ընդունի դատարանը՝ դրանք արատավորող ճանաչելու համար: Յուրաբանչյուր դեպքում դատարանը հիմք է ընդունում այն, թե արդյոք տարածված տեղեկությունները հասարակության մեջ ընկալվու՞մ են որպես արատավորող, դատապարտելի, ինչպես, օրինակ՝ գող, ապուշ և այլ արտահայտությունները:

Մյուս կողմից, սակայն, խոսքի և արտահայտվելու ազատության իրավունքը պարտադրում է նկատի ունենալ մի կարևոր հանգամանք ևս. եթե հրապարակվածը պարզապես լրագրողի կարծիքն է և կոնկրետ մեղադրանք չի պարունակում, ինչպես, օրինակ՝ վատ դատավոր, թույլ դասախոս բառակապակցությունները, դատարանը չպետք է դրանք

արատավորող ճանաչի: Տարածված տեղեկություններն անպայման պետք է վերաբերեն փաստելիք և ոչ թե լինեն դատողություններ, կարծիք: Լինելով Եվրախորհրդի անդամ պետություն՝ Հայաստանը չի կարող հաշվի չնստել Եվրոպական դատարանի կայացրած մի շարք որոշումների հետ, որոնք պաշտպանության տակ են առնում կարծիք արտահայտելու ազատությունը: 1999թ. Գալբանի գործով Եվրոպական դատարանը որոշել է, որ մամուլը պարտավոր է տեղեկություններ և գաղափարներ հաղորդել հասարակական հետաքրքրություններ կայացնող խնդիրների վերաբերյալ և մերժել է այն տեսակետը, թե մամուլը չպետք է կարծիքներ հրապարակի, քանի դեռ չի կարող ապացուցել դրանց ճշմարտացիությունը: Պատվի, արժանապատվության գործեր քննելիս՝ դատարանը պետք է փաստերը տարբերակի գնահատական-դատողություններից, վերջիններս ևնթակա չեն ապացուցման: 2001 թվականի փետրվարի 27-ին՝ «Երուսաղեմն ընդդեմ Ավստրիայի» գործով դատարանը որոշեց, որ գնահատող դատողությունների հավաստիությունն ապացուցելու պահանջն անհնար է կատարել, և որ այն ոտնահարում է կարծիք արտահայտելու ազատությունը՝ Եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքը: Սակայն մյուս կողմից՝ գնահատող դատողությունը պետք է համոզիչ և փաստացի հիմքեր ունենա՞:

Այսպիսով, պատվի և արժանապատվության հայցը կարող է բավարարվել, եթե տեղեկությունները լինեն և՛ արատավորող, և՛ ոչ հավաստի: Տեղեկությունները համարվում են ոչ հավաստի, քանի դեռ հակառակը չի ապացուցվել: Համաձայն ՀՀ Զաղ. օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի և «Չանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի (այսուհետ՝ Օրենք) 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ ապացուցման պարտականությունը դրված է պատասխանող կողմի, այսինքն՝ լրատվամիջոցի վրա: Մա, մեր կարծիքով, ՀՀ օրենսդրության լուրջ թերություններից է: Միջազգային չափանիշները սահմա-

նում են, որ ապացուցման բեռը պետք է դրվի ոչ թե լրատվամիջոցի, այլ հայցվոր կողմի վրա: Արտիկլ 19 կազմակերպության «Սահմանել զրպարտությունը» հրապարակման 7-րդ սկզբունքում նշվում է, որ հանրային նշանակություն ներկայացնող խնդիրների դեպքում հայցվորը պետք է կրի տեղեկությունների կեղծ լինելը ապացուցելու բեռը: Լայնորեն ընդունված է, որ որոշակի հանգամանքներում նույնիսկ կեղծ, արատավորող տեղեկությունները պետք է պաշտպանված լինեն հատկապես մամուլի դեպքում, որի պարտքն է ծառայել հասարակական նշանակության խնդիրներին հասարակության տեղյակ լինելու իրավունքին: Եվրոպական դատարանը 1999 թվականի մայիսին «Բլադեր Տրոնգո և Սթենասասն ընդդեմ Նորվեգիայի» գործով կայացրած որոշման համաձայն՝ լրագրողի առաջ դնում է ոչ թե տարածած տեղեկատվության հավաստիությունն ապացուցելու պարտականություն, այլ միայն նշում է, որ լրագրողական նյութերը պետք է «հիմնականում հավասարակշռված լինեն»:

Պատվի, արժանապատվության պաշտպանության քաղաքացիական գործերում դիտավորությունն անհրաժեշտ հանգամանք չի համարվում: Հնարավոր է, լրագրողը տարածել է արատավորող տեղեկությունները ոչ թե դիտավորությամբ, այլ անփութությամբ: Սա նրան պատասխանատվությունից չի ազատում:

Մարդու պատվի և արժանապատվության ոտնահարման դեպքում, օրենքը սահմանում է պատասխանատվության հետևյալ ձևերը՝ հերքում, պատասխան և նյութական վնասի փոխհատուցում:

Հերքում: ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 2-րդ կետը նշում է, որ եթե քաղաքացու պատիվը, արժանապատվությունն ու գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունները տարածվել են զանգվածային լրատվության միջոցներով, ապա դրանք պետք է հերքվեն զանգվածային լրատվության նույն միջոցներով: Ի տարբերություն նախկինում գործող «ԶԼՄ» մասին օրենքի, որտեղ

չէր սահմանափակվում լրատվամիջոցին հերքման պահանջ ներկայացնելու ժամկետը՝ գործող Օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ հերքման պահանջը կարող է ներկայացվել տվյալ տեղեկատվության տարածման օրվանից հետո մեկամսյա ժամկետում: Լրատվամիջոցը հերքման պահանջն ստանալուց հետո՝ մեկշաբաթյա ժամկետում, պարտավոր է հերքման պահանջը ներկայացնողին տեղեկացնել՝ հերքումը տարածելու ժամանակի մասին, կամ, գրավոր հայտնել՝ հերքման տարածումը մերժելու մասին:

Հերքումը հրապարակվում է անվճար՝ դրա պահանջն ստանալու օրվանից հետո մեկշաբաթյա ժամկետում, լրատվության նույն միջոցում, իսկ եթե դա հնարավոր չէ, ապա հերքում պահանջողի համար՝ ընդունելի այլ եղանակով: Հերքումն իրականացվում է «Հերքում» խորագրի նկարով: Եթե նախկին օրենքը թույլատրում էր, որ հերքման ծավալը կարող էր նույնիսկ հերքվող լրատվության ծավալի կրկնակի չափով լինել, ապա նոր Օրենքը պարզապես նշում է, որ հերքումը չպետք է զիջի հերքվող տեղեկատվությանը՝ տեղի, ձևավորման, տառատեսակի չափի ու տեսակի, հաղորդման ժամի առումով:

Օրենքը հերքման առանձնահատուկ կարգ է նախատեսում ընտրությունների ժամանակ: Պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ, թեկնածուի մասին տարածված տեղեկատվության հերքումը կատարվում է 24 ժամվա ընթացքում: Եթե մինչև քվեարկության սկիզբը մնացել է ոչ ավելի, քան 24 ժամ, ապա հերքումը կատարվում է անհապաղ՝ հերքման պահանջն ստանալուն պես: Օրենքը նաև նշում է, որ նշված ժամկետում հերքման տարածումը հնարավոր չլինելու դեպքում, լրատվամիջոցը, այն կարող է հրապարակել օրենքով սահմանված՝ 1-շաբաթյա ժամկետում:

Պատասխանի իրավունք: Ի տարբերություն նախկինում գործող օրենսդրության, որը պատասխանի հրապարակելը թողնում էր լրատվամիջոցի

հայեցողությանը և չէր կարգավորում, նոր Օրենքը սահմանում է պատասխանի իրավունքը և դրա իրացման կարգը:

«Չանգվածային լրատվության մասին» օրենքի 8-րդ հոդվածի 5-րդ կետի համաձայն՝ հերքման հետ միասին, անձն իրավունք ունի պահանջել հրապարակել իր պատասխանը: Ընդ որում, լրատվամիջոցին հնարավորություն է տրվում ընտրելու՝ հրապարակել հերքու՞մը, պատասխա՞նը, թե՞ երկուսը միասին: Ի դեպ, պատասխանի հրապարակումով բավարարված է համարվում հերքման պահանջը: Պատասխանը հրապարակվում է, հերքման համար նախատեսված կարգով և ժամկետներում: Օրենքը որոշակիորեն սահմանափակում է մտցնում պատասխանի բովանդակության մասին, նշելով, որ այն պետք է վերաբերի միայն պատասխանի առարկա տեղեկատվության մեջ տեղ գտած փաստացի անճշտություններին: Այն նաև չպետք է ներառի տեղեկատվությունը պատրաստած կամ տարածած անձի կամ այլ անձանց, նրանց գործունեության հասցեին քննադատություն, կթև դա ուղղակիորեն կապված չէ այդ տեղեկատվության հետ (հոդված 8, կետ 6-րդ):

Հերքման նման, պատասխանը ևս պետք է հրապարակվի անվճար և չգերազանցի պատասխանի առարկա տեղեկատվության ծավալը:

Այսպիսով, և՛ հերքումը, և՛ պատասխանը պետք է առնչվեն միայն հրապարակված փաստացի անճշտություններին, և ոչ երբեք կարծիքին, ինչպես նաև հրապարակված տեղեկատվությանը չառընչվող որևէ այլ խնդրի:

Հերքման և պատասխանի կարգավորման մասին Օրենքում առկա են որոշ բացթողումներ: Օրենքում չի նշվում, թե արդյոք քաղաքացու փոխարեն հերքման և պատասխանի պահանջ կարող են ներկայացնել այլ անձինք, ասենք՝ հարազատները, ընկերները և այլոք. սրանից կարելի է ենթադրել, որ վերջիններս կարող են հայց ներկայացնել միայն համապատասխան լիազորագրի հիման վրա: Եթե հրապարակված տեղեկություններն

արատավորում են անչափահասի կամ անգործունակի պատիվը, ապա նրանց իրավունքների պաշտպանությունը կարող են իրականացնել իրենց ծնողները, կամ՝ օրինական այլ ներկայացուցիչներ: Օրենքում բաց է մնում նաև այն հարցը, արդյոք հնարավոր է մարդու պատվի, արժանապատվության պաշտպանության հայց ներկայացնել անձի մահից հետո: Ենթադրվում է, որ հայց կարող են ներկայացնել նրա իրավահաջորդները:

Վիճարկման ենթակա է նաև հետևյալ հարցը, եթե անձը բաց է թողել հերքում պահանջելու օրենքով սահմանված մեկամսյա ժամկետը, նա կարող է դիմել դատարան՝ հերքում պահանջելու հայցով, չէ՞ որ լրատվամիջոցը կարող է իրավացիորեն առարկել և չտպագրել հերքումը: Սակայն ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 344-րդ հոդվածի 1-ին կետը նշում է, որ անձնական ոչ գույքային իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված պահանջների վրա հայցային վաղեմություն չի տարածվում: Ուստի, անձի պատվի և արժանապատվության պաշտպանության դեպքերում, վերջինս կարող է ցանկացած ժամանակ դիմել դատարան՝ իր խախտված իրավունքները վերականգնելու պահանջով:

Եթե տեղեկությունները հրապարակվել են անանուն կամ կեղծ անվամբ, և լրատվամիջոցը կամ լրագրողը չի ցանկանում բացահայտել իր լրատվության աղբյուրը, ապա տվյալ դեպքում գործով պատասխանող է ճանաչվում լրատվամիջոցը: Ի դեպ, Օրենքով սահմանված կարգի համաձայն՝ լրագրողը լիովին իրավունք ունի չբացահայտել իր լրատվության աղբյուրը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա պարտադրվում է դատարանի որոշմամբ՝ միայն քրեական գործի առիթով՝ ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության բացահայտման նպատակով (Օրենքի 5-րդ հոդված):

Մերժման հիմքերը: «Չանգվածային լրատվության մասին» օրենքի 8-րդ հոդվածի 7-րդ և 8-րդ կետերը տալիս են հերքման և պատասխանի հրապարակման պահանջը մերժելու հիմքերը: Պահանջը

բոլոր դեպքերում պետք է մերժվի, եթե՝

տվյալ պահանջն անանուն է,

այն հակասում է օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտին:

Հերքման կամ պատասխանի պահանջը կարող է մերժվել, եթե՝

չի պահպանվել պահանջը ներկայացնելու օրենքով սահմանված մեկամսյա ժամկետը,

պահանջը վերաբերում է այնպիսի տեղեկատվությանը, որը տարածվել է հրապարակային ելույթին, պետական մարմինների պաշտոնական փաստաթղթերին, լրատվության այլ միջոցին կամ հեղինակային որևէ ստեղծագործությանը կատարված հղումով, և սկզբնաղբյուրը հերքում չի տարածել:

Հերքման կամ պատասխանի հրապարակումը մերժելու դեպքում, անձը իրավունք ունի դատարանի միջոցով պահանջել դրանց հրապարակումը:

Ինչպես արդեն նշվեց, դիտավորությունը անհրաժեշտ հանգամանք չի համարվում պատվի, արժանապատվության պաշտպանության քաղաքացիական գործերում:

Կարևոր երաշխիք է, որ լրատվամիջոցն ազատվում է տվյալ տեղեկատվությունը տարածելու համար պատասխանատվությունից, եթե այդ տեղեկությունները նա ստացել է լրատվական գործակալությունից, դրանք բխում են վիճարկող կողմի կամ նրա ներկայացուցչի հրապարակային ելույթից կամ պատասխանից, ինչպես նաև, եթե այդ տեղեկությունները հրապարակային ելույթի, պետական մարմինների պաշտոնական փաստաթղթերի, լրատվության այլ միջոցի կամ հեղինակային որևէ ստեղծագործության բովանդակված տեղեկատվության բառացի կամ բարեխիղճ վերարտադրությունն են, և դրանք տարածելիս լրատվամիջոցը հղում է կատարել այդ աղբյուրին: Հղումը սկզբնաղբյուրին՝ բոլոր դեպքերում պարտադիր է, հակառակ դեպքում՝ լրատվամիջոցը չի կարող ազատվել հերքում կամ պատասխան տպագրելու պարտականությունից:

Վնասի փոխհատուցում: Հայաստանում՝ մար-

դու պատվի, արժանապատվության ու գործարար համբավի քաղաքացիաիրավական պաշտպանության մյուս ձևը՝ նյութական վնասի փոխհատուցումն է: ՀՀ Քաղ. օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 4-րդ կետի համաձայն՝ քաղաքացին իրավունք ունի տեղեկությունները հերքելու հետ միասին՝ պահանջել դրանց տարածմանը պատճառված վնասների հատուցում: Համաձայն Քաղաքացիական օրենսգրքի 17 հոդվածի.

1. Անձը, ում իրավունքը խախտվել է, կարող է պահանջել իրեն պատճառված վնասների լրիվ հատուցում, եթե վնասների հատուցման ավելի պակաս չափ նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

2. Վնասներ են՝ իրավունքը խախտված անձի ծախսերը, որ նա կատարել է կամ պետք է կատարի խախտված իրավունքը վերականգնելու համար, նրա գույքի կորուստը կամ վնասվածքը (իրական վնաս), ինչպես նաև չստացված եկամուտները, որոնք այդ անձը կստանար քաղաքացիական շըրջանառության սովորական պայմաններում, եթե նրա իրավունքը չխախտվեր (բաց թողնված օգուտ):

3. Եթե իրավունքը խախտված անձը դրա հետևանքով ստացել է եկամուտներ, ապա անձը, ում իրավունքը խախտվել է, մյուս վնասների հետ միասին բաց թողնված օգուտի հատուցման պահանջի իրավունք ունի՝ այդ եկամուտներից ոչ պակաս չափով:

Կարևոր է, որ վնասի փոխհատուցման չափը չպետք է այնքան բարձր լինի, որ սպառնա լրատվամիջոցի գոյությանը:

Պատվի, արժանապատվության ոտնահարումը մարդուն կարող է պատճառել ինչպես նյութական, այնպես էլ բարոյական վնաս: Արատավորող տեղեկությունները մարդուն կարող են պատճառել հոգեկան տառապանքներ: Սակայն, ի տարբերություն ՀՀ նախկին Քաղ. օրենսգրքի, ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնության համանուն օրենսգրքի (վերջինս, հիմք է ծառայել ՀՀ Քաղ. օրենսգրքի համար), ՀՀ Քաղ. օրենսգրքը բարոյական վնասի

փոխհատուցում չի նախատեսում: Սինչդեո՝ մարդու կրած հոգեկան տառապանքները երբեմն ավելի ծանր կարող են լինել, քան պատճառված նյութական վնասը: Քաղաքացիական օրենսգրքի հեղինակները բարոյական վնասի կարգավորման բացակայությունը հիմնավորում էին նրանով, որ սկզբունքորեն անհնար է պարզել մարդու կրած բարոյական վնասի չափը՝ դրամական տեսքով:

ԱՐՏԻԿԼ 19 միջազգային հասարակական կազմակերպության մշակած «Ջրպարտության նորմերի սահմանումը, խոսքի ազատության և անձի հեղինակության պաշտպանության սկզբունքները» ուսումնասիրության մեջ՝ որպես 14-րդ սկզբունք նշվում է, որ «Դատարանները պետք է առաջնահերթ խնդիր դարձնեն բարոյական վնասի փոխհատուցման բոլոր հնարավոր միջոցների կիրառմանը անձի հեղինակությանը հասցված վնասի փոխհատուցման համար»: Նշվում է, որ բարոյական վնասի փոխհատուցման միջոցներն ավելի թույլ ազդեցություն ունեն տեղեկատվության և գաղափարների ազատ հոսքի վրա, քան նյութական վնասի փոխհատուցման միջոցները, նաև՝ միևնույն ժամանակ կարող են արդյունավետ միջոց լինել անձի հեղինակությանը հասցված վնասը փոխհատուցելու համար: Կարելի է կիրառել նաև այլ պակաս վտանգավոր ներգործություն ունեցող միջոցներ, ասենք՝ ներողություն խնդրելը, հերքում կամ պատասխան հրապարակելը: 15-րդ սկզբունքում նշվում է, որ նյութական վնասի փոխհատուցումը պետք է կատարել միայն այն դեպքում, եթե բարոյական վնասի փոխհատուցման միջոցները բավարար չեն վնասի ամբողջական փոխհատուցում կատարելու համար²:

Մեր կարծիքով, ՀՀ օրենսդրությունը պետք է ներառի բարոյական վնաս հասկացությունը, միաժամանակ սահմանելով, որ այն ենթակա է փոխհատուցման, անկախ նրանից՝ մարդը կրել է նյութական վնաս, թե ոչ: Մա կարող է ունենալ միայն դրական ազդեցություն՝ կատարելով իրավաստիտուցների կանխարգելման գործառույթ:

Մարդու պատվի եւ արժանապատվության պաշտպանության քրեահրավական կարգավորումը

ՀՀ-ում զրպարտությունը և վիրավորանքը քրեության պատժելի արարք են համարվում: Ջրպարտությունը և վիրավորանքը կարգավորվում են նոր Քրեական օրենսգրքի 135-րդ, 136-րդ և 318-րդ հոդվածներով:

Համաձայն 135-րդ հոդվածի՝ զրպարտություն է «Ուրիշի պատիվն ու արժանապատվությունը նվաստացնող կամ բարի համբավն արատավորող ակնհայտ սուտ տեղեկություններ տարածելը», որի համար նախատեսվում է տուգանք՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով: Նույն հոդվածի երկրորդ կետով սահմանվում է, որ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են կրկին անգամ, պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հազարապատիկի չափով կամ ազատազրկմանը՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:

Ջրպարտության դեպքում պետք է առկա լինեն հետևյալ հանգամանքները.

1. Հանցավորը մեկ ուրիշին մեղադրում է կոնկրետ արարք կամ արարքներ կատարելու մեջ: Օրինակ՝ նախարարը կաշառք է վերցրել, վատնել է վարկային գումարները և այլն: Ընդ որում՝ անհրաժեշտ է, որ այդ փաստերը կամ արարքները, որոնցում մեղադրվում է, տուժողը, լինեն արատավորող:

2. Երկրորդ հանգամանքն այն է, որ տեղեկությունները պետք է չհամապատասխանեն իրականությանը: Անձը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, եթե տարածված տեղեկությունները համապատասխանում են իրականությանը, նույնիսկ եթե դրանք ստորացնում են մարդու պատիվն ու արժանապատվությունը: Անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից նաև այն դեպքում, եթե տեղեկություններն արատավորող չեն, քայց նաև չեն համապատասխանում իրական-

նությանը:

3. Արատավորող տեղեկությունների կեղծ, սուտ լինելը պետք է ակնհայտ լինեն տարածողի համար: Ջրպարտության հանցակազմի առկայության համար պարտադիր է, որ արատավորող տեղեկություններ տարածողը գիտակցած լինի, որ դրանք կեղծ են, չեն համապատասխանում իրականությանը, այսինքն՝ նա պետք է գործած լինի դիտավորությանը, իսկ եթե դրանց կեղծ լինելը ակնհայտ չի եղել իր համար, ուրեմն տարածողը չի կարող ենթարկվել քրեական պատասխանատվության:

4. Արատավորող տեղեկությունները պետք է վերաբերեն կոնկրետ անձի կամ անձանց:

5. Տեղեկությունները պետք է տարածված լինեն որևէ եղանակով:

ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 136-րդ հոդվածը սահմանում է վիրավորանքը հետևյալ կերպ. «Ուրիշի պատիվն ու արժանապատվությունը անպարկեշտ ձևով ստորացնելը»: Այս գործողությունները պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով:

Սույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են կրկին անգամ՝ պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուսուրորսապատիկից ութհարյուրապատիկի չափով:

Վիրավորանքի բնույթն այն է, որ հանցավորը տուժողին տալիս է այնպիսի բացասական գնահատական, կայցնում է այնպիսի պիտակ, որը նսեմացնում է նրա պատիվն ու արժանապատվությունը: Վիրավորանք հասցնողը դիտավորյալ հասարակության աչքում նսեմացնում է տուժողի հեղինակությունը: Պետք է նկատի ունենալ, որ վիրավորանք հասցնելու դեպքում ամենևին կարևոր չէ, որ տուժողին ուղղված բացասական գնահատականը համապատասխանի իրականությանը:

Դիտավորությունը պարտադիր հանգամանք է վիրավորանքի հանցակազմի համար: Հանցավորը պետք է տվյալ դեպքում ոչ միայն գիտակցի, որ իր

կատարած գործողությունները ոտնահարում են ուրիշի հեղինակությունը, այլև ցանկանա ստորացնել, այս դեպքում միայն կարող է առաջանալ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու անհրաժեշտություն: Վիրավորանքի պարտադիր հատկանիշ է՝ պատվի, արժանապատվության ստորացման անպարկեշտ ձևը: Նշենք նաև, որ վիրավորանքը կարող է տարածվել ոչ միայն տպագիր եղանակով, այլև արտահայտվել կոնկրետ գործողությամբ, օրինակ՝ ապտակով, տարրեր ժեստերով և այլն:

Կարևոր է նշել նաև, որ եւ գրպարտության, եւ վիրավորանքի դեպքում հարկավոր է, որ արատավորող արտահայտություններն արված լինեն կոնկրետ անձի կամ անձանց հասցեին: Ընդհանուր բնույթի, անորոշ անձանց հասցեին արված արտահայտությունները չեն կարող զրպարտչական կամ վիրավորական համարվել:

Մեր համոզմամբ՝ ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 318 հոդվածը՝ «Իշխանության ներկայացուցչին վիրավորելը», լուրջ վտանգ է ներկայացնում, սահմանափակելով մարդու ազատ արտահայտվելու իրավունքը, ինչպես նաև՝ ուղղակիորեն հակասում է Մարդու իրավունքների Եվրոպական կոնվենցիայի դրույթներին և Եվրոպական դատարանի ձևավորած պրակտիկային:

Օրենսգրքի 318-րդ հոդվածում նշվում է.

1. Իշխանության ներկայացուցչին հրապարակայնորեն վիրավորելը՝ կապված նրա կողմից իր ծառայողական պարտականությունները կատարելու հետ՝

պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով կամ կալանքով՝ առավելագույնը մեկ ամիս ժամկետով:

2. Սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են կրկին անգամ՝

պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեքհարյուրապատիկից հազարապա-

տիկի չափով կամ ազատագրվածամբ՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:

ԱՊՀ գրեթե բոլոր երկրների, ինչպես նաև եվրոպական պետությունների քրեական օրենսգրքերը ներառում են դրույթներ՝ որոնցով պաշտպանվում են իշխանության ներկայացուցիչների պատիվն ու արժանապատվությունը: Մակայն, Հայաստանի Քրեական օրենսգրքի 318 հոդվածը նախատեսում է ավելին, քան՝ միայն իշխանության ներկայացուցչի պատիվն ու արժանապատվությունը՝ ծառայողական պարտականություններին առնչվող վիրավորանքից պաշտպանելը:

318 հոդվածում՝ «Իշխանության ներկայացուցիչ» հասկացությունը սահմանված չէ, ինչո՞ք թույլ չի տալիս հստակեցնել դրույթի գործածության շրջանակները: Պարզ չէ նաև, արդո՞ք հոդվածում հաշվի է առնվել իշխանության ներկայացուցչին վիրավորական խոսքերից պաշտպանելը անմիջապես իր ծառայողական պարտականությունները կատարելու պահին, թե՞ ընդհանրապես, ցանկացած իրավիճակում իշխանության ներկայացուցչի հանդեպ թույլ տրված հրապարակային վիրավորական արտահայտության դեպքում:

Եթե առաջին պնդումը ճիշտ է, ապա հոդվածի լեզուն պետք է ավելի ճշգրիտ լիներ: Եթե 318 (1) վերաբերում է ցանկացած իրավիճակում պետական պաշտոնյային ուղղված վիրավորանքին, ապա կասկածի տակ է դրվում 318 (1) հոդվածի ամբողջ իմաստը, քանի որ Քրեական օրենսգրքում արդեն իսկ գոյություն ունի 136 հոդվածը: Այսպիսով, եթե 318 (1) մասը չի վերաբերում իշխանության ներկայացուցչի՝ իր ծառայողական պարտականությունները (անմիջական) կատարելու պահին հասցված վիրավորանքին, ապա 318 (1)-ը ոչ միայն չի արդարացվում, այլ նաև՝ հակասում է հաստատված միջազգային չափանիշներին, ըստ որոնց՝ արգելվում է իշխանության ներկայացուցիչների համար սահմանել պաշտպանվածության ավելի բարձր աստիճան³:

ԱՐՏԻԿԼ 19 միջազգային հասարակական կազմակերպությունն իր մշակած «Լոսոսի ազատու-

թյան և անձի հեղինակության պաշտպանության սկզբունքները» գրքում որպես 2-րդ սկզբունք նշում է «գրպարտություն սահմանող նորմերի իրավաչափ նպատակը»⁴: Մեկնաբանվում է, որ գրպարտություն սահմանող նորմերը չեն կարող արդարացված լինել, եթե դրանք նպատակ ունեն արգելել պետական պաշտոնյայի հասցեին ցանկացած քննադատություն, կամ թույլ չտալ պետական պաշտոնյայի սխալ գործելակերպի կամ կաշառվածության փաստի բացահայտում⁵: Մակայն գործնականում, գրպարտություն սահմանող նորմերը սովորաբար կիրառվում են լայն հասարակական քննադակումներն արգելելու կամ պետական պաշտոնյայի սխալ արարքների վերաբերյալ քննադատությունը կանխելու նպատակով, ինչին էլ և ուղղված է ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 318 հոդվածի բովանդակությունը⁶:

Փաստորեն, Քրեական օրենսգիրքը՝ վիրավորանքի դեպքում պետական իշխանության ներկայացուցիչներին առավել մեծ պաշտպանություն է ապահովում, քան սովորական քաղաքացիներին, մի բան, որն անրնդունելի է և ուղղակի հակասում է Եվրոպական դատարանի մի շարք այլ որոշումներին: «Լինգենսն ընդդեմ Ավստրիայի» գործով 1986 թվականին Դատարանը նշել է, որ «քաղաքական գործիչների առնչությամբ քննադատության սահմաններն ավելի ընդարձակ են, քան՝ մասնավոր անձի: Ի տարբերություն վերջինիս, առաջինը պետք է մեծագույն հանդուրժողականություն ցուցաբերի իր յուրաքանչյուր խոսքի ու գործողության հանդեպ՝ լրագրողների լուրջ ուշադրության նկատմամբ»⁷:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը սահմանել է, որ պետական պաշտոնյաները պետք է ավելի հանդուրժող լինեն հասարակական քննադատության հանդեպ, նույնիսկ այն դեպքում, եթե այն վիրավորելու միտում ունի: Բերենք օրինակ՝ 1997 թ.-ին «Օբերշլիկն ընդդեմ Ավստրիայի» գործով դատարանը որոշեց, որ բեև քաղաքական գործչին հրապարակայնորեն ապուշ անվանելը

կարող է նրան վիրավորել, այդ բառն այնուամենայնիվ, համաչափ է Հայդերի գիտակցաբար արտահայտած տեսակետին: *10-րդ հոդվածը պաշտպանում է ոչ միայն արտահայտված մտքերն ու տեղեկատվությունը, այլ նաև դրանց արտահայտման ձևը*: Այսպիսով, թեև որոշակի դեպքերում իշխանության ներկայացուցչի պաշտպանությունը կարող է արդարացված լինել, այնուամենայնիվ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 318 հոդվածը հակասում է Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի կողմից հաստատված և բազմիցս կիրառված սկզբունքներին:

Իշխանավորների, պետական պաշտոնյաների մասին կարծիքներ արտահայտելու ազատությունը (որքան էլ դրանք տհաճ, ոչ ճիշտ, վատ ձևակերպված լինեն) ժողովրդավարական սկզբունքների անկյունաքարն է: «Արտիկլ 19» կազմակերպությունն իր մեկնաբանություններում նշում է. «Պետական պաշտոնյաներն ավելի մեծ հանդուրժողա-

կանությամբ պետք է վերաբերվեն քննադատությանը: Այստեղից բխում է, որ պետական պաշտոնյաներին հատուկ պաշտպանվածություն տրամադրելով, խախտվում է այս սկզբունքը»: Այսպիսով՝ քրեական օրենսգիրքը ոչ միայն չի ապահովում խոսքի ազատության պաշտպանություն, այլև առավել լուրջ խոչընդոտներ է առաջացնում խոսքի և մամուլի ազատության համար:

Ընդգծենք նաև, որ վիրավորված մարդը միշտ պետք է իր պատիվն ու արժանապատվությունը պաշտպանելու ձևերի ընտրության հնարավորություն ունենա՝ հատկապես մինչև դատարան դիմելը՝ էթիկայի հանձնաժողովներում, մամուլի խորհուրդներում, խնդրաբանություններում: Էթիկական կանոնագրերի ընդունումը մամուլի ինքնակարգավորման, նաև ինքնապաշտպանության լավագույն ձևն է, որը, ցավոք, հայաստանյան ՋԼՄ-ը դեռևս չեն գիտակցում:

¹ www.coe.int:

² www.article19.org:

³ www.media.am:

⁴ www.article19.org:

⁵ Տե՛ս Ֆելդեկն ընդդեմ Սլովակիայի դատական գործը, 2001թ. կետ 87:

⁶ Сборник стандартов по свободе убеждений, Артикль 19, Лондон, 2003, с. 14-20.

⁷ Տե՛ս, օրինակ, Եվրոպական դատարանի հետևյալ որոշումները՝ «Լուպես Գ-ոմես դե Սիլվան ընդդեմ Պորտուգալիայի», 2000թ.: «Ֆելդեկն ընդդեմ Սլովակիայի», 2001թ., «Թոման ընդդեմ Լյուքսեմբուրգի», 2001թ., «Կոլոմբանին ընդդեմ Ֆրանսիայի», 2002թ. և այլն:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԹԵՎԱՆՅԱՆ

Ռուս-Հայկական (Սլավոնական) պետական համալսարանի քաղաքագիտության ֆակուլտետի քաղաքական գործընթացների և տեխնոլոգիաների ամբիոնի դասախոս, տնտեսագիտության թեկնածու

ԱՆՑՈՒՍԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքին և իրավահարաբերություններին անդրադառնալիս՝ քաղաքական գործիչներն ու վերլուծաբանները հաճախ օգտագործում են «անցումային շրջան» արտահայտությունը և բոլոր դժվարությունները վերգրում այդ փուլին: Բանն այն է, որ դեռևս չի խոսվում անցման ավարտի ժամկետների և դրա գնի մասին:

Որքան էլ որ Հայաստանում թե՛ տնտեսական, թե՛ քաղաքական համակարգերը հիմնականում կենտրոնացված են և կրում են մենաշնորհային բնույթ, համարվում խիստ ամուր, մեր կարծիքով, ներհամակարգային պայքարն անխուսափելի է, և դա կհանգեցնի պետական համակարգի որակական փոփոխության: Պարադոքսալն այն է, որ մեզանում ժողովրդավարական համակարգի հաստատմանը կնպաստեն ոչ ժողովրդավարական (ոչ շուկայական) արժեքների կրողները: Չզգալով արտաքին լուրջ դիմադրություն (հասարակության և ընդդիմության կողմից)՝ խոշոր տնտեսաքաղաքական կապիտալի կրողները ժամանակի ընթացքում ավտոմատ կերպով կպայքարեն միմյանց դեմ, որպեսզի մեծացնեն իրենց ազդեցության ոլորտները: Արդյունքում՝ համակարգն ինքնըստինքյան կբացվի հասարակության առջև՝ միջկլանային պայքարում ներգրավելով նոր անդամների (հասարակության պրոֆեսիոնալ հատվածին, որոնք չեն կարողացել կապիտալ կուտակել և բաշխման հարաբերություններում կարող են առաջարկել միայն սեփական ինտելեկտ-կապիտալը): Հանրային կյանքի փոփոխությունների շրջայական կապը կարող է ունենալ հետևյալ տեսքը.

սեփականատիրոջ և մենեջմենթի տարանջատում,

քաղաքակիրթ երկխոսություն մենեջմենթի և վարձու աշխատողների միջև,

եռակողմ համաձայնագիր՝ կառավարության, սեփականատեր-մենեջերների և արհմիությունների միջև,

տնտեսության ապամենաշնորհայնացում, դատական համակարգի անկախացում գործադիրից,

իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի լիարժեք տարանջատում:

Ի սկզբանե կապիտալն էր

Նորանկախ Հայաստանի հասարակական զարգացումները կարելի է բաժանել 3 փուլի՝

1. կապիտալի նախնական կուտակման կամ «վուզար» կապիտալիզմի փուլ,

2. կյանա-օլիգարխիկ կապիտալիզմի փուլ (կապիտալի գերկենտրոնացում և բազմապատկում),

3. վարչա-բյուրոկրատական կամ չինովնիկական կապիտալիզմի փուլ (կապիտալի պահպանում):

Մի շարք հայտանիշներ հաշվի առնելով՝ որոնց մասին դեռ կխոսենք, մենք այժմ թևակոխել ենք վերոնշյալ 3-րդ փուլը: Հետաքրքրական է, որ յուրաքանչյուր հաջորդ փուլ մտնելիս, ընդունվել է իշխանական ոչ ֆորմալ հարաբերությունները ֆորմալիզացնող Սահմանադրություն:

Առաջին փուլում (կապիտալի նախնական կուտակում) տեղի էր ունենում անցում պետական սեփականությունից մասնավորին: Ոչ ֆորմալ հարա-

բերությունները գերակայում էին ֆորմալին: 1995 թվականի Սահմանադրությունը եկավ ամրագրելու տիրող փաստացի իրավիճակը, հզոր նախագահական ինստիտուտ, գործադիր և դատական իշխանությունների սերտաճում ու 2-րդի կախվածություն առաջինից, ինչպես նաև՝ գործադիրի կցորդ օրենսդիր մարմին: Տեղական ինքնակառավարման համակարգն արդեն զուտ ձևական բնույթ էր կրում, քանի որ ֆինանսական ամբողջ կարկանդակը վերին օղակներում էր բաշխվում: Իշխանական կառուցվածքի նմանօրինակ պայմաններում բնական էր, որ պետք է խորանար բիզնեսի և քաղաքականության սերտաճումը: Հասկանալի էր նաև այն, որ տնտեսա-քաղաքական կապիտալի կրողները չէին զիջի իրենց դիրքերը: Արդյունքում՝ մեծամասնությունը, դուրս մնալով սեփականության բաշխման գործընթացներից, գրկվեց քաղաքական և իրավական բռնություններին դիմադրելու ինունային համակարգից: Իսկ հասարակությունը քաղաքացիական ինունային համակարգից գրկվում է այն դեպքում, երբ նրա մեծ մասը՝ նվազագույն կենսապահովման համար անհրաժեշտ սոցիալական պաշտպանվածություն չունի, ինչպես նաև՝ բավարար չինանասական խնայողություններ, և, հետևաբար, չի կարողանում մասնակցել քաղաքական գործընթացներին՝ որպես լիիրավ սուբյեկտ:

Սեփականության վերաբաշխման ուրվականը և լեգիտիմության ճգնաժամը

Անցումային ժողովրդավարության հասարակությունում մշտապես առկա է սեփականության վերաբաշխման վտանգը: Այս ամենով պայմանավորված՝ կարելի է պնդել, որ մեզանում սոցիալական դեմագոգիան և պոպուլիզմը մշտապես պահանջված քաղաքական վարքագծերից են, և հասարակությունը կուրորեն կզնա այն ուժերի հետևից, որոնք իրենց զինանոցում ունեն նշված մոտեցումները: Այլ հարց է, որ ժողովուրդը դրանից չի կարող օգտվել:

Շատ է խոսվում այն մասին, որ սկսած 1995-ից՝ իշխանություններն ունեն լեգիտիմության խնդիր-

ներ: Խնդիրն ընտրական համակարգի մեջ չէ: Պետք չէ լեգալությունը շփոթել լեգիտիմության հետ: Լեգիտիմության թեմայով վերերյան դասական հայեցակարգը, մեզ հուշում է դրա արտահայտման ձևը փնտրել հասարակական գիտակցության մեջ: Եթե համակարգն ընդունելի է, ապա ընդունելի կլինի նաև իշխանությունը: Իսկ համակարգը, նախ և առաջ տնտեսական և իրավական հարաբերություններն են, հետևաբար, իշխանության լեգիտիմության ճգնաժամը տնտեսական համակարգի անընդունելիությամբ և իրավահարաբերությունների ոչ բավարար մակարդակով է պայմանավորված, և շատերի կարծիքով՝ նախ պետք է հաստատել տնտեսական ժողովրդավարությունն ու ապակենտրոնացված իշխանություն:

Քաղաքական լեգիտիմության ճգնաժամի առկայության պատճառա-հետևանքային կապը կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ՝ 1. սեփականության լեգիտիմության ճգնաժամ, 2. սեփականատիրոջ լեգիտիմության ճգնաժամ, 3. սեփականատիրոջ և քաղաքական իշխանության նույնացում հասարակական գիտակցության մեջ, 4. քաղաքական իշխանության լեգիտիմության ճգնաժամ:

Մարդկանց իրավունքների ոտնահարումը սկսվում է աշխատանքային իրավունքի ոտնահարումից: Տնտեսապես չպաշտպանված հասարակության համար լեգիտիմ չեն բոլոր տիպի իշխանությունները, թեպետ դրանք կարող են ընտրված լինել «օրինական» ճանապարհով:

Արմատական ընդդիմություն և արմատական իշխանություն

Այսպես՝ արվի հասարակական համակարգը կարելի է բնութագրել որպես տնտեսա-քաղաքական լեգիտիմության ճգնաժամ ունեցող համակարգ: Այս պայմաններում ամեն մի իշխանություն կձգտի պահպանել իր դիրքերը, այլապես՝ կգրկվի սեփականությունից և, ի վերջո, սեփական անվտանգությունից: Բնական է, որ ընտրական գործընթացները լուրջ փորձություն են դառնում և՛ իշխանության, և՛ ընդդիմության համար: Փաստո-

րեն, ընտրական պայքարը ընդդիմության համար հաճախ ընթանում է «հիմա կամ երբեք» կարգախոսով, իսկ իշխանության համար՝ «մահ կամ իշխանություն»:

Որքան արմատական դիրքերից է հանդես գալիս ընդդիմությունը, այնքան արմատական է դառնում իշխանությունը: Պայքարում, որպես կանոն, շահում է, սովորաբար պահի իշխանությունը, քանի որ տիրապետում է ֆինանսական, ուժային, վարչական և տեղեկատվական ռեսուրսների:

Խոսենք չորրորդ իշխանության մասին. կայացող ժողովրդավարության երկրներում իշխող ուժը հաշվի չի նստում ՁԼՄ-ների հետ և միևնույն ժամանակ ձգտում է իր ազդեցության տակ պահել այդ համակարգը: Դրա օրինակներին մենք հանդիպել ենք նախկին ԽՍՀՄ գրեթե բոլոր հանրապետություններում: Վերափոխումների «երրորդ ալիք»-ին ձգտող երկրներն առայժմ պատրաստ չեն բազմաթիվ քաղաքական դաշտ ունենալուն: Իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերը, կառավարվելով մեկ կենտրոնից, չեն կարող հանդուրժել բազմաթիվ քաղաքական դաշտ: Տնտեսաքաղաքական մենաշնորհի հանգեցնում է նաև տեղեկատվական մենաշնորհի առաջացմանը նախ և առաջ հեռուստատեսության ասպարեզում՝ որպես ամենամասսայական ՁԼՄ-ի: Հեռուստադաշտի վերահսկողությունն իշխանության համար ունի խիստ գործնական նշանակություն, ինչպես տեսանք, Նարնջագույն, Վարդագույն հեղափոխություններն իրականացվեցին նաև հեռուստատեսության միջոցով: Հեռուստատեսության դերն այստեղ պետք չէ գերազնահատել, բայց թերազնահատել նույնպես չարժե: Ի դեպ, հետաքրքրական է, որ և՛ Վրաստանում, և՛ Ուկրաինայում իշխանափոխությանը հաջորդեց սեփականության վերանայման գործընթացը, ինչը, գալիս է հաստատելու մեր այն տեսակետը, որ անցումային երկրներում իշխանության համար պայքարն իր խորքում կրում է նաև կապիտալի վերաբաշխման երևույթներ, և այս առումով, քաղաքական ուժերը պետք է լուծումներ

գտնեն:

Երջանկության մեխանիկա

«Ի՞նչ անել» դասական դարձած հարցադրումը լրջորեն հուզում է հասարակությանը: Կան տարբեր վերլուծություններ և ուսումնասիրություններ այն մասին, թե երբ և ինչպես կարելի է հաղթահարել անցումային շրջանի դժվարությունները և այդ շրջանը համարել ավարտված: Ամերիկացի քաղաքագետ Հանթինգթոնը գտնում է, որ ժողովրդավարական անցումը կարելի է ավարտված համարել, եթե երկու անգամ անընդմեջ օրինական ընտրություններով իշխանափոխություն է տեղի ունենում: Կան նաև այլ տեսակետներ: Հայաստանի դեպքում՝ Սահմանադրությունների փոփոխմամբ որևէ բան գրեթե չի փոխվի, եթե հասարակության մեջ իմունային համակարգը չվերականգնվի: Իսկ պարզելու համար, արդյո՞ք առաջացել է հասարակական դիմադրողականության համապատասխան վիճակ, անհրաժեշտ է դիմել որոշակի ինդիկատորների: Այդ ինդիկատորները կհուշեն համակարգի առողջացման մասին. դրանք են.

1. տնտեսական ժողովրդավարացում,
2. բաժնետիրական կառավարման կուլտուրայի առկայություն,
3. արհմիութենական շարժում (գեհական «Սոցիալդարնոստի» բնույթի, բայց արդեն հայաստանյան իրողությունները հաշվի առնելով և շուկայական ուղղվածություն որդեգրելով),
4. աշխատանքի առկայություն և աշխատավորների շահերի պաշտպանության ինստիտուցիոնալ համակարգի առկայություն:

Անցումային տնտեսության տեսաբանները կարծում են, որ անհրաժեշտ է հասարակական, քաղաքական, տնտեսական խոշոր պակտ (գրված կամ չգրված), ըստ որի, քաղաքական բոլոր ուժերը, խոշոր տնտեսավարողները պետք է մի քանի կետերի շուրջ գան ընդհանուր համաձայնության և հետագայում ձգտեն համաձայնության մեջ ներգրավել նաև հասարակության մեծամասնությանը: Պակտի առկայությունը ոչ թե հանրային կյանքի զար-

գացման իդեալական պատկերացում է, այլ շատ պրագմատիկ (շահեկան) մոդել, նախ և առաջ, խոշոր կապիտալի համար (իրենք կորցնելու բան ունեն):

Պակտն իր մեջ պետք է ներառի հետևյալ սկզբունքները.

1. սեփականության վերանայման բացառում,
2. պետության սոցիալական պատասխանատվության ամրագրում ՀՀ բոլոր քաղաքացիների առջև,
3. խոշոր կապիտալի լեգալացում և լեգալացման արդյունքում հարկային համաներման օրենսդրական երաշխիքներ՝ հետագա հարկային քաղաքականության ազատականացման պայմանով,
4. աշխատավորների շահերի պաշտպանության գործուն մեխանիզմներ և արհմիությունների ինստիտուցիոնալ զարգացում:

Անշուշտ, նշված կետերը լիարժեք չեն, սակայն, մեր կարծիքով, դրանք այն խաղի կանոն-

ներն են, որոնք հնարավորություն կտան մեզ թեակոխել պետության զարգացման որակապես նոր փուլ: Այլապես անհամար է, որ ծայրահեղ սոցիալական բեռնացում ունեցող երկրում պաշտպանվի մարդու և քաղաքացու իրանվունքը կամ այլ խոսքով, հաստատվի քաղաքական ժողովրդավարություն: Ժողովրդավարությունը սկսվում է տնտեսական հարաբերություններից: Սոցիալական խնդիրներ ունեցող հասարակությունն այնքան էլ մտահոգված չէ խոսքի ազատության իրավունքով, հետամուտ չէ պաշտպանելու իր ընտրելու իրավունքը և այլն:

Հասարակության մեծամասնությունն այն կարծիքին է, որ խոսքի ազատությունը, ընտրության իրավունքը, մեզանում ձևավորված համակարգի առջև ծառայած ածանցյալ մարտահրավերներ են: Նախ պետք է հաստատել տնտեսական ժողովրդավարություն և ապակենտրոնացված իշխանություն. դրան զուգահեռ կզարգանան նաև քաղաքացիական ինստիտուտներ:

Գրականություն

1. ՀՀ Սահմանադրություն, ընդունված 1995թ. հուլիսի 5-ին:
2. ՀՀ Սահմանադրություն (փոփոխություններով և լրացումներով), ընդունված 2005թ. -ի նոյեմբերի 27-ին:
3. Մարգարյան Մ. «Քաղաքական լիդերություն», «Պետական ծառայություն», Եր., 2001:
4. Մարգարյան Մ. «Քաղաքական ընտրանին և ժողովրդավարական անցման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում», «Պետական ծառայություն», Եր., 2006:
5. Մարգարյան Մ. «Քաղաքական արդիացման և զարգացման հիմնահարցեր», «Պետական ծառայություն», Եր., 2004:

ԹԱՄԱՐԱ ՇԱԲԱՐՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության
նախարարի խորհրդակցան

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ

Շուկայական հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց արդիական և դառնում նաև իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության հիմնախնդիրը: Ներկայիս վարչական պատասխանատվության օրենսդրության անկատարության պարագայում, դեռևս բավարար չափով լուծված չեն իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության հիմնահարցերը, իսկ իրավական ակտերում բացակայում է «իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվություն» հասկացությունը, դա բխում միայն կոնկրետ իրավական ակտերից: Այսպես, իրավական ակտերով սահմանված են որոշակի իրավախախտումների դեպքում իրավաբանական անձանց նկատմամբ պատասխանատվության միջոցներ կիրառելու վերաբերյալ դրույթներ: Օրինակ՝ տնտեսական մրցակցության, արժույթային կարգավորման և արժույթային վերահսկողության, արժեթղթերի շուկան կարգավորող օրենսդրության պահանջների խախտման համար պատասխանատվության միջոցներ են սահմանված համապատասխանաբար՝ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին», «Արժույթային կարգավորման և արժույթային վերահսկողության մասին», «Արժեթղթերի շուկայի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով¹: Ներկայումս նրանք հանդես են գալիս որպես վարչական պատասխանատվության սուբյեկտներ՝ նաև հողային, շինարարության, մարսային, հարկային, սոցիալական ապահովագրության, բնության ու շրջակա միջավայրի պաշտպանության վերաբերյալ օրենսդրական ակտերով:

Թերևս, հարկ ենք համարում նշել, որ իրավա-

բանական անձանց համար վարչական պատասխանատվություն սահմանող բազմաթիվ իրավական ակտերում, այնուամենայնիվ, հստակ չեն սահմանվում նաև այն իրավախախտումները, որոնք հիմք են հանդիսանում նրանց վարչական պատասխանատվության համար: Բնորոշ է նաև այն, որ իրավաբանական անձանց համար վարչական պատասխանատվություն սահմանող օրենսդրական ակտերը դասակարգված են քստկառավարման ոլորտների, ինչի արդյունքում կամ դրանք անհարկի կրկնում են միմյանց, կամ պարունակում են անհարկի հակասություններ:

Իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության հիմնահարցը տեսական և գործնական քննարկման լայն առարկա է դարձել և բավականին խորն ուսումնասիրվել է շատ ու շատ գիտնականների կողմից, այնուամենայնիվ, այս պատասխանատվության ինստիտուտի կիրառման շրջանակներում սուբյեկտի առումով դեռևս չի ձևավորվել միասնական մոտեցում: Դեռևս վիճելի է այն հարցը, թե արդյոք իրավաբանական անձինք հանդիսանում են վարչական պատասխանատվության սուբյեկտ, թե ոչ, և դրա հետ կապված ծագում են նաև բազմաթիվ հարցեր, ինչպիսիք են՝ իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվությունը, մեղքը և այլն: Գիտնականների մի մասը գտնում է, որ որպես վարչական պատասխանատվության սուբյեկտ հանդես են գալիս բացառապես ֆիզիկական անձինք (քաղաքացիները, քաղաքացիություն չունեցող անձինք, օտարերկրացիները, պաշտոնատար անձինք և այլն)², իսկ մյուսներն էլ այն կարծիքին են, թե որպես վարչական պատասխանատվության սուբյեկտ հանդես

են գալիս նաև իրավաբանական անձինք³:

Ինչպես գիտենք, գրականության մեջ վարչական իրավախախտումը բնութագրվում է՝ որպես հակաիրավական, մեղավոր գործողություն կամ անգործություն, որի համար օրենսդրությամբ նախատեսված է վարչական պատասխանատվություն: Ուստի գանգանքների սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր տարր է համարվում մեղքը, այսինքն՝ անձի հոգեբանական վերաբերմունքը կատարված իրավախախտման նկատմամբ: Հենց այս պարագայում է, որ խիստ վիճարկելի է դառնում իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության հարցը, քանզի մեղքը, որպես անձի հոգեբանական վերաբերմունք կատարված արարքի նկատմամբ, նրանց համար չի կարող բնութագրական լինել:

Այսպես, օրինակ, ՌԴ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 2.1-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական իրավախախտում է հանդիսանում ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի հակաիրավական, մեղավոր գործողությունը (անգործությունը), որի համար սույն օրենսգրքով կամ ՌԴ սուբյեկտների վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենքներով սահմանված է վարչական պատասխանատվություն: Իրա հետ մեկտեղ, ըստ նույն հոդվածի 2-րդ մասի, իրավաբանական անձը վարչական իրավախախտման համար համարվում է մեղավոր (ընդգծումը մերն է), եթե հաստատվի, որ նա հնարավորություն ուներ հետևելու այն նորմերին և կանոններին, որոնց խախտման համար սույն օրենսգրքով կամ ՌԴ սուբյեկտների վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենքներով սահմանված է վարչական պատասխանատվություն, սակայն իրենից կախված բոլոր հնարավորությունները նա չի օգտագործել դրանց հետևելու համար⁴: Այլ կերպ ասած՝ իրավաբանական անձը մեղավոր է ճանաչվում կատարված իրավախախտման համար, եթե նա պարտավոր էր իրականացնել իր վրա դրված պարտականությունը (որի չկատարման համար օրենքով սահմանված է պատասխանատվություն), սակայն չի իրականացրել, չնայած որ կարող էր:

Ինչպես տեսնում ենք, ՌԴ օրենսդրությամբ մեղքը վարչական իրավախախտման սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր տարր է համարվում, նույնիսկ եթե այդ իրավախախտումը կատարվել է իրավաբանական անձի կողմից: Ընդ որում՝ իրավաբանական անձինք պատասխանատվության են ենթարկվում անկախ իրենց գտնվելու վայրից, կազմակերպա-իրավական ձևից և այլ հանգամանքներից:

Որոշ երկրների օրենսդրությամբ այս հարցն այլ կերպ է կարգավորվել: Մասնավորապես, Կազախստանի Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 28-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական իրավախախտում է համարվում ֆիզիկական անձի հակաիրավական, մեղավոր գործողությունը կամ անգործությունը, նաև իրավաբանական անձի հակաիրավական գործողությունը կամ անգործությունը, որի համար սույն օրենսգրքով սահմանված է վարչական պատասխանատվություն⁵: Ինչպես տեսնում ենք, այս դեպքում, ի տարբերություն ֆիզիկական անձանց, իրավաբանական անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու համար, մեղքի առկայությունը պարտադիր պայման չի համարվում, այլ վարչական պատասխանատվության ենթարկելու բավարար հիմք է հանդիսանում միայն արարքի հակաիրավական բնույթը: Կարծում ենք, որ այս մոտեցումն ավելի ընդունելի է, քանի որ մեղքը բաղկացած է կամային և գիտակցական տարրերից, իսկ կամքով և գիտակցությամբ օժտված կարող է լինել միմիայն ֆիզիկական անձը: Հենց այս մոտեցումն էլ անհրաժեշտ է որդեգրել՝ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի նոր նախագիծ մշակելիս:

Հարկ ենք համարում նշել, որ իրավաբանական անձանց համար նախատեսված վարչական պատասխանատվության նորմերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանք հիմնականում պայմանավորված են իրավաբանական, կոնկրետ իրավասու պաշտոնատար անձանց կողմից թույլ տված խախտումներով: Ընդ որում, որոշ երկրների օրենսդրությամբ սահմանված է, որ եթե իրավաբանական անձի նկատմամբ նշանակվել է վարչական պատասխանատվություն, ապա դա չի ազատում տղվ-

յալ զանցանքի կատարման համար մեղավոր ֆիզիկական անձին և հակառակը, եթե ֆիզիկական անձի նկատմամբ նշանակվել է վարչական պատասխանատվություն, ապա դա չի ազատում տրված զանցանքի կատարման համար իրավաբանական անձին: Այլ կերպ ասած՝ միևնույն իրավախախտման համար չի բացառվում և իրավաբանական անձի և համապատասխան պաշտոնատար անձի պատասխանատվությունը: Թերևս, այս մտեցումն է ամրագրված նաև այն երկրների քրեական օրենսդրությամբ, որոնք նախատեսում են իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվություն:

Իրավաբանական անձանց նկատմամբ կիրառվող տույժերի տեսակները զգալիորեն տարբերվում են ֆիզիկական անձանց նկատմամբ կիրառվող տույժերի տեսակներից: Այսպես, նրանց նկատմամբ կարող են կիրառվել հիմնականում տույժի հետևյալ տեսակները՝ նախազգուշացում, վարչական տուգանք, լիցենզիայի գործողության կասեցում կամ դադարեցում, գործունեության որոշակի տեսակով զբաղվելու դադարեցում, գույքի բռնագրավում, իրավաբանական անձի լուծարում և այլն:

Ընդ որում, առանձին դեպքերում վարչական տույժեր են նշանակվում ոչ թե կազմակերպության կողմից կատարված, այլ կազմակերպության հետ այս կամ այն կերպ առնչվող իրավախախտման հիմքով⁶:

Ի դեպ, բացառապես իրավաբանական անձանց նկատմամբ կիրառվող վարչական տույժերի սպառիչ ցանկ որևէ օրենսդրական ակտով սահմանված չլ, ուստի դրանց մասին կարելի է հետևություն անել վարչական պատասխանատվություն սահմանող համաձայն տարբեր իրավական ակտերի վերլուծությունից:

Ամփոփելով իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության որոշ հիմնախընդիրներ՝ կարելի է ընդգծել հետևյալ առանձնահատկությունները՝

1) իրավաբանական անձանց պատասխանատվության հիմքում ընկած են ինչպես ընդհանուր բնույթի, այսինքն՝ առանձին ակտեր, որոնք միա-

ժամանակ վարչական պատասխանատվություն են սահմանում և՛ ֆիզիկական անձանց, և՛ կազմակերպությունների համար, այնպես էլ միայն կազմակերպությունների համար վարչական պատասխանատվություն սահմանող օրենսդրական ակտեր⁷:

2) իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու համար մեղքի առկայությունը վարչական իրավախախտման սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր տարր չէ, և հաճախ միայն հակաիրավական արարքի փաստի առկայությունը համարվում է բավարար հիմք՝ վարչական պատասխանատվության ենթարկելու համար:

3) իրավաբանական անձանց և ֆիզիկական անձանց նկատմամբ կիրառվող տույժերի տեսակները տարբեր են: Նրանց նկատմամբ կիրառվող տույժի տեսակներին արդեն իսկ անդրադարձել ենք:

4) վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վարույթը զգալիորեն պարզեցված է: Այն, որպես կանոն, ընթանում է առավել կրճատ ժամկետներով, տույժ նշանակելու մասին որոշում կայացնելու համար հիմք է ծառայում ոչ թե իրավախախտման արձանագրությունը, այլ ստուգման ակտը և այլն⁸:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսգրքում, որը յուրյ բարեփոխման անհրաժեշտություն ունի, բացակայում է իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվությանն առնչվող դրույթներ: Սակայն նոր օրենսգրքի նախագծում անհրաժեշտ է իրավաբանական անձանց նույնպես ընդգրկել վարչական պատասխանատվության սուբյեկտների շարքում, քանզի մեր երկրում ձեռնարկվում են քայլեր նաև վերջիններիս համար քրեական պատասխանատվություն սահմանելու ուղղությամբ՝ պայմանավորված Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2007թ. գործունեության ծրագրով: Ուստի, կարծում ենք, որ իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի կիրառումը հնարավոր կլինի, երբ արդեն իսկ վերջիններիս համար ամրագրված լինի վարչական պատասխանատվու-

բյուռ:

Ի դեպ, մինչև Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքի ընդունումը, կազմակերպություններին՝ հատկապես տուգանքի տեսքով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ իրավական ակտերն աստիճանաբար վերացվում էին: Այսպես, նախկին ԽՍՀ միության Գերագույն խորհրդի նախագահության 1961թ. հուլիսի 21-ի «Վարչական կարգով նշանակվող տուգանքների հետագա սահմանափակման մասին»՝ հրամանագրով, կազմակերպություններին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու ինստիտուտը վերացվեց. նույնաբնույթ արարքների համար վարչական պատասխանատվություն սահմանվեց այդ կազմակերպությունների իրավասու պաշտոնատար անձանց համար: Նման մոտեցումն անընդունելի էր այնքանով, որ այլ անձանց՝ հիմնականում ենթակա աշխատողների, անգործության համար պատասխանատվության էր ենթարկվում միայն ղեկավար պաշտոնատար անձը, իսկ անմիջական իրավախախտողը խուսափում էր որևէ պատասխանատվությունից:

Հետագայում, կազմակերպությունների վարչական պատասխանատվության վերաբերյալ իրավական ակտեր ընդունվեցին: Ընդ որում, տուգանքից բացի, սահմանվում էին նաև վարչական տույժի այլ միջոցներ (լիցենզիաներից, արտոնագրերից գրկել և այլն):¹

Իրավագետների մեծ մասը համակարծիք են

նրանում, որ իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվությանն առնչվող իրավահարաբերությունների համակարգված օրենսդրական կարգավորումը զգալիորեն կնպաստի վարչական գործերի քննության արդյունավետությանը¹⁰:

Ավելորդ չենք համարում ևս մեկ անգամ նշել, որ «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսգրքի կիրառման բնագավառում ծագող բազմաթիվ խնդիրներ պայմանավորված են իրավաբանական անձի՝ որպես վարչական պատասխանատվության սուբյեկտ օրենսգրքում չնախատեսվելու հանգամանքի հետ: Ուստի, կարծում ենք, որ կիրառման բնագավառում առաջացող բազմաթիվ խոչընդոտները բացառելու, հիմնախնդրի իրավական կարգավորման միջոցով վարչական զանցանքների կանխման, բացահայտման, դրանց կատարմանը նպաստող պայմանների ու պատճառների վերացման, ինչպես նաև վարչական պատասխանատվության միջոցների ազդեցությունն ու արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով, անհրաժեշտ է վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ մշակվող նոր օրենսգրքում նախատեսել նաև իրավաբանական անձանց:

¹ Տե՛ս 2000թ. նոյեմբերի 6-ին ընդունված «Տնտեսական նրջակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը, 2004 թ. նոյեմբերի 24-ին ընդունված «Արժույթային կարգավորման և արժույթային վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքը, 2007թ. հոկտեմբերի 11-ին ընդունված «Արժեթղթերի շուկայի մասին» ՀՀ օրենքը:

² Տե՛ս Советское административное право. Под редакцией Василенкова П.Т. М., 1981, с. 243.

³ Տե՛ս Алексин А.П., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации, 1994, с. 244-246, Попов Л.Л., Шергин А.П. Управление. Гражданин. Ответственность. Л., 1975, с. 101.

⁴ Տե՛ս Ռուսաստանի Դաշնության Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի (2007թ. հուլիսի 24-ի փոփոխություններով և լրացումներով) 2.1-րդ հոդվածը:

⁵ Տե՛ս Կազմաստանի Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի (2007թ. դեկտեմբերի 19-ի փոփոխություններով և լրացումներով) 28-րդ հոդվածը:

⁶ Տե՛ս Масленников М.Я. Порядок применения административных взысканий. Тверь, 1995, с. 56.

⁷ Տե՛ս Գ. Դանիելյան «Վարչական պատասխանատվությունը Հայաստանի Հանրապետությունում», /դասագիրք բուհերի համար/, Երևան, «ԱՌՏ» հրատարկություն, 2007, էջ 98:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 98:

⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 96-97:

¹⁰ Տե՛ս Бахрах Д.Н. Административное право. Учебник для вузов. М., Издательство БЕК . 1997, с. 344.

АИДА ИСКОЯН

Доцент кафедры гражданского процесса Ереванского государственного университета, кандидат юридических наук

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ ГРАЖДАН И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ: ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ

Состояние окружающей среды к концу XX началу XXI столетия - ее загрязнение в больших масштабах, истощение природных ресурсов и нарушение экологических связей и баланса вызывает тревогу; дальнейшее разрушение окружающей природной среды может иметь необратимые глобальные последствия.

Общепризнано, что охрана окружающей природной среды - одна из важнейших проблем современности. Обсуждению этой проблемы в последние годы придается большое значение во всем мире. Прилагается много усилий, чтобы в интересах всестороннего и, как это отражено в ряде международных правовых актов, устойчивого и экологически безопасного развития общества обеспечить рациональное использование природных ресурсов и охрану окружающей природной среды. Поиски оптимальных решений и оценка значения этой проблемы вызывают широкую дискуссию в мире на самых различных уровнях, в высоких правительственных, межгосударственных, общественных, неправительственных и международных организациях. Речь, прежде всего, идет о мерах охраны окружающей среды во всех ее аспектах.

Мы уже давно живем в процессе глобализации.

Концептуальное осмысление этого процесса началось еще в конце прошлого века. Эти процессы имеют сложный, комплексный характер и затрагивают основы существования человека, уменьшают многообразие флоры и фауны и т.д.

Вместе с тем процессы глобализации открывают перед личностью, обществом, человечеством невиданные в прошлом возможности, дают принципиально новые инструменты совместных действий во имя защиты общих ценностей и обеспечения устойчивого развития. Никогда еще потребность в эффективной регулятивной системе не ощущалась так остро.

Взаимоотношения общества и природы претерпели значительные изменения и в Армении. Эти изменения можно анализировать с позиции законодательства: с переходом республики на новую модель развития изменились и правовые аспекты регулирования взаимодействия общества и природы. В советское время экономические отношения строились на монопольном праве государственной собственности на землю и другие объекты природы - леса, недра, водные ресурсы и основные средства производства. Законодательство в данной сфере строилось по отраслевому принципу. Ведомства, управляющие природными ресурсами, сами же осуществляли контроль за их рациональным использованием и охраной. Это вызвало серьезные противоречия между плановой экономикой, где государственный план воспринимался как закон и над его исполнением осуществлялся жесткий контроль, и необходимостью рационального использования природных ресурсов. Вследствие этого план действительно был законом и исполнялся любой ценой, а охрана окружающей природной среды и рациональное

использование природных ресурсов оставались не более чем декларацией.

Национальные регулятивные системы в области охраны окружающей природной среды сделали ставку, на уровне конституции, на взаимное сближение, гармонизацию законодательства и творческое использование опыта развитых стран, в частности, Европы. Во многих странах законодательный процесс прямо ориентирован на такие формы работы. Государства стремятся к тому, чтобы, в рамках возможного, международное сотрудничество и право становились частью внутригосударственной нормативной системы. Пример тому положения ст. 6 Конституции РА: «Международные договоры вступают в силу только лишь после их ратификации или утверждения. Международный договор Республики Армения является частью ее правовой системы. Если ратифицированным международным договором установлены иные нормы, чем это предусмотрено законом, то применяются эти нормы. Международные договоры, противоречащие Конституции, не могут быть ратифицированы. Нормативно-правовые акты принимаются на основе Конституции и законов и с целью их осуществления».

Армения включилась в общеевропейский процесс в рамках программы «Окружающая среда для Европы». Для стран Европы - общность исторических судеб, близость культурных, правовых и политических традиций создают прочный фундамент для сотрудничества. Сам Евросоюз (ЕС) изначально был построен как правовое сообщество, находящееся на постоянно нарастающем нормативно-правовом фундаменте.

В зоне ЕС реализовано стремление международного права перейти от установления обязательств государств перед государствами к определению обязательств государств также и перед своими гражданами и любыми другими субъектами внутреннего права.

Начало процесса Европейского сотрудничества в

сфере охраны природы было заложено в Программе «Окружающая среда для Европы» встречей министров в замке чешского министра окружающей среды Йозефа Ваврушека в Добрише (1991). Далее были Люцерн (1993), София (1995). На софийской встрече были приняты «Руководящие принципы участия общественности в процессе принятия решений по окружающей среде». В 23-25 июня 1998г. в Орхусе (Дания) состоялась 4-ая паневропейская конференция министров по окружающей среде, где был принят окончательный документ, которым и завершился процесс, известный как «Дорога в Орхус».

Ярким примером указанного подхода является Орхусская конвенция ЕС ООН 1998 г. «О доступе к информации, участии общественности и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды» (Орхусская конвенция). Армения подписала ее на 4-ой министерской конференции.

Конвенция была ратифицирована Арменией 14 мая 2001 г и, как 16-ая страна, ее ратифицировавшая, способствовала ее вступлению в силу.

Если другие международные конвенции устанавливают ответственность Сторон конвенций перед другими Сторонами, то Орхусская конвенция устанавливает ответственность государства Стороны конвенции перед своими гражданами и иными лицами. Важность Орхусской конвенции как основополагающего международного документа заключается в том, что она содействует развитию экологической демократии, укрепляет связи между защитой, охраной и улучшением окружающей среды и правами человека и, тем самым, способствует устойчивому и экологически безопасному развитию.

В основу Орхусской конвенции заложены решения двух предыдущих конференций ООН по вопросам окружающей среды - Стокгольмской в 1972 г. и Рио де Жанейро в 1992 г. На этих конференциях были приняты Декларации принципов по окружающей среде и Планы действий. Основываясь на указанных принципах,

Орхусская конвенция подтвердила необходимость защищать и сохранять окружающую среду, улучшать ее состояние и обеспечивать устойчивое и экологически безопасное развитие и признала, что адекватная охрана окружающей среды необходима для обеспечения благосостояния человека и осуществления основных прав человека, включая само право на жизнь. Хотя эти документы являются источниками «мягкого» международного права, они весьма значимы. Во-первых, они служат ориентирами для природоохранной деятельности государства; во-вторых, критериями оценки достижений государства в развитии национального экологического права и решении экологических проблем.

В советский период в основном сформировался блок законодательства по охране природы и рациональному использованию природных ресурсов, начало которому было заложено Постановлением Верховного Совета СССР от 20 сентября 1972 г. «Об охране природы и рациональном использовании природных ресурсов».

Выполнение международных обязательств в период советского права было весьма низким. Причинами такого состояния были:

неинформированность общества о заключенных международных договорах;

декларативный характер самой внутренней национальной правовой нормы, в частности, в сфере охраны природы;

низкий уровень, а часто и просто отсутствие необходимой базы экономических, правовых, организационных, структурных механизмов для реализации правовой нормы;

совершенно иной смысл участия общественности как один из инструментов реализации правовой нормы (участие в общественных дружинах, общественных инспекциях и т.д.).

Уже в Конституции Союза ССР 1977 г. и Конституции Армении 1978 г. впервые была закреплена статья о необходимости «охраны природы и рациональном использовании природ-

ных ресурсов исходя из интересов настоящего и будущих поколений советских людей». Эта норма была взята из Декларации принципов 1972 г. (Стокгольм).

Если оценивать современный уровень развития экологического законодательства РА в контексте Декларации принципов по окружающей среде и развитию Рио, 1992г., то пока полноценно не узаконена концепция устойчивого развития. Эта концепция содержит инструментарий, методические основы для последовательного решения экологических проблем в контексте устойчивого развития.

С точки зрения оценки достижений РА в формировании экологического законодательства необходимо констатировать, что законодательство в целом уже сформировалось, однако уровень его реализации все еще низок. Нетрудно принять хороший закон, намного труднее обеспечить его эффективное исполнение. Исполнение законодательства - важное направление деятельности всех субъектов экологического права, особенно, государства и бизнес-сектора. В этом можно видеть одновременно условие не только улучшения состояния окружающей среды, но и обеспечения устойчивого развития, реализации права человека на здоровую и благоприятную окружающую среду. Основы законодательства Республики Армения об охране природы (1991) заложили принципиально новый подход к сфере взаимодействия общества и природы. Этот правовой акт был построен на взаимосвязи и взаимозависимости экономических и экологических законов и регулировал эти взаимоотношения юридическими и экономическими методами.

В Основах впервые была предпринята попытка разделить функции управления природными ресурсами и их охраны - дифференциация государственного управления в этой сфере. Основы не могли заменить собою закон об охране окружающей среды, тем более, что в 2007 г. Основы утратили свою силу. И это имеет место тогда, когда

взамен Основ не принят адекватный рамочный закон «Об охране окружающей среды» или Экологический кодекс, т.е. правовая пирамида осталась без своего «головного» закона.

В экологической ситуации, сложившейся в Армении, наиболее острой и социально значимой является задача повышения эффективности экологического законодательства (законодательства в области охраны окружающей природной среды и природопользования) и правоприменительной деятельности (реализация норм права). Часто требования указанного законодательства не выполняются, оставаясь, как и в прошлом, декларативными. Такое положение, на наш взгляд, является следствием отсутствия научно обоснованной экологической политики, возведенной в ранг закона, как это имеет место в наиболее развитых странах, таких, как, например, США, где законодательство в данной области оценивается как одно из наиболее развитых, эффективных и действенных, или в Германии, где оно определяется как конституционное.

В Армении в сфере законодательства по охране окружающей природной среды сложилась парадоксальная ситуация. С одной стороны, принят ряд законодательных и нормативных правовых актов, законодательная техника стала более совершенной (например, наличие в каждом законе понятийного аппарата); шире используется опыт других стран в этой области; ратифицированы международные конвенции по различным аспектам окружающей природной среды, положения которых имплементируются в нормы национального законодательства. С другой стороны, вряд ли можно говорить о целенаправленной и системной законодательной политике в области охраны окружающей среды, так как все еще четко не сформулированы принципы правовой политики по охране окружающей среды, основные направления и просчитываемые (прогнозируемые) результаты.

По многим параметрам ситуация ухудшается: все более обостряется проблема соответствия ус-

тановленных в правовых нормах правил и поведения, которые эти правила должны были регулировать.

Специальная цель законодательства - обеспечение качества окружающей природной среды: социальные, экономические и экологические аспекты качества среды с точки зрения взаимодействия общества и природы. Именно под конкретные задачи определяются конкретные направления деятельности (функции), которые необходимо осуществить для достижения целей и, следовательно, специальных задач экологического законодательства. Необходимо отметить, что современное экологическое законодательство в Армении в значительной своей части противоречно, бессистемно, многие его нормы носят отсылочный характер, в нем почти отсутствует механизм реализации требований законодательства в этой области, кроме того, законодательство не приспособлено или недостаточно приспособлено к практическому использованию. Многие нормативно-правовые акты повторяют друг друга по существенным направлениям правового регулирования, причем их применение затруднено разной терминологией при описании одних и тех же правил.

Однако самой существенной проблемой является то, что между принятием закона, регулирующего отношения по использованию и охране окружающей природной среды и последующими шагами исполнительной власти по реализации требований закона (процедура, механизм реализации правовой нормы и т.д.), как правило, существует довольно долгий временной промежуток, измеряемый часто не только месяцами, но и годами. Например, закон РА «Об экспертизе воздействия на окружающую среду», принятый Национальным Собранием 20.11.1995 г. и подписанный Президентом РА 12.12.1995 г. (вступление в силу), закрепил очень ценный, совершенно новый демократический институт участия общественности в процессе осуществления ОВОС (оценка

воздействия на окружающую среду) посредством общественных слушаний (ст. 1, 8, 10, 15), однако процедура проведения общественных слушаний до сих пор не установлена. Проведение общественных слушаний является обязательным, однако, это требование Закона часто не выполняется. За этот период представлено немало профессиональных заключений по оценке воздействия на окружающую среду без проведения общественных слушаний или не по всем его стадиям, что также является нарушением требования закона.

Далее, значительная часть нормативно-правовых актов, в первую очередь, ведомственных актов, труднодоступна. Сам же законодательный процесс в этой области все еще не утратил элементов стихийности.

До сих пор решения как волеизъявление о разработке того или иного нормативно-правового акта в сфере охраны окружающей среды принимаются парламентом, правительством без недостаточного учета научных представлений о системности законодательства в сфере охраны окружающей среды, потребностей общества, особенностей социального и экономического развития и других реальных факторов, но зато под давлением ведомственных, групповых или региональных интересов. Еще более опасно то, что многие предписания, содержащиеся даже в последних законодательных актах, не учитывают современные экономические реалии, что, в конечном счете, ведет к дискредитации Права, его обесцениванию, формированию в обществе атмосферы правового нигилизма. Важное значение имеет оценка воздействия нормативно-правового- регулятивного акта RIA (Regulatory Impact Assessment) на его проектном уровне. В ЕС такой подход уже оправдал себя. Армения, стремясь «приблизиться» к европейским директивам, подготовила соответствующие изменения в законе «О правовых актах». Эти изменения касаются ст. 27 (1), 28(1), 36(7) указанного закона и затрагивают вопросы сферы экономического, социального и экологического

развития.

Таким образом, большое количество пробелов в правовом регулировании общественных отношений в сфере охраны окружающей среды и природопользования вызывает необходимость разработки пакета новых законов. На наш взгляд, было бы нереально рассчитывать на преодоление такого положения путем принятия «центрального» рамочного законодательного акта - закона «Об охране окружающей природной среды», который до сих пор не принят в Армении или «Экологического кодекса» - имеются и такие предложения. Важно другое. Законодательному процессу в этой области должна предшествовать детальная разработка критериев, каталога (т.е. перечня правовых средств) реализации экологического законодательства. Такой перечень следует подготовить на основе использования всего своего и международного опыта, особенно европейского законодательства, теоретических и методических разработок, судебной и административно-управленческой практики и проведения специальных социально-правовых исследований. Он должен включать в себя:

- а) обозначения объектов эколого-правового регулирования;
- б) создание единого понятийного аппарата (единая терминология);
- в) разработку составов экологически правомерного и противоправного поведения и его последствий;
- г) разработку круга субъектов экологических правонарушений и процедурных механизмов, детально опосредствующих материальные нормы;
- д) выделение принципов развития (формирования) нового экологического законодательства.

К таковым относятся:

- принцип конституционного развития экологического законодательства;
- принцип кодификации экологического законодательства (акт, завершающий процесс систематизации актов экологического законодательства на период его принятия);

- принцип приоритета законодательного регулирования (первичные правовые нормы могут формулироваться лишь в законодательных актах);
- принцип преемственности (развитие законодательства должно осуществляться преимущественно путем внесения дополнений и изменений в действующее законодательство, а не их замены новыми, с тем же предметом правового регулирования);
- принцип поэтапности кодификации экологического права (принципы отраслевой и межотраслевой кодификации);
- принцип развития экологического законодательства в соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного права и международного права окружающей среды.

В качестве основных тенденций развития права окружающей среды законодательства Армении в этой области можно отнести:

- признание экологических прав и обязанностей граждан, гарантий их защиты - реализация положений Конвенции UNECE О Доступе к информации, участия общественности по вопросам, касающимся окружающей среды и доступа к правосудию (Орхусская конвенция);
- усиление превентивной роли права в окружающей среде;
- развитие в условиях рыночной экономики экологического предпринимательства и экологического страхования, т.е. учет экологического фактора в экономических показателях;
- адекватный учет экологического вреда, наносимого здоровью и имуществу человека в результате хозяйственной и иной деятельности;
- необходимость реалистичной оценки потенциального ущерба в экологической экспертизе, экологическом страховании, проектном анализе, инвестиционной деятельности, экологическом аудите;
- совершенствование системы экологических налогов, платежей и штрафов.
- правовое обеспечение выполнения экологичес-

ких требований при приватизации объектов государственной собственности (природных объектов, предприятий и т.д.).

Среди проблем организации управления природопользованием и охраной окружающей среды надо отметить две:

1. способность существующей системы в этой области решать многоуровневые экономические, социальные, правотворческие, координационные и другие задачи;
2. контрольно-надзорные задачи переходного периода.

Чрезвычайно важное значение приобретает повышение роли общественности в формировании и реализации экополитики через институт общественного участия. Этот процесс включает в себя разработку и принятие отлаженной процедуры доступа общественности к экологической информации и участия общественности в принятии решений по вопросам, касающимся окружающей среды как по конкретным видам деятельности, так и в решении вопросов, касающихся планов, программ и политики, связанной с окружающей средой (ст. 6,7,8 Орхусской конвенции).

В вопросах участия общественности важно подчеркнуть адекватное своевременное и эффективное информирование общественности на самом раннем этапе процедуры принятия решений по вопросам, касающимся окружающей среды. Речь идет о предусмотренном Законом РА «Об экспертизе воздействия на окружающую среду» (1995 г.) обязательном проведении общественных слушаний. Более подробно и расширенно это регулируется Орхусской конвенцией.

Право на доступ к правосудию заключается в следующем: любое лицо, считающее, что его просьба о доступе к информации не рассмотрена, неправомерно отклонена, будь то частично или полностью, неадекватно удовлетворена, имеет доступ к процедуре рассмотрения в суде или другом независимом и беспристрастном органе.

В контексте применения законодательных актов по охране окружающей среды предполагается, что у граждан и правительства одна цель - максимальное соблюдение законов для общего блага, сохранение и обеспечение качества окружающей природной среды. Эта презумпция общего интереса отражена в двояком значении существительного «общественность», когда оно используется в связи с функционированием демократической системы управления. В этом контексте «общественный» относится к гражданскому обществу в целом - имеется в виду «участие общественности», и к правительству, которое формирует и осуществляет «общественную политику» через соответствующие институты. И, наконец, привлечение общественности к выполнению требований законодательства по охране окружающей среды является следующим логическим шагом для демократических политических систем, поощряющих участие общественности в создании законодательных актов и инструкций по охране окружающей среды.

Совершенствование доступа к информации и участия общественности в процессе принятия решений повышает качество принимаемых решений и процесса их осуществления, способствует улучшению информированности общественности об экологических проблемах, предоставляет возможность общественности выражать свою озабоченность и позволяет государственным органам обеспечить должный учет таких интересов.

В последние годы за рубежом, в частности, в ФРГ, активно обсуждаются вопросы конституционной охраны окружающей среды и конституционной защиты экологических прав граждан.

Особый интерес представляет попытка построить модель конституционного экологического государства, т. е. дополнить классические его элементы (правовое, социальное, демократическое, гарант безопасности) пятым элементом - экологическим, что необязательно должно находить прямое выражение в тексте действующей конституции, но

может стать результатом интерпретации конституционных норм. Это особенно важно при закреплении обязанности государства защищать окружающую среду и нести ответственность за это перед своими гражданами.

Такой подход воспринят и реализован не только отдельными европейскими государствами, но и признается ЕС в целом. Различаются лишь формы защиты. В некоторых странах конституция закрепила обязанность защищать окружающую среду; в других - право граждан на здоровую окружающую среду; в третьих - защита окружающей среды провозглашается государственной целью.

Так, право граждан на благоприятную окружающую среду установлено в конституциях Португалии, ФРГ.

Обязанность государства защищать окружающую среду закреплена в конституциях Австрии, Греции, Швейцарии, Испании, Португалии, Германии, Польши, стран Балтии. В 1994 г. в Основной Закон ФРГ была введена ст. 20 «государственная цель - охрана окружающей среды», что свидетельствует о важном шаге на пути к построению конституционного экологического государства.

В конституциях многих европейских стран закреплён принцип участия общественности в охране окружающей среды (ООС), правда, в разных формах: в Нидерландах - как «участие населения», в Австрии - как привлечение общественности и полной прозрачности при проведении процедуры ОВОС, в Португалии - как участие населения в определении и проведении экополитики, в ФРГ - как участие населения в разрешительных процедурах и в планировании (принцип кооперации); в Греции - как принцип общественного экологического порядка, обозначающий обязанность государства планировать, регулировать и сохранять баланс между обществом и экосистемами, наряду с установлением обязанности граждан охранять окружающую среду.

Участие общественности в принятии экологически значимых решений регулируется в

зависимости от уполномоченных субъектов по-разному: в Италии такое право предоставлено лишь заинтересованным гражданам. В Бельгии оно обозначается как публичные исследования.

Несмотря на то, что Европейский Союз (или Европейское Сообщество) не является государством, Европейский Суд называет порой Договор о создании Европейского Сообщества ДоЕС конституцией Сообщества. Чтобы подчеркнуть параллели по разделам экологической политики ЕС, представляется уместным осветить Договор о создании Евросоюза (ДоЕС) как конституционно-правовые основы. В будущем эта ситуация может измениться в случае принятия конституции ЕС.

Ни Договоры Европейского Сообщества, ни Договоры Европейского Союза не содержат каталога права человека. Статья 6 ДоЕС, заключенного в 1992г., использовала формулировки из постоянной судебной практики Европейского Суда, которые сводятся к следующему: «Союз уважает права человека в том объеме, в каком они гарантированы подписанной Европейской конвенцией по защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950г. в Риме и как они (эти права) следуют в качестве основных принципов права Сообщества из конвенций стран-участниц».

Эту конвенцию подписали и страны участницы, и Сообщество как таковое, главным образом, по институциональным причинам.

В конце 2000г. Европарламент, Совет и комиссия провозгласили «Хартию основных прав Европейского Союза». Эта Хартия не подпадает ни под один предусмотренный в ст.24 ДоЕС инструмент и поэтому является не обязательным в юридическом смысле каталогом основных прав. Это следует также из преамбулы Хартии, в которой говорится: «Необходимо учитывать защиту основных прав, в том числе отразив их в Хартии... Эта Хартия усиливает и закрепляет права, которые следуют из Договора Евросоюза и Договора Сообщества». Даже если в правовом

смысле Хартия необязательна, следует ожидать, что указанные в ней права будут использованы в будущей судебной практике Суда при толковании права Сообщества. Кроме того, в случае принятия конституции Евросоюза, Хартия становится частью этой конституции и благодаря этому приобретает правовой характер, т.е. на конституционном уровне определяется политика Евросоюза в области охраны окружающей природной среды. В Хартии предусмотрен высокий уровень охраны окружающей среды: «меры по улучшению ее качества должны быть включены в политику Союза и обеспечены в соответствии с принципами устойчивого развития» (ст.37). Так как конечная цель охраны окружающей среды в современном мире рассматривается как сохранение и улучшение качества среды прежде всего, как незаменимой сферы жизнедеятельности, Хартия требует установления высокого уровня защиты прав потребителей (ст.38) и охраны здоровья (ст.35). Все указанные выше правила сформулированы так, что из них не могут быть выведены права отдельных лиц. В частности, из-за того, что неясно, что такое «высокий уровень», эти три правила можно рассматривать как декларативные и не имеющие своего четкого содержания, так как отдельные личности никаким образом не имеют «основного права» на чистую и здоровую окружающую среду. В Западной Европе дискуссия о праве человека на здоровую и благоприятную окружающую среду ведется в течении последних десятилетий. Авторы пришли к выводу, что формулировка основного права, которая предоставляет отдельному гражданину возможность требовать в суде чистую и здоровую окружающую среду, невозможна.

Даже в тех странах, в конституциях которых такая формулировка имелась, при практической реализации возникали трудности в формировании этого права - наделении ее реальными содержанием.

С целью укрепления права юридическая наука в Западной Европе интерпретировала право на здоровую и чистую окружающую среду как фор-

АННА КУРДОВА

Доцент кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) государственного университета, кандидат юридических наук

**МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО
В СФЕРЕ РЕФОРМАЦИИ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА С ЦЕЛЬЮ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ
СОВРЕМЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ**

Построение правового государства требует укрепления законности и правопорядка, установления дополнительных гарантий в неотвратимости ответственности за совершенное преступление. Достижение этой цели затрудняется тем, что перед государством стоят две задачи: с одной стороны, успешная борьба с преступностью, с другой стороны, успешная защита прав и свобод человека. И здесь следует уметь правильно сбалансировать защиту личных и публичных интересов.

Что может помочь государству в разрешении этих задач? На наш взгляд, в первую очередь, укрепление законности путем создания и поддержания в государстве качественной системы законов. Общеизвестно, что закон должен обладать общественной целесообразностью, что обеспечит ему долгую жизнь. Что касается, например, армянского законодательства, то следует признать, что оно обременено такой проблемой, как отсутствие стабильности. Мы не раз сталкивались с тем, что недавно принятый нормативный акт не выдерживает испытания практикой и уже по истечении небольшого промежутка времени выявляется его несоответствие условиям

общественной жизни. Поэтому представляется совершенно справедливым тезис о том, что законность – это, в первую очередь, наличие достаточного количества юридических норм высокого качества и только после этого их неуклонное соблюдение всеми субъектами права. Такое положение обеспечивает легальный режим взаимоотношений граждан и организаций с субъектами власти, который гарантирует защиту прав и законных интересов личности, что в конечном счете способствует успешной деятельности государственного механизма. Всем известно, что законность – элемент существования и развития демократического общества, гарантирующий обеспечение свободы и реализации прав граждан, правильного построения и рациональной деятельности государственного аппарата, иных форм деятельности гражданского общества. Однако реалии сегодняшнего дня свидетельствуют о том, что в обществе имеет место абсолютная деформация понимания таких свойств законности, как всеобщность, гарантированность, обеспечивающие неуклонное соблюдение законов всеми субъектами правоотношений. С учетом сложившейся ситуации как в нашей, так и в других странах СНГ,

первоочередной задачей является создание стабильного законодательства.

Уголовный кодекс РА был принят в 2003 г., т.е. достаточно поздно по сравнению с Уголовно-процессуальным кодексом РА, принятым в 1998 г. Представляется, что подобное промедление было связано с изменением в современном мире криминальной ситуации, видами преступных проявлений и необходимостью создания иной, адекватной сегодняшней преступности, системы санкций.

Нам следует осознать, что сегодня происходит интернационализация преступности, то есть, возрастание в ней роли иностранных и международных элементов, совершение преступлений на территории двух или более государств, попытки преступников скрыться от правосудия, легализация доходов, полученных от преступной деятельности. О том, что проблема преступности во все большей степени приобретает глобальный характер, говорит следующее: во-первых, преступность в более или менее острой форме проявляется практически во всех странах мира, являясь серьезным реальным и потенциальным препятствием на пути их социально-экономического, политического и культурного развития. Это, во-первых, предопределяет заинтересованность членов мирового сообщества в совместном поиске наиболее действенных путей и средств разрешения данной проблемы; во-вторых, постоянно расширяется перечень преступных деяний, представляющих международную опасность, например, незаконный трансграничный оборот наркотиков, культурных ценностей, оружия и радиоактивных материалов, террористические акты международного характера. В связи с этим палицо необходимости налаживания и развития международного сотрудничества в правоохранительной сфере. В целом такое сотрудничество носит вспомогательный характер по отношению к внутригосударственным мерам борьбы с

преступностью. Однако по отдельным делам или категориям преступлений, например, в борьбе с незаконным наркооборотом, траффикингом, преступлениями в сфере компьютерной информации и т.д., оно зачастую играет решающую роль. Правоприменительная практика указывает на постоянный рост количества уголовных дел, при расследовании, судебном разбирательстве либо исполнении судебных решений, при которых возникает необходимость взаимодействия с иностранными государствами и международными организациями. Безусловно, в последние годы отчетливо проявилась тенденция расширения и углубления международного сотрудничества в правоохранительной сфере, в первую очередь, в борьбе с преступностью. Это обусловлено быстрым развитием интеграционных процессов в мире, расширением политических, экономических, культурных и гуманитарных связей, а также постепенным утверждением в международных отношениях приоритета общечеловеческих ценностей, идей справедливости и солидарности.

Международное сотрудничество в борьбе с преступностью подразумевает широкий круг вопросов от предупреждения преступлений до исполнения уголовных наказаний. Практика показывает, что преступления, выходящие на интернациональный уровень, более укореняются в тех странах, в которых уголовное законодательство предусматривает менее жесткую санкцию за их совершение или вообще не преследует в уголовном порядке. Это позволяет преступному миру избегать заслуженной ответственности за совершенные преступления. На наш взгляд, проблема сближения мер наказания должна заслуживать внимание со стороны независимых стран сотрудничества, а идея разработки общей политики сближения уголовно-правовых санкций в рамках регионального, межрегионального сотрудничества представляется достаточно ак-

туальной и востребованной.

Вышеизложенное в большей мере касается таких преступлений, как преступления в сфере компьютерной безопасности, терроризм, траффинг и таких общественных явлений, провоцирующих рост преступности, как коррупция, низкий уровень правосознания в обществе и т.д. В марте 2006 г. в Ереване состоялась научная конференция, организованная ОБСЕ, о проблемах кибербезопасности, в которой принимали участие международные специалисты, а также специалисты из Российско-Армянского (Славянского) государственного университета[1].

Конвенция затронула вопросы имплементации международного права в данной отрасли, состояние кибербезопасности в РА и в других регионах.

Большое внимание в нашей стране в последние годы уделяется вопросам противодействия коррупции. Поскольку коррупция — это явление разноплановое, очевидно, изучать его следует с самых разных точек зрения. Диапазон научного интереса здесь простирается от изучения глобаль-

ных свойств коррупции, понимания того, чем она обусловлена, к каким последствиям она приводит, до понимания индивидуальных, психологических факторов, способствующих коррупционному поведению. В РА достаточно серьезное внимание было уделено данной проблеме. В 2000 г. в Ереване прошла международная конференция, посвященная роли прокурорских органов в борьбе с коррупцией. В 2001 г. в Ванадзоре состоялась региональная конференция «По проблемам расследования и раскрытия коррупционных преступлений», в 2002 г. — международная конференция, посвященная проблемам противодействия коррупции и состоянию антикоррупционной политики Армении. В 2003г. правительство РА совместно со Всемирным банком организовали международную конференцию, направленную на усовершенствование антикоррупционного законодательства. Итогом этих работ стала подготовка антикоррупционной стратегии РА и законопроекта «о противодействии коррупции в РА», который сегодня находится на повестке дня Национального собрания РА.

Литература:

1. Доклад А. В. Еремяна: Конвенция Совета Европы «О компьютерных преступлениях» и ее дополнительный протокол о криминализации действий, посвящих расистский и ксенофобический характер, осуществляемых посредством компьютерных систем.

РАФАЭЛЬ АЙРАПЕТЯН

Декан факультета журналистики Российско-Армянского (Славянского) государственного университета, кандидат филологических наук

ПИСАТЕЛЬ Ф. ДОСТОЕВСКИЙ О ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЕ ДЕТЕЙ

После выхода февральской книжки «Дневника писателя. 1876 г.» появилось множество откликов на статьи писателя, посвященные делу Кронеберга. Газеты же время от времени продолжали пестрить отчетами о судебных процессах над родителями, истязавшими своих детей. И Достоевский в статье «Дело родителей Джунковских с родными детьми», помещенной в июльско-августовском выпуске «Дневника писателя за 1877 год», вновь обращается к проблеме «случайных» семей и объясняет, «что такое эта случайность», что он «под этим словом подразумевает». На этот раз внимание Достоевского привлекло опубликованное в газете «Новое время» сообщение о деле Джунковских; в своей статье писатель использовал именно этот газетный вариант отчета о судебном процессе. Более всего Достоевского поразила в указанном судебном деле «чрезвычайная обыкновенность, обыденность его». [1]

Опять бездушное отношение родителей к своим детям, издевательство над ними, словом, всё та же дикость, которая царила в семье Кронеберга. По мнению писателя, «именно таких русских семейств необыкновенное теперь множество» (XXV, 181). Эту же мысль затем выскажет в «Братьях Карамазовых» прокурор, назвав сумасбродного Федора Павловича одним из «современных отцов»: «Обижу ли я общество, сказав, что это один даже из многих современных отцов?..» (XV, 126).

В статье «Дело родителей Джунковских с родными детьми» Достоевский вспоминает, как адвокат Кронеберга, пытаясь оправдать своего клиента, рьяно доказывал суду и присяжным, что к Кронебергу невозможно применить ни одну из статей о жестоком обращении с детьми «Уложения о наказаниях». «И, помню, эти определения жестоких истязаний были до того жестоки, что решительно похожи были на истязания болгар башибузуками, и если не сажание на кол и ремни из спины, то разломанные ребра, руки, ноги и не знаю ещё что, так что какая-нибудь ременная плётка... решительно не может подойти к статье свода законов и составить пункт обвинения. «Секли, дескать, розгой». Да кто ж не сечет детей розгой? девять десятых России сечет. Под уголовный-то закон уже никак нельзя подвести» (XXV, 183-184).

Невольно приходит на память глава из «Записок из Мёртвого дома», в которой автор, рассказывая о наказаниях на каторге, приводит слова арестантов: «Розги садче, – говорили они, – муки больше» (IV, 154).

Розги розгами, но куда важнее наблюдения Достоевского за палачами и экзекуторами. Так, поручик Жеребятников любил экзекуцию «страстно» «и любил единственно для искусства» (IV, 148). Вот ведут арестанта сквозь строй, а Жеребятников кричит: «... Жги его! Лупи, лупи! Обжигай! Ещё ему, ещё ему! крепче...» (IV, 149).

Но и это не всё... Писатель приходит к потрясающему выводу: «Свойства палача в зародыше

находятся почти в каждом современном человеке» (IV, 155).

Джунковских так же, как и Кронеберга, оправдали, но писатель находит достойным внимания не сам факт оправдания, «а то, что их предали под суд и судили» (XXV, 183). А за год до этого в статье «Суд и г-жа Каирова» писатель с большим сожалением говорил о том, что Каирову, оправдав, отпустили. Вот если бы её могли отпустить без оправдательного приговора... Достоевский, как истинный последователь христианского учения, считает прощение необходимым условием продолжения жизни, примирения с жизнью, ибо в терпимости кроется самая созидательная сила. Ещё в статье «Среда» («Дневник писателя. 1873») Достоевский писал о «чисто» русской идее, идее русского народа называть «преступления несчастием, преступников – "несчастливыми"». Русский человек пожалеет даже преступника, в ком совесть не пробудилась. «Народ пожалест и его, но не откажется от правды своей. Никогда народ, называя преступника «несчастливым», не переставал его считать за преступника!» (XXI, 18).

Достоевский к полсеудимой Каировой также относится с жалостью (хотя та и пыталась зарезать закопную жепу своего любовника), иначе не стал бы он писать о ней с таким сокрушением: «... и – столько её таскали, таскали, таскали, и при этом эта бедная тяжкая преступница, вполне виновная...» (XXIII, 8). Вместе с тем, по мнению Достоевского, Каирова и после оправдания должна помнить, что она «вполне виновная» и отпустили её из жалости или из каких-то гуманных соображений.

И не случайно, конечно, что сразу за статьей «Дело родителей Джунковских с родными детьми» писатель помещает в «Дневнике» статью под названием «Фантастическая речь председателя суда», которая с самого начала поражает множеством назиданий и поучений: «Подсудимые, вы оправданы, но вспомните, что кроме этого суда есть другой

суд – суд собственной вашей совести. Сделайте же так, чтоб и этот суд оправдал вас, хотя бы впоследствии» (XXV, 188).

Обратимся снова к статьям, которые предшествуют «Фантастической речи председателя суда», и попытаемся понять (как сказал бы великий поэт), «откуда, как разлад возник?»¹.

Итак, приведем суждения Достоевского о причинах возникновения случайных семейств, о дисгармонии отношений в этих семьях. Писатель считает, что весь этот хаос возник ввиду отсутствия «общей идеи, в отношении к своим семействам, общей для всех отцов, связующей их самих между собою, в которую бы они сами верили и научили бы так верить детей своих, передали бы им эту веру в жизнь» (XXV, 178). При этом общая идея может быть даже ошибочной и не выдержать испытания временем, но она будет полезной, ибо может стать началом «нравственного порядка».

В самом начале «Записной тетради 1875-76 гг.» писатель пишет: «Если не религия, но хоть то, что заменяет ее на миг в человеке. Вспомните Дидро, Вольтера, их век и их веру... О, какая это была страстная вера. У нас ничего не верят, у нас *tabula rasa*. Ну хоть в Большую Медведицу, вы смеетесь, – я хотел сказать, хоть в какую-нибудь великую мысль.» (XXIV, 67).

И более всего беспокоит писателя, как бы пустота интересов и стремлений в России (*tabula rasa*) не воплотилась очередной модной, витающей идеей с Запада. При этом Достоевский считает, что уж лучше даже коммунистические идеи (как во Франции), чем отсутствие какой бы то ни было идеи вообще.

А пока что, продолжает свою мысль писатель о случайных семьях, или «сплошное отрицание прежнего», или «попытка сказать положительное, но не общее и связующее, а сколько голов столько умов, – попытки, раздробившиеся на единицы и лица, без опыта, без практики, даже без полной ве-

ры в них их изобретателей», или, наконец, и вовсе «ленивое отношение к делу, вялые и ленивые отцы, эгоисты...» (XXV, 179).

А ведь имеются же отцы, увлеченные идеей воспитания достойных преемников, но опять-таки их устремления ограничиваются лишь насаждением каких-то нововведений, как-то: один сосредоточивает всё своё внимание на питании («Бифштекс с кровью и конечно, Либих, дескать»), другой сменяет одну няню за другой ввиду их отсталых методов воспитания («Лизочку укладывает в люльку, а сама её богородице учит и крестит...»), третий «пятнадцатилетнему своему мальчишке» подбирает любовницу, чтобы сын, не дай бог, не схватил бы на улице какую-нибудь болезнь, этим и ограничивается половое воспитание вступающего в жизнь подростка. Четвертый же воспитывает своего сына в духе вседозволенности («доводит... до самых передовых "идей"»). При этом Достоевский уверен, что действия большей части «прилежных» отцов продиктованы не велением сердца: их «горячка» – дань либеральным требованиям времени, «подхихикивание с чужого голоса, и вот ребенок уносит в жизнь, сверх всего, и комическое воспоминание об отце, комический образ его» (XXV, 179-180).

Все перечисленные сетования Достоевского относились к «прилежным» отцам, которых намного меньше, чем «ленивых». Неприлежных и ленивых отцов Достоевский делит на богатых и бедных. И те и другие пытаются что-то сделать, но вскоре путаются в собственных начинаниях, ибо и сами-то ничего не могут сказать толком, а «тут ещё обязанности». В богатых семьях хоть и обеспечивают детей всем необходимым, дают им хорошее образование, «по... отца тут не было, семейства не было, юноша вступает в жизнь один как перст, сердцем он не жил, сердце его ничем не связано с его прошедшим, с семейством, с детством» (XXV, 180). А какие воспоминания могут вынести дети из

бедных семей (их, конечно, большинство), в которых при безразличии и «слепоте отцов к семейству» дети брошены на произвол судьбы и «в высшей степени оставлены на случайность!»? Вечные споры из-за неустроенности жизни, упреки, тяжкая нужда и забота о куске хлеба, подлость и унижения отцов «из-за достижения мест, денег» всё это ложится непосильным бременем на детскую душу. Достоевский не сомневается, что выросший в подобной среде человек так и не найдет какого-либо оправдания недостойным поступкам родителей и унесет «с собою в жизнь не одну лишь грязь воспоминаний, а и самую грязь, запасется ею даже нарочно, карманы полные пабьет себе этой грязью в дорогу, чтоб употребить её потом в дело...» (XXV, 180).

Таковы истоки раздробленных, случайных русских семейств, в которых переживают взаимное отчуждение все: и дети, и родители. Проблему обособления, отчуждения личности писатель затронул ещё в конспекте статьи «Социализм и христианство», написанном осенью (видимо, в сентябре) 1864 г. Литературовед Л.М.Розенблюм в книге «Творческие дневники Достоевского» придаёт особое значение этому конспекту, ибо он «представляет собой краткое изложение системы взглядов Достоевского, отраженных во всем его последующем творчестве»[2].

Бурное развитие цивилизации приводит к распаду патриархальной общины, «масса личности» (XX, 192) и, как отмечает Гегель, к «разорванному сознанию» индивидуума, его эгоистическому самоутверждению.

В подобном болезненном состоянии, как утверждает Достоевский, личность не может долго оставаться, ибо потеряна не только связь с обществом, но и вера в бога. Далее должно произойти добровольное возвращение личности в массу. «Ясно, что это высшее самоволие есть в то же время высшее отречение от своей воли. В том

моя воля, чтоб не иметь воли, ибо идеал прекрасен.

В чем идеал?

Достигнуть полного могущества сознания и развития, вполне сознать свое я – и отдать это все самовольно для всех» (XX, 192).

Достоевский вернется к этой теме еще не один раз. Через 12 лет в «Дневнике писателя за 1876 год» в главе «Обособление» писатель поражается тому, с какой легкостью его современники уединяются и копаются в своих мыслях. И лишь в этом находят утешение. «Между тем ни в чем почти нет нравственного соглашения: все разбилось и разбивается и даже не на кучки, а уж на единицы. И главное, иногда даже с самым легким и довольным видом» (XXII, 80). Именно поэтому Достоевский в каждом своем произведении пытается собрать воедино осколки разных мирозерцаний. Одни обособились – и в одиночестве ждут каких-то перемен. Другие начинают бурную деятельность, отбывая прошлое. В качестве примера Достоевский приводит современного литератора-нигилиста, который «после долгих передраг... обрел в сердце своем вдруг религиозное чувство» (XXII, 80). Литератор не знает Пушкина и Тургенева, «вряд ли читал и своих» (Белинского и Добролюбова), но пытается создать в своих произведениях новые образы, «и вся новость их заключается в том, что они прямо делают свой десятый шаг, забыв о девяти первых...» (XX, 80). Разумеется, его герои ничуть не естественны и не понятны читателю.

Литератор-нигилист же, став верующим, обходит православную веру и придумывает свою, опять-таки христианскую, но все же свою. Веками религия объединяла людей, ныне же различного рода ответвления христианства могут стать причиной раздора. И какая участь постигает бывшего нигилиста? Он бросает свою семью, родину, бежит в Америку проповедовать свою религию.

Подобное обособление не может не привести к разладу в семьях и, конечно, в первую очередь – в дворянских.

В подготовительных материалах к роману «Подросток» выделена запись под заголовком «Главное», приведем её начало: «Во всем идея разложения, ибо всё врзъ и никаких не остается связей не только в русском семействе, но даже просто между людьми. Даже дети врзъ» (XVI, 16). Писатель также неоднократно повторяет в подготовительных материалах к роману «Подросток» и мысль об отсутствии общей, великой идеи в России вообще: «Нет у нас в России ни одной руководящей идеи. Пример: роль дворянства, принцип потерян, отвлеченная идея на воздушных, на кончике иголки, не удержится» (XVI, 44). «А во всем: отсутствие и потеря общей идеи (в это царствование от реформ). Все врзнь» (XVI, 50).

Эти первоначальные штрихи к «Подростку» по своей идейной насыщенности напоминают заключительные строки романа, которые воспринимаются читателем как резюме: «... не будет ли справедливее вывод, что уже множество таких, несомненно родовых, семейств русских с неудержимою силою переходят массами в семейства случайные и сливаются с ними в общем беспорядке и хаосе. Тип этого случайного семейства указываете отчасти и вы в вашей рукописи. Да, Аркадий Макарович, вы – член случайного семейства, в противоположность ещё недавним родовым нашим типам, имевшим столь различные от ваших детство и отрочество» (XIII, 455). И сей краткий вывод в «Подростке» принадлежит совсем стороннему человеку, лицу незначительному. Да и сам вывод общеизвестный и обыденный (так по крайней мере преподносит Достоевский), однако именно он становится рефреном в «Братьях Карамазовых» и в целом ряде статей и записных тетрадей.

И тем не менее главный герой романа «Подросток» в поисках руководящей нити «поведения» (XVI, 51) готов пойти за Макаром Долгоруким (отцом де-юре) и Версиловым (отцом де-факто).

Именно встреча с Макаром Долгоруким помогает Подростку почувствовать под ногами прочную почву, понять губительность идеи Ротшильда; хотя в речах Макара Ивановича также не было «общей идеи», но под их влиянием происходит нравственное прозрение Подростка. Сын крестьянки и дворянина остается с народом, освобождаясь от гнета абсурдных мечтаний, немислимых планов и оскорбленного самолюбия, ставшего немым укором и напоминанием о его мнимой ущербности. Подросток, зная, что никогда не пойдет странствовать с Макаром Ивановичем, в бреду, в лихорадке шепчет: «Я вам рад. Я, может быть, вас давно ожидал. Я их никого не люблю: у них нет благообразия... Я за ними не пойду, я не знаю, куда я пойду, я с вами пойду...» (XIII, 291). Прозрение Аркадия заключается не в том, пойдет ли он за Макаром Долгоруким, а в его попытке найти благообразие, различить добро от зла. Напомним, что сразу после смерти старика Аркадий то же самое говорит Версилову.

Мне теперь не нужно мечтать и грезить, мне теперь довольно и вас! Я пойду за вами! – проговорил я, отдаваясь ему всей душой (курсив мой, – А.Р.) (XIII, 373).

Обратимся снова к статье «Дело родителей Джунковских с родными детьми» (курсив мой, – А.Р.). Писатель выносит словосочетание «с родными детьми» в заголовок статьи – и оно становится ещё одним напоминанием о безмерной жестокости, скорее даже – жестокости бессмысленной.³

Так, Джунковские к Николаю, Александру и Ольге относились совсем иначе, чем к другим своим детям; наказывали их за малейшие шалости

– избивали кулаками, секли розгами и плетью, надолго запирали в сортире или в холодной комнате (отметим, что Ольга страдала падучей болезнью). Иногда детей наказывали и без какой-либо причины. В судебном отчете говорилось также о плохом содержании детей: спали на первом этаже на полу (на войлоке и грязных подушках), питались с прислугой, одевались как попало, порою даже ходили босиком. Дети претерпевали лишения и унижения постоянно, но по вечерам и вонсе становилось нестерпимо: им приходилось более часа чесать пятки матери, пока та не засыпала (раньше чесанием пяток занималась прислуга, но вскоре эта унижительная обязанность была возложена на детей, потому что прислуга отказалась от этого нудного занятия: руки немели).

Это уже не наивно-услужливое щекотание Настасьи Петровны коробочки: «... Может, ты привык, отец мой, чтобы кто-нибудь почесал на ночь пятки? Покойник мой без этого никак не засыпал».[3]

Джунковские могли наказывать детей даже за добрые поступки. Так, Александра однажды беспощадно высекли только за то, «что он из кухни принес сестре Ольге картофелю для завтрака» (после экзекуции его спина болела целых пять дней). Подсудимые пытались доказать суду, что их дети неисправимы: несмотря на усилия родителей, учителей и гувернанток, они не становились лучше. В доказательство отец рассказал о кощунственном случае...: когда умерла его старшая дочь Екатерина, то Николай и Александр нарезали прутьев и били мертвую сестру по лицу (она лежала на столе в гробу), при этом мальчики приговаривали: «Теперь-то нагешимся над тобою за то, что ты на нас жаловалась» (XXV, 183).

По свидетельству Шишовой, проработавшей в доме подсудимых гувернанткой, Джунковская отличалась особой эгоистичностью, не проявляла каких-либо материнских чувств и желала только

покою, «чтобы её ничто не беспокоило». Во всем доме царил небрежение, хотя супруги и были в постоянных хлопотах.

Таков краткий судебный отчет о деле Джунковских, который писатель перепечатал из «Нового времени».

Подсудимых, конечно, оправдали, однако это и не столь существенно; куда важнее родителям задуматься, как искоренить лепость и безразличие, порождающие нелюбовь к детям, «почти ненависть, почти чувство личной какой-то мести к ним» (XXV, 188). В «Фантастической речи председателя суда» воспитание детей писатель считает высшей гражданской обязанностью. Джунковские же, наняв учителей, пытались забыть о столь высоком предназначении («откупились от долга и от обязанности родительской деньгами»).

Достоевский, зная о неудаче, которая может постигнуть на практике любое педагогическое учение (да и сколько их было, прекрасных, но неисполнимых теорий!), пишет: «Наука наукой, а отец перед детьми всегда должен быть как бы добрым, наглядным примером всего того нравственного вывода, который умы и сердца их могут почерпнуть из науки. Сердечная, всегда наглядная для них забота ваша о них, любовь ваша к ним согрели бы как теплым лучом всё посеянное в их душах, и плод вышел бы, конечно, обильный и добрый. Но, кажется, ничего не посеяв сами и слав их чуждому семье вашей сеятелю, – вы потребовали уже жатвы и, непривычные к этому делу, потребовали этой жатвы слишком рано; не получив же её, озлобились и ожесточились... на малюток, на собственных детей ваших, и тоже рано, слишком рано!» (XXV, 189 – 190).

Итак, вместо терпеливого впускания добрых чувств, вместо любви, ленивые отцы применяют розгу, в результате хитрый ребенок покорится, но родителей обманет; ребенка слабого – непременно забьют; «ребенка доброго, простодушного»

потеряют навсегда, потеряют его сердце.

В воспоминаниях А.Г. Достоевской с особой задушевностью повествуется о том, каким «печнейшим отцом» был Федор Михайлович, как после купания ребенка «сам завертывал её в покойное одеяльце и зашпиливал его английскими булавками, носил и укачивал её на руках и, бросая свои заботы, спешил к ней, чуть только заслышит её голосок».[4]

Отцовство Достоевского началось задолго до рождения дочери; Анну Григорьевну поражала та исключительная внимательность, с которой Достоевский относился к «болезненному состоянию» своей супруги. Акушерка, под наблюдением которой находилась Анна Григорьевна до родов, жила на одной из крутых улиц Женевы, недоступных для экипажей, и Федор Михайлович, «не надеясь на свою зрительную память», каждый день, в течение трех месяцев, ходил на эту улицу, чтобы даже в ночное время, если потребует срочная помощь, быстро разыскать акушерку и привезти к роженице.

В своих статьях, посвященных извечной теме отцов и детей, писатель избегает отвлеченных суждений, его выводы поразительно точны, он не ссылается на известные педагогические теории и авторитеты (как часто персонажи художественных произведений Достоевского проводят аналогию между своей и чужой жизнью, как правило, жизнью героев шедевров мировой классической литературы). Достоевский словно хочет убедить нас в том, что любая теория относительна (тем более педагогические учения), «живая жизнь» многограннее; и писатель прибегает к испытанному методу: только вместо целого ряда пояснений повествователя (так часто встречающегося в художественных полотнах писателя), вводится фантастическая речь председателя суда, публикацию которой писатель объясняет весьма просто...

³ Для Достоевского “насилие”, “жестокость”, “несправедливость” – слова-синонимы. В повседневной жизни жестокость стала обычным явлением, тут уж не до пробудившейся совести. В ранней юности, в 1837 году, по пути в Петербург (отец писателя вез сыновей на учебу) Достоевский стал очевидцем неимоверной жестокости: на одной из станций он увидел, как фельдъегерь наносил со всего размаха удары в спину ямщика, который в свою очередь, не оборачиваясь, всюю хлестал лошадей. Через 40 лет в «Записях к “Дневнику писателя за 1876 год” из рабочих тетрадей 1875-1877 гг.» писатель неоднократно вспоминает этот эпизод. Так, в небольшой записи писатель дважды напоминает, что увиденное – не просто “картинка из воспоминаний, а символ, символ...” (XXIV, 122). При этом само слово “фельдъегерь” тоже стало символом – символом власти, пусть маленькой, но власти, “которой нельзя не подчиниться, иначе земля стоять не будет, иначе земля стоять не будет, и это все понимали” (XXIV, 127).

Писатель не находит какого-либо утешения: с тех пор мало что изменилось, а может и хуже стало: “И не посеется ли бесправица. Поклонение деньгам, носятся грубые идеи, уничтожающие веру. В пожар крестьяне отстаивают кабаки, а не церкви” (XXIV, 122).

Воистину этот эпизод с фельдъегерем стал знаковым явлением в творчестве писателя. Вспомним сон Раскольникова: в огромную телегу “впряжена была маленькая, тощая, саврасая крестьянская клячонка” (VI, 46-47), и ее, падорвав шуюся, безбожно стегает пьяный Миколка.

Или же: атерина Ивановна перед смертью с надрывом выговаривает: “...Уездили клячу!.. Надорвала а-сь!” (VI, 334).

И через несколько дней в той же “Записной тетради” писатель напишет: “Марей. Он любит свою кобыленку и зовет ее кормилицей. Если же сечь в нем минуты нетерпения и прорывается в нем татарин и начнет он хлестать свою завязшую в грязи с возом кормилицу кнутом по глазам, то вспомните про фельдъегеря, тут: воспитание, привычки, воспоминания, злосно вино...” (XXIV, 128). Итак, даже лучшее воспоминание детства (о Марее), пронесенное через всю жизнь, – и то омрачено сценой жестокости. Быть может, еще задолго до ознакомления с музой Некрасова в сознании юного Достоевского заганная кляча олицетворяла бессмысленный произвол и жестокость, безмерное людское горе и народное долготерпение... Напомним, что стихи Некрасова “О погоде” (именно в них прозвучали строки: «“Ну!” – погонщик полено схватил (Показалось кнута сму мало) – И уж бил ее, бил ее, бил!.. И по плачущим, кротким глазам!») впервые были опубликованы в 1859 году.

В рукописной редакции “Преступления и наказания” есть запись:

“Бульвар. Девочка.

Мое первое личное оскорбление, лошадь, фельдъегерь.

Изнасилованное дитя.

И для чего живет эта вчерашняя старуха?

Математика.

Неужели несправедлива моя мысль.

Пришел домой: письмо от матери. Вышел из себя. С хозяйкой за суп” (VII, 138).

В этих нескольких предложениях писатель сумел наметить все те болевые пункты, пройдя через которые, Раскольников задумывается: “Неужели несправедлива моя мысль”. Пока это не вопрос и не сомнение, а озарение оскорбленного чувства, по крайней мере ему могло показаться озарением, ибо затем Достоевский добавляет: «Вот как это случилось. Услышал разговор Лизаветы. Тогда я спросил себя в ужасе: “Да неужели это не праздная идея, а настоящая была у меня в голове?”» (VII, 138). Безжалостная несправедливость... Одна, другая... Она не просто окружает Раскольникова, несправедливость подступает, не дает дышать, преследует во сне, принимая обличье пьяного Миколки, бессмысленно секущего клячонку по глазам. Именно бессмысленность жестокости людской более всего и терзала самого Достоевского. В то далекое время по пути в Петербург выходка фельдъегеря поразила будущего писателя не только жестокостью, но, может быть, даже в большей степени своей пьяной бессмысленностью. Жестокость, как хмель, вызывает буйство, омрачает разум.

В одной из первых глав возобновленного в 1876 году “Дневника писателя” Достоевский снова возвращается к событию сорокалетней давности и снова вспоминает эпизод с фельдъегерем.

Литература:

1. Достоевский Ф.М. Полн. собр. соч. в 30-ти томах. Т. 25. Л., «Наука», 1972-1990, с. 181. В дальнейшем ссылки на это издание будут приводиться в тексте книги с обозначением тома римской цифрой, а страницы – арабской.
2. Розенблюм Л.М. «Творческие дневники Достоевского», М., «Наука», 1981, с. 76.
3. Гоголь Н.В. Собр.соч. в 7-и томах. Т.5.М., «Художественная литература», 1978, с. 45.
4. Ф.М. Достоевский в воспоминаниях современников. Т. 2. М., «Художественная литература», 1964, с.65.

ЛУСИНЕ ОГАНЕСЯН

Преподаватель кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) государственного университета, кандидат юридических наук

ЮРИДИЧЕСКОЕ ЛИЦО КАК СУБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН (АНГЛИЯ, ФРАНЦИЯ, США)

Если по армянскому уголовному законодательству субъектом преступления может быть только человек, т.е. физическое лицо, то по уголовному праву многих зарубежных стран, в том числе английскому, французскому и американскому, им может быть также юридическое лицо.

Согласно английскому праву, аналогично физическим лицам к уголовной ответственности могут быть привлечены корпорации, такие как инкорпорированные компании, публичные корпорации, а согласно Уголовному Кодексу Франции 1992 г. - любое юридическое лицо, за исключением государства. Это коммерческие общества, различные ассоциации, фонды, объединения, профсоюзы, а также иностранные юридические лица в случаях, когда юрисдикция французских судов распространяется на совершенные деяния. В США федеральное законодательство и законодательство некоторых штатов также позволяют вменить в вину корпорации любые действия или бездействие ее представителей, осуществленные в рамках их служебного положения. [1]

В английском праве идея о том, что корпорация должна нести уголовную ответственность, получила признание с середины XIX в., когда суды стали выносить решения о признании корпораций винов-

ными в нарушении статутных (законодательных) обязанностей. Французскому праву уголовная ответственность некоторых сообществ была известна с дореволюционных времен. К ним относились различные ассоциации, корпорации, университетские общества и даже города как особые объединения людей, проживающих на определенной территории.

В отличие от Англии и Франции, в США ранее общее право отрицательно относилось к возложению уголовной ответственности на корпорации. Однако со временем в связи с ростом промышленного производства, а также необходимостью корпоративной деятельности, установления более эффективного контроля за ней, происходит изменение взгляда на эту проблему. В 1909 году Верховный суд страны признал конституционным то, что «действие агента (представителя), осуществляющего делегированные полномочия, может контролироваться в интересах публичной политики, посредством вменения его действия в вину его работодателю и назначения наказаний корпорации, в интересах которой он действует». На это высказывание в дальнейшем широко опирались при рассмотрении дел как в судах штатов, так и на федеральном уровне. А в более

поздних судебных решениях стало обычным правилом (правом) вменить в вину корпорации деяния ее служащего, совершенного в рамках своих полномочий. [2]

Поскольку корпорация – субъект уголовного преследования за действия своих представителей, то можно говорить о разновидности субститутивной ответственности (*vicarious liability*), не исключающей, а, наоборот, предполагающей возможность возложения строгой ответственности (*strict liability*), прежде всего за так называемые «регулятивные» преступления.

Ответственность юридических лиц в уголовном законодательстве зарубежных стран обусловлена наличием двух обстоятельств: 1) преступное деяние должно быть совершено в пользу юридического лица и 2) его руководителем или представителем. Совершение преступления в «пользу», или, другими словами, «на счет», юридического лица означает, что в результате совершения преступного деяния юридическое лицо получает определенную выгоду, причем речь идет, как правило, об имущественной выгоде, хотя не исключается и иная «польза». Так, юридическое лицо способно нести ответственность и за террористические действия, которые могут преследовать не корыстные цели, а цели, связанные с политической, религиозной и иной деятельностью террористов. Это касается и некоторых государственных преступлений, т. е. преступлений, определяемых уголовным законодательством зарубежных стран как посягательства на основополагающие интересы нации (например, поддержание связей с иностранным государством или иностранной организацией с целью вызвать военные действия против государства, саботаж в политических целях и др. (Уголовный Кодекс Франции 1992г.). Хотя, безусловно, многие другие преступления и проступки, за которые предусмотрена уголовная ответственность

юридических лиц, имеют корыстные цели (мошенничество, сводничество, незаконный оборот наркотиков и др.).

Обязательным условием уголовной ответственности юридических лиц является совершение преступного деяния его руководителем или представителем. Совершение деяния хотя и в пользу юридического лица, но иными лицами: техническими работниками, обслуживающим персоналом, рядовыми сотрудниками, не являющимися, согласно нормативным актам и учредительным документам, представителями юридического лица, не влекут для последнего уголовной ответственности.

На примере Франции мы видим, что ответственность юридических лиц наступает не за все преступные деяния, а только за те, о которых прямо сказано в нормативном акте. Анализ норм Уголовного Кодекса Франции позволяет сделать вывод о том, что французский законодатель установил уголовную ответственность юридических лиц за широкий круг преступных деяний: за преступления против человечества, неумышленные посягательства на жизнь, посягательства на неприкосновенность человека, незаконное распространение наркотиков, дискриминацию, сводничество, проведение экспериментов на людях, посягательства на частную жизнь, ложный донос, «компьютерные» преступления и проступки, все виды хищений, злоупотребление доверием, организацию боевых групп, посягательства на основополагающие интересы нации, терроризм, фальшивомонетничество и некоторые другие. За любое из перечисленных деяний, совершенное в пользу юридического лица его руководителем (представителем), оно подлежит уголовной ответственности.

Уголовное законодательство зарубежных стран предусматривает ответственность юридического лица не только за оконченное деяние, совершенное

в его пользу руководителем или представителем, но и за покушение этих лиц, не только за исполнительство физического лица или соисполнительство, но и за соучастие: пособничество или подстрекательство.

При привлечении корпораций к уголовной ответственности как исполнителя или соучастника любого преступления используется так называемый принцип отождествления (идентификации). Суть этого принципа состоит в том, что действие (или бездействие) и психическое состояние высших должностных лиц корпорации определяется как действие и психическое состояние корпорации. В тех случаях, когда преступление совершено должностным лицом, корпорация отвечает как исполнитель, если же служащий выступал в качестве соучастника – корпорация подлежит ответственности как соучастник.

Как уже отмечалось, компания может нести уголовную ответственность как за действие, так и за бездействие. В последнем случае ответственность наступает за несовершение чего-то, предписанного законом, или за неисполнение обязанностей, возложенных им на корпорацию. Причем юридическое лицо привлекается к ответственности не только за умышленные, но и за неосторожные преступления и проступки.

Возложение уголовной ответственности на корпорацию в уголовном праве зарубежных стран не исключает уголовной ответственности непосредственных исполнителей. Иными словами, за совершенное деяние могут быть осуждены и корпорация и виновный служащий. В Примерном Кодексе США (п 6 (а) ст.2.07), а также в ст. 121-2 Уголовного Кодекса Франции 1992 года указывается на то, что ответственность юридического лица не исключает ответственности физического лица, «исполнителя или соучастника тех же самых действий». [3] В данном случае армянские юристы могут усмотреть здесь нарушение важного принципа

уголовного права: нельзя наказывать дважды за одно и то же. Однако зарубежные, в частности, французские юристы не видят нарушения этого принципа в случае, когда наряду с юридическим лицом отвечает и непосредственный исполнитель преступных действий (бездействия). Нарушение указанного принципа последние усматривают лишь в том случае, когда, несмотря на совершение преступления представителем, наряду с юридическим лицом отвечает и его руководитель в силу существующей во Франции ответственности руководителя за действия его подчиненных (за чужие действия). Однако следует отметить, что в настоящее время судебная практика Франции склоняется к тому, чтобы юридическое лицо несло ответственность самостоятельно, «вместо», а не «вместе» с физическим лицом.

Корпорации, признанные виновными в инкриминируемых именно им, а не служащим преступлениях, в уголовном законодательстве зарубежных стран караются наказаниями имущественного характера – главным образом штрафом и конфискацией имущества.

Несмотря на то, что Ф.М. Решетников в целом уголовную ответственность корпораций оценивает как институт по своему значению прогрессивный, он пишет, что существуют весьма серьезные сомнения по поводу реальности тех мер, которым подвергаются корпорации даже в тех редких случаях, когда возбужденные против них уголовные дела заканчиваются судебными процессами и вынесением обвинительного приговора. [4] Можно отметить следующие недостатки рассматриваемого института или, по словам Д.Ж. Дикса, «Аргументы против корпоративной ответственности» [5].

Во-первых: возложение уголовной ответственности на корпорации – это, по существу, «неэффективное наказание невинных лиц», так как штраф, который обычно налагается на них, в конечном счете перекладывается на рядовых дер-

жателей акций, не имеющих никакого отношения к совершенному преступлению, - чаще всего к злоупотреблениям совета директоров или высокопоставленных служащих корпорации.

Во-вторых, практика деятельности корпораций позволяет сделать вывод о том, что акционеры фактически ничего не могут сделать для предупреждения совершения корпорацией преступления в будущем.

В-третьих, сам факт уголовного преследования корпорации отвлекает внимание общественности от руководства служащих корпораций, которые, как

правило, ответственны за совершенное преступление и которые по справедливости должны быть подвергнуты наказанию.

Таким образом, институт уголовной ответственности юридических лиц в уголовном праве зарубежных стран формировался в течение длительного исторического отрезка времени, прошел определенное апробирование, что позволило выработать условия наступления такой ответственности и разработать систему специальных наказаний для этих новых субъектов уголовной ответственности.

Литература:

1. *Уголовное законодательство зарубежных стран. Под ред. И.Д. Козочкина. М., 1999.*
2. *Козочкин И.Д. Строгая ответственность по уголовному праву Англии и США // Правоведение 2000 №1.*
3. *Примерный уголовный кодекс п 6 (а) ст. 2.07.*
4. *Решетников Ф.М., Никифоров Б.С. Современное американское уголовное право. М., 1990. с. 54-55.*
5. *Уголовное право зарубежных стран. Под ред. И.Д. Козочкина, М., 2003.*

Ա.Տ. ԲԵՐԲԵՐՅԱՆ

Заведующий кафедрой психологии Российско-Армянского (Славянского) государственного университета, кандидат психологических наук, доцент

ЗНАЧЕНИЕ МОТИВОВ ПСИХОПАТИЧЕСКОЙ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ ПРИ СОВЕРШЕНИИ СУБЪЕКТОМ ПРОТИВОПРАВНЫХ ДЕЙСТВИЙ.

С позиций современной психологии личность определяется, главным образом, социальными и социально-психологическими свойствами. Побудительным стимулом, мотивом психической активности являются потребности человека [5]. Мотивация зависит от социальных, характерологических, культурных факторов, от прошлого опыта.

Уровень мотивации определяется уровнем притязаний, успехом и неуспехом.

Выделяются следующие виды мотиваций: биологические, познавательные, социальные, положительные и отрицательные. Неуспех в результате препятствий и различных неблагоприятных обстоятельств может порождать состояние конфликта и фрустрации, агрессии и регрессии, длительного психического напряжения, реакции замещения.

Мотивация преступного поведения является причиной преступной деятельности. Мотивы, как внутреннее побуждение к деятельности, субъективный стимул человеческих поступков не только отражают социальные условия, в которых рождается и формировался человек, но и являются выражением движущих сил личности, связанных с удовлетворением потребностей [1].

О мотивах многих распространённых преступлений до сих пор сохраняются упрощен-

ные, весьма неверные представления. Достаточно часто в качестве побуждений к совершению корыстных преступлений называются корыстные мотивы. Однако поведение человека полимотивировано: преступные действия обуславливают не только осознаваемые человеком, но и бессознательные, и частично осознаваемые мотивы.

Исследование, проведенное Ю.М. Антоняном и В.В. Гульдапом по изучению мотивов преступлений, показало, что их личностный смысл обычно ускользает от сознания человека, слабо или вообще не охватывается им, нося бессознательный характер. Это относится не только к насильственным действиям, но и к корыстным преступлениям. В связи с этим необходимо отметить, что у каждого человека есть ведущие мотивы, так называемая основная мотивационная тенденция, сущность его личности, как правило, определяющая поведение. Необходимый учет этой тенденции позволяет связать воедино и объяснить преступные действия в прошлом, поведение в период отбывания наказания и последующие поступки, а тем самым прогнозировать поведение. Таким образом, все большее число исследователей приходят к выводу о том, что мотивы многих преступлений носят бессознательный характер. Неосознанность мотивов не освобождает

от уголовной ответственности за совершение преступных действий, поскольку субъект осознает их уголовно наказуемый характер. В настоящее время можно сказать, что мотивация поведения является ключевым понятием, на основе которого могут быть объединены усилия криминологов, психологов, судебных психиатров по изучению преступных и общественно опасных действий, а также по разработке мер по их предупреждению [2].

Исследователь Б.В. Зейгарник выделила разные варианты нарушения структуры мотивов при личностной патологии, в основе формирования которых лежат два психологических механизма мотивообразования:

1. нарушение опосредования потребностей;
2. нарушение их опредмечивания [4].

К мотивам, связанным с нарушением опредмечивания потребностей, относятся мотивы психопатической самоактуализации. Для них характерно формирование мотивов, отчуждаемых от актуальных потребностей субъекта и ведущих при их реализации к его социальной и даже биологической дезадаптации.

В качестве основного побудительного фактора при формировании такого рода мотивов можно выделить стремление к ликвидации личностного диссонанса, в частности рассогласования между идеальным «Я» и самооценкой в структуре «образа - Я».

По данным исследователей, мотивы психопатической самоактуализации наблюдались у 91% параноидальных психопатических личностей, у истерических — 54%, у возбудимых — 47%, у тормозимых — 40% и у неустойчивых — 35%.

При возбудимой психопатии наиболее частым мотивом поведения во всех разнообразных ситуациях совершения различных противоправных действий являлись стремление к реализации неадекватно завышенного уровня притязаний,

тенденция к доминированию и властвованию, упрямство, обидчивость, нетерпимость к противодействию, склонность к самовзвинчиванию и поискам повода для разрядки аффективного напряжения. Согласно статистическим данным, 88% противоправных действий, совершенных лицами возбудимого круга по мотивам психопатической самоактуализации, были направлены против личности и общественных норм.

Одним из основных мотивационных факторов, способствующих совершению противоправных действий для данного типа лиц является тенденция к немедленной реализации актуальной потребности.

Важнейшим мотивационным механизмом, определяющим у истерических психопатов совершение преступления, является стремление к манипулированию, контролю над окружающими. В основе этого механизма лежит эгоцентрическая установка личности, в соответствии с которой все внешние объекты, включая людей, рассматриваются как орудия, которые должны служить потребностям «Я». Чаще всего эти лица совершают мошенничество, кражи и спекуляции.

У психопатических лиц тормозимого круга мотивационными чертами личности являются повышенная чувствительность и ранимость, замкнутость, пассивность, повышенная истощаемость, стремление к ограничению контактов.

Психопатическая самоактуализация у тормозимых психопатов выражается в сохранении ими привычного стереотипа действий, в уходе от перенапряжений и стресса, нежелательных контактов, в сохранении личностной независимости. Эти лица при столкновении с окружающими, с непосильными задачами в силу ранимости, мягкости, низкой толерантности к стрессу не получают положительного подкрепления, чувствуют себя обиженными, преследуемыми.

Эти лица чаще совершают бродяжничество, дезертирство.

Основным мотивом поведения неустойчивых психопатических личностей является жажда новых впечатлений и развлечений, уход от стресса однообразных монотонных ситуаций. Они, колеблясь, меняют решения и установки, места работы и профессии, не доводят до конца ни одного дела. Среди противоправных действий неустойчивых психопатов, совершаемых ими по этим мотивам, преобладают бродяжничество, хищения, сексуальные преступления.

При исследовании мотивов психопатической самоактуализации особое внимание привлекает категория самооценки, которая прямо связана с поведением. Изучение структурных элементов самооценки психопатических личностей было проведено Б.В.Зейгарник с помощью модифицированной методики Дембо-Рубинштейн [5], используемой для изучения самооценки по ряду параметров: здоровье, ум, характер, счастье [6]. Для уточнения самооценки в процедуру исследования могут быть включены такие шкалы, как честность, доброта, способность к прогнозированию, сила воли. В методике Дембо-Рубинштейн обследуемому представляется возможность определить свое состояние по избранным для самооценки шкалам с учетом ряда нюансов, отражающих степень выраженности того или иного личностного свойства.

Методика представляет интерес в плане сопоставления различных составляющих «Образа - Я». Согласно инструкции респонденту предлагают лист бумаги, на котором изображены вертикальные линии. Респонденту поясняют расположение личностных свойств на линиях: верхний полюс соответствует позитивному. Например, одна из линий представляет ум, следовательно, верхний полюс соответствует состоянию качеств ума высшего уровня, на

нем расположены умные люди, внизу - глупые. Обследуемого просят обозначить точкой на этой линии свое место. Такие же вертикальные линии проводятся и для выражения самооценки субъекта по намеченным целям.

Кроме того, испытуемые дают не только реальную оценку своего состояния, но и потенциально возможное и идеальное «Я», указав место, которое они могут занять, и то, которое хотели бы занимать.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что у здоровых лиц все значения актуальной самооценки располагаются чуть выше средней отметки на шкалах. Наиболее высокое положение наблюдалось по шкалам «честность» и «доброта». Для здоровых лиц также характерен разрыв между актуальной самооценкой и идеальным «Я».

По результатам теста «Самооценка» мы выявили психологические характеристики «Я» - идеального и «Я» - реального у психически здоровых лиц по 4 блокам: I - межличностные отношения: общение; II - поведение; III - деятельность; IV - переживания, чувства [3].

По I блоку «Межличностные отношения, общение» наблюдается следующая картина:

Максимально выраженные психологические характеристики «Я» - идеального: вежливость (4,8), тактичность (4,8), заботливость (4,7), отзывчивость (4,7), приветливость (4,7), обаятельность (4,7), обязательность (4,8), ответственность (4,9), доминирующие характеристики «Я» - реального: общительность (4,3), справедливость (4,2).

Таблица 1.

Психологические характеристики «Я» - идеального и «Я» - реального в сфере «Межличностные отношения, общение».

№	Качества	«Я» Идеальное	«Я» Реальное	Кoeffициент различия
1.	Вежливость	4,8	3,9	0,9
2.	Заботливость	4,7	3,7	1
3.	Искренность	4,6	4,2	0,6
4.	Коллективизм	4,1	3,5	0,8
5.	Отзывчивость	4,8	4,0	0,5
6.	Радушье	4,5	4,0	0,3
7.	Сочувствие	4,4	4,1	0,7
8.	Тактичность	4,8	4,1	1,4
9.	Терпимость	4,4	3,0	0,6
10.	Чуждость	4,4	3,8	0,6
11.	Добросовестность	4,7	4,1	0,7
12.	Приветливость	4,7	4,0	0,8
13.	Обязательность	4,7	3,9	0,3
14.	Общительность	4,6	4,3	0,9
15.	Обязательность	4,7	3,8	0,9
16.	Ответственность	4,9	4,0	0,4
17.	Откровенность	3,7	4,1	0,4
18.	Суровость	4,6	4,2	0,4
19.	Совместимость	4,2	3,3	0,9
20.	Требовательность	4,5	3,8	0,7
Итого среднее		4,5	3,9	0,6

Значительны различия между «Я» - идеальным и «Я» реальным по параметрам, которые можно объединить в 2 группы: 1. заботливость, вежливость, отзывчивость; 2. обязательность, ответственность. В сфере поведения наблюдаются высокие оценки по характеристикам «Я»-идеальное: смелость (4,8), самостоятельность (4,9), целеустремленность (4,8); по характеристикам «Я»-реальное: порядочность (4,3), энтузиазм (4,3), настойчивость (4,4). Результаты значений отражены в таблице 2

Таблица 2.

Психологические характеристики «Я»-идеального и «Я» – реального в сфере «Поведение»

№	Качества	«Я»- Идеальное	«Я»- Реальное	Кoeffициент различия
1.	Активность	4,6	3,7	0,9
2.	Гордость	4,4	3,9	0,5
3.	Добросудие	4,4	3,9	0,5
4.	Порядочность	4,5	4,3	0,2
5.	Смелость	4,8	3,9	0,9
6.	Твердость	4,7	3,9	0,8
7.	Уверенность	4,5	3,3	1,2
8.	Честность	4,6	4,1	0,5
9.	Энергичность	4,7	4,0	0,7
10.	Энтузиазм	4,7	4,3	0,4
11.	Добросовестность	4,7	4,0	0,7
12.	Инициативность	4,8	4,0	0,8
13.	Интеллигентность	4,7	4,0	0,7
14.	Настойчивость	4,0	4,4	0,4
15.	Решительность	4,8	3,9	0,9
16.	Примыслительность	4,4	3,8	0,6
17.	Самодригичность	4,4	3,7	0,7
18.	Самостоятельность	4,9	4,0	0,9
19.	Уравновешенность	4,6	3,2	1,4
20.	Целеустремленность	4,8	4,0	0,8
Итого среднее		4,6	4,3	0,3

Существенные различия между «Я»-идеальное и «Я»-реальное наблюдаются по следующим качествам: активность; смелость; уверенность; самостоятельность; уравновешенность.

Максимально выраженные качества в сфере «Деятельность» по характеристикам «Я»-идеальное и «Я»-реальное можно сгруппировать следующим образом: 1) трудолюбие (4,7), дисциплинированность (4,8), работоспособность (4,8), собранность (4,8). 2) мастерство (4,8), точность (4,8), скорость (4,8), вежливость (4,8), находчивость (4,8); по характеристикам «Я»-реальное: понятливость (4,2), увлеченность (4,1), любознательность (4,1). Результаты представлены в таблице 3

Таблица 3.

Психологические характеристики «Я»-идеального и «Я» – реального в сфере «Деятельность»

Различия между желаемой и реальной самооценкой отличаются между следующими ха-

№	Качества	“Я”. Идеальное	“Я”. Реальное	Кoeffициент различия
1.	Емкчивость	4,5	3,8	0,7
2.	Деловитость	4,7	3,7	1
3.	Мастерство	4,8	3,7	0,9
4.	Понятливост	4,7	4,2	0,5
5.	Скорост	4,8	4,0	0,8
6.	Собранност	4,8	4,0	0,8
7.	Точност	4,8	4,0	0,8
8.	Трудолюбие	4,7	3,8	0,9
9.	Увлеченност	4,1	4,1	0
10.	Усидчивост	4,6	3,6	1
11.	Акуратност	4,7	3,8	0,9
12.	Внимательност	4,8	4,0	0,8
13.	Дальновидност	4,7	3,7	1
14.	Дисциплинированност	4,8	3,8	1
15.	Инициативност	4,6	3,7	0,9
16.	Любознательност	4,7	4,1	0,6
17.	Находчивост	4,8	3,9	0,9
18.	Последовательност	4,5	3,8	0,7
19.	Работоспособност	4,8	3,8	1
20.	Скрупулезност	4,0	3,8	0,2
	Итого среднее	4,6	3,9	0,7

рактеристиками: 1. профессионально важные психологические качества: мастерство, деловитость; 2. стремление приобрести умение трудиться, работоспособность, трудолюбие, усидчивость, дисциплинированность.

В сфере «Переживания, чувства» анализ результатов показал доминирование характеристик «Я»-идеального: веселости, бесстрашия, свободолюбия, жизнерадостности - по 4, 6; «Я»-реального: свободолюбие (4,3). Показатели отражены в таблице 4.

Таблица 4.

Психологические характеристики «Я»-идеального и «Я» – реального в сфере «Переживания и чувства»

Максимальные различия наблюдаются по па-

№	Качества	“Я”. Идеальное	“Я”. Реальное	Кoeffициент различия
1.	Бесрост	4,5	3,6	0,9
2.	Бесстрашия	4,6	3,7	0,9
3.	Веселост	4,6	3,8	0,8
4.	Душевност	4,5	4,0	0,5
5.	Милосердие	4,2	4,0	0,2
6.	Нужност	4,5	4,0	0,5
7.	Свободолюбие	4,6	4,3	0,3
8.	Сердечност	4,1	4,0	0,1
9.	Страстност	4,1	3,8	0,3
10.	Стыдливост	3,6	3,3	0,3
11.	Взволнованност	3,8	4,1	0,3
12.	Восторженност	3,8	3,7	0,1
13.	Жалостливост	4,0	4,0	0
14.	Жизнерадостност	4,6	3,9	0,7
15.	Любвеобильност	4,4	4,1	0,3
16.	Оптимистичност	4,5	3,5	1,2
17.	Сдержанност	4,3	3,4	0,9
18.	Уселегосредност	4,4	3,5	0,9
19.	Хладнокровност	3,6	3,1	0,5
20.	Чувствительност	4,2	4,1	0,1
	Итого среднее	4,2	4,4	0,2

раметрам а) уверенности, стыдливости, б) эмоциональной устойчивости, взволнованности, восторженности, хладнокровности, причем вышеперечисленные различия не возрастающие, а убывающие.

Актуальная самооценка у субъектов истеро-возбудимых психотатов выше, чем у психически здоровых. Расхождения между идеальным «Я» и актуальной самооценкой незначительны (за исключением «способности к прогнозированию»). Они считают себя добрыми, честными, спокойными по характеру, слабовольными, принимающими все близко к сердцу, страдающими из-за

своей доброты. Если у здоровых лиц имеет место рассогласование между идеальным «Я» и областью реальных достижений (что имеет мотивационно-регулирующее значение), то у психопатических личностей эта дифференциация отсутствует.

Вышеприведенные результаты свидетельствуют об игнорировании истеро-возбудимыми лицами своих затруднений и конфликтов, а также о неумении учитывать ими реальный жизненный опыт, т.е. о нарушении критичности по отношению к собственной личности. Самооценка при таких обстоятельствах не является фактором коррекции и регуляции поведения.

У данных лиц расхождение между идеальным «Я» и актуальной самооценкой столь велико, что заставляет их постоянно осознавать свою несостоятельность. Идеальное «Я» представляет для них источник чувства вины и собственной неполноценности. Разрыв так велик, что не побуждает, а блокирует развитие в желательном на-

правлении.

Таким образом, рассмотрение элементов самооценки у психопатических личностей позволяет утверждать, что актуальная самооценка, будучи завышенной у истеро-возбудимых (снижение необходимости самоконтроля за своими действиями) и заниженной у тормозимых (блокада потенциального развития), по сравнению с психически здоровыми людьми не является самоконтролирующим, не выполняет функцию обратной связи в регуляции поведения, что оказывается способствующим фактором в совершении субъектом противоправных действий.

Литература:

1. Антоян Ю.М., Бородин С.В. *Преступность и психические аномалии*, М., Наука, 1987.
2. Балабанова Л. *Судебная психопсихология, психология в системе силовых структур государства*, М., 1998.
3. Берберян А.С. *Структурно функциональная организация системы саморегуляции личности студента*. В сб. *Современные проблемы прикладной психологии*. Е., 2007.
4. Зейгарник Б.В. *Личность и патология деятельности*, М., Изд. МГУ, 1974.
5. Рубинштейн С.Я. *Экспериментальные методы в психопсихологии*, М., 1974.
6. Соколова Е.Т. *Мотивация и восприятие в норме и патологии*, М., 1970.

ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ՈՐԴԵԳՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑ (2005-2008թթ.)

Վերջին երեք տարիների ընթացքում «Որդեգրման հարցերով հանրապետական հանձնաժողով»-ում (այսուհետ՝ Հանրապետական հանձնաժողով) օտարերկրյա որդեգրման վերաբերյալ 284 դիմում է ստացվել: Բավարարված դիմումներով որդեգրվել է 225 երեխա, որոնցից 112-ը կամ 50 տոկոսը՝ ազգությամբ հայ անձանց կողմից: Երեխաներից 120-ը կամ 53 տոկոսը եղել են բնածին արատներով կամ տառապել են այլ հիվանդություններով, մասնավորապես, առավել հաճախ են արձանագրվել վերջույթների բացակայություն, գայլի երախ, նապաստակի շրթունք, պերինատալ Լնցեֆալոպատիա, հիդրոցեֆալիա, սրտային հիվանդություններ:

Ձևավորված պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հիվանդ երեխաներին նախապատվություն տալը բացառապես նկատվում է օտարերկրյա որդեգրողների մոտ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող որդեգրողները խուսափում են այդպիսի երեխաներ որդեգրելուց: Ի դեպ, սա պայմանավորված է ոչ այնքան Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգրքի 112-րդ հոդվածի այն պահանջով, համաձայն որի երեխաներին կարելի է թույլատրել օտարերկրյա որդեգրողներին հանձնել միայն այն դեպքում, երբ չկա հնարավորություն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների ընտանիքում որդեգրելու համար, այլ օտարերկրացիների՝ ի սկզբանե արտահայտված ցանկությամբ: Մեկ այլ, մի գուցե ոչ բնութագրիչ վիճակագրական տվյալ ևս՝ որդեգրված երեխաների 70 տոկոսը աղջիկներ են:

Ներկայիս Հանրապետական հանձնաժողովը գործում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2000թ. հունիսի 20-ի թիվ 370 որոշմամբ հաստատված Կանոնադրությամբ,

մինչև այդ գործել է Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 1997թ. մարտի 6-ի թիվ 67 համաձայն որոշումը: Այսինքն, հանձնաժողովների գործունեությունը սկսվել է մինչև Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգրքի ուժի մեջ մտնելը (վերջինս ընդունվել է 2004թ. նոյեմբերի 9-ին) և «Երեխաների պաշտպանության և օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում համագործակցության մասին» 1993թ. մայիսի 29-ի Կոնվենցիային Հայաստանի Հանրապետության միանալը (Կոնվենցիան մեր երկրի համար ուժի մեջ է մտել 2007թ. հունիսի 1-ին):

Մեկ այլ նկատառում ևս, համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ օտարերկրյա որդեգրման ընթացակարգերի բարդության առումով, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունը խիստ տարբերվում է Կոնվենցիայի անդամ երկրների օրենսդրությունից, որոնցում նախապատվությունը տրվում է առավել պարզեցված համակարգերին: Բավական է նշել, որ որևէ երկրում օտարերկրյա որդեգրումը Հայաստանի Հանրապետության կառավարության քննարկման ենթակա հարց չէ: Միաժամանակ, համագործակցության փորձը վկայում է, որ ներկայումս նաև այդ երկրներում է նկատվում երաշխավորվածության ապահովմանն ուղղված լրացուցիչ ինստիտուտների ներդրման միտում:

Ինչևէ, Հանրապետական հանձնաժողովում օտարերկրյա քաղաքացիների դիմումները քննարկելիս հաշվի է առնվում ոչ միայն նշված Կանոնադրության, այլև Կոնվենցիայի պահանջները, ինչպես նաև անդամ երկրների առաջավոր փորձը: Այսպես, Կանոնադրությունը պարտադիր չի համարում հայ առաքելական եկեղեցու, հայ համայնքի կամ այլ իրավասու անձանց կողմից երաշխավորության առկայությունը, սակայն Հայաստանի

Հանրապետության արդարադատության նախարարի առաջարկությամբ հանձնաժողովը որոշել է, որ այդ պահանջը կարելի է դարձնել համընդհանուր, արդեն 7 ամիս է, ինչ բոլոր դիմողները ներկայացնում են նաև համապատասխան երաշխավորվածություն:

Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգիրքը տարիքային սահմանափակում չի նախատեսում որդեգրողների համար, սակայն, հաշվի առնելով բացառապես երեխայի շահերի գերակայության վերաբերյալ Կոնվենցիայի պահանջը, հանձնաժողովը բավարարում է բացառապես այն անձանց դիմումները, որոնք մեծահասակ չեն: Այս առումով, ուսանելի է համարվում արտասահմանյան երկրների փորձը. եվրոպական երկրների մեծ մասի (օրինակ, Դանիա, Ֆրանսիա, Ֆինլանդիա, Ավստրիա և այլն) որդեգրման վերաբերյալ օրենսդրությունը սահմանում է, որ որդեգրող անձի և որդեգրվածի տարիքների միջև տարբերությունը չպետք է գերազանցի 40 տարին: Նույն դրույթը, փոքր ինչ այլ չափանիշներով է գործում Գերմանիայում, Մեծ Բրիտանիայում և այլն, մասնավորապես այդ երկրների օրենսդրության համաձայն՝ որդեգրել ցանկացող անձի տարիքը չպետք է գերազանցի 41 տարեկանը:

Մեծ նշանակություն է տրվում որդեգրողների առողջական վիճակին. ի դեպ, որդեգրողները բացառապես այն երկրներով են, որոնց օրենսդրությամբ առողջական վիճակի առնչությամբ ներկայացվում են խիստ պահանջներ: Ընդ որում, բոլոր այն երկրների քաղաքացիները, ոյունց օրենսդրությունը որդեգրողներին ներկայացվող պահանջների շրջանակի տեսանկյունից համահունչ չի, մեր երկրի օրենսդրությանը, որդեգրման պահանջով չեն էլ դիմում, քանի որ նախնական փուլում արդեն իսկ Կոնվենցիայի կենտրոնական մարմնի կողմից վերջիններիս տրվում է համապատասխան պարզաբանում:

Իհարկե, գործում են նաև այլ օրենսդրական սահմանափակումներ, սակայն հարկ է նկատել, որ դրանց մի մասն այնպիսին է, որ տվյալ երկրների իրավասու մարմինները, դրանց հաշվառ-

մամբ, արդեն իսկ մերժում են որդեգրման համաձայնությունը, ինչի արդյունքում այդ անձինք չեն դիմում, իսկ ստացված դիմումը մերժվում է՝ տվյալ երկրի իրավասու մարմնի եզրակացության հիման վրա:

Այսպես, օրինակ, Գերմանիայի որդեգրման մասին օրենսդրությունը նախատեսում է հետևյալ սահմանափակումներ՝ որդեգրողը պետք է լինի առնվազն 25 տարեկան (իսկ ամուսնական զույգի դեպքում՝ նրանցից մեկը պետք է լինի 25 տարեկան), որդեգրողը չպետք է տառապի այնպիսի հիվանդություններով, որոնք հակացուցված են որդեգրմանը և այլն: Ընդ որում, հաշվի է առնվում ոչ միայն հոգեկան վիճակը տվյալ պահին, այլև՝ պահանջվում է բժշկական եզրակացություն այն մասին, որ վերջինս հակում չունի հոգեկան հիվանդության որևէ դրսևորման՝ նաև հետագա 20 տարվա ընթացքում: Վերջին կանոնը գործում է Կոնվենցիայի անդամ գրեթե բոլոր երկրներում:

Հարկ է նկատել, որ հիվանդությունների ցանկի հարցում մոտեցումները խիստ տարբեր են: Այսպես, օրինակ, Դանիայի, Մեծ Բրիտանիայի, Գերմանիայի օրենսդրությամբ արգելվում է որդեգրումն անգամ բարձր ճնշման, աղեստամոքսային հիվանդությունների, դիաբետների դեպքում, մինչդեռ՝ Շվեյցարիայում քույրատրվում է որդեգրում՝ նաև ԶԻԱՀ-ով հիվանդ քաղաքացիների կողմից:

Նկատենք, որ որդեգրող անձինք հիմնականում ներկայացնում են ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան, Իտալիան, Հունաստանը:

Կոնվենցիայում հատուկ ուշադրություն է դարձված որդեգրման նկատմամբ վերահսկողության հարցերի վրա: Սահմանափակապես, 21-րդ հոդվածի համաձայն՝ պարբերաբար իրականացվող ստուգայցերի կամ վերահսկողության այլ գործառույթների ընթացքում երեխայի կենսապայմանների որևէ խաթարման փաստ արձանագրելիս, կրեյտան անհապաղ հարկադրաբար վերցվում և հանձնվում է ժամանակավոր խնամակալության, այնուհետև այդ մասին անհապաղ իրազեկվում է ծագման երկրի կենտրոնական մարմինը (մեր երկրում այդպիսին ճանաչված է արդարադատության

նախարարությունը, ինչի առնչությամբ Կոնվենցիայի ուժի մեջ մտնելուց անմիջապես հետո՝ դեռևս 2007թ. հունիսի 22-ին, Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի կողմից արտաքին գործերի նախարարության միջոցով ավանդապահին ուղարկվել է համապատասխան հայտ ու տեղեկատվություն), և հետագա բոլոր միջոցառումները պարտադիր համաձայնեցվում են այդ մարմնի հետ: Ընդ որում, 21-րդ հոդվածով նախատեսված է նաև կրկնակի որդեգրում, երկարատև խնամակալություն կամ վերադարձ, նայած, թե որ տարբերակն է տվյալ դեպքում ըլսում երեխայի շահերից:

Պետք է նշել, որ վերջին 10 ամիսների ընթացքում որևէ այդպիսի խախտման մասին իրազեկում Կոնվենցիայի անդամ պետությունների կողմից չի ստացվել: Ուշագրավ է այն, որ ապրիլի 1-ին, Կոնվենցիայի անդամ է դարձել նաև ԱՄՆ-ն, ինչը խիստ կարևոր է, եթե նկատի ունենանք, որ երեխաների մի մասը որդեգրել են այդ պետության քաղաքացիները:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2005թ. ապրիլի 21-ի թիվ 623-Ն որոշմամբ հաստատված «Հայաստանի Հանրապետության հյուպատոսական հիմնարկներում օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց որդեգրված՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի երեխայի հաշվառման» կարգի կիրառմանը, համաձայն որի, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի որդեգրած օտարերկրյա քաղաքացիները մինչև երեխայի չափահաս դառնալը՝ տարեկան մեկ անգամ երեխայի հաշվառումն իրականացնող մարմին են ներկայացնում երեխայի առողջական վիճակի և կյանքի կենսապայմանների մասին տեղեկատվություն՝ տրված և հաստատված նրանց մշտական բնակության վայրի համապատասխան մարմինների կողմից, օրյակտիվ պատճառներով չի գործել:

Խնդիրն այն է, որ Կոնվենցիայով այդպիսի ընթացակարգ նախատեսված չէ, իսկ արտասահմանյան երկրների իրավասու մարմինները հասկանալի պատճառներով իրավասու չեն կատարել մեկ

այլ երկրի՝ գործադիր իշխանության որոշմամբ իրենց վրա դրված լուսցուցիչ պարտավորություններ: Ընդ որում, այդ կարգը չի գործել նաև մինչև Կոնվենցիայի ուժի մեջ մտնելը: Արտաքին գործերի նախարարության հաղորդման համաձայն, որևէ հյուպատոսական հիմնարկ կամ դիվանագիտական ներկայացուցչություն այդպիսի տեղեկատվություն չի ներկայացվել:

Հետագայում, երբ Կոնվենցիայի անդամ երկրներից կստացվեն կոնկրետ Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության առաջարկությունների վերաբերյալ պատասխանները, կհստակեցվի, թե քացի Կոնվենցիայով նախատեսված ընթացակարգերից, ուրիշ ի՞նչ լուսցուցիչ ինստիտուտներ հնարավոր կլինի կիրառել:

Նկատի ունենալով, որ Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ օտարերկրյա որդեգրման առանցքային հիմնադրույթներից է համագործակցության այնպիսի համակարգի ստեղծումը, որը ունակ կլինի ապահովելու համապատասխան երաշխիքներ և դրա միջոցով հնարավոր կլինի կանխել երեխաների առևանգումը, վաճառքը կամ առևտուրը, ս.թ. փետրվարի 5-ին՝ Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի, Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարի և Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության պետի կողմից ստորագրվել է «Երեխայի միջազգային առևանգման քաղաքացիական մոտեցման մասին» Հաագայի՝ 1980թ. հոկտեմբերի 25-ի Կոնվենցիայով Հայաստանի Հանրապետության ստանձնած պարտավորությունների կատարման ապահովման մասին համատեղ հրամանը:

Այդ հրամանով հաստատված կարգի գործողությունը տարածվում է այն երեխաներին Հայաստանի Հանրապետություն վերադարձնելու վրա, ովքեր Հայաստանի Հանրապետության տարածքից անօրինական են տեղափոխվել Կոնվենցիայի մասնակից որևէ պետություն կամ անօրինական պահվում են այնտեղ, կամ կան հավաստի տվյալներ՝ այդ երեխաներին անօրինական տեղափոխելու կամ այնտեղ անօրինական պահելու մասին:

Վերը նշված կարգը հստակեցնում է բոլոր երեք գերատեսչությունների գործառույթների շրջանակը՝ Կոնվենցիայի կողմից կանոնակարգվող ոլորտում: Մասնավորապես, եթե որևէ անձ, կազմակերպություն կամ մարմին Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածին համապատասխան դիմել է կենտրոնական մարմին՝ տվյալ դեպքում արդարադատության նախարարություն՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքից Կոնվենցիայի մասնակից որևէ պետության տարածք երկխոսյալի ասպորիսի տեղափոխման կամ ասպորիսի պահելու փաստի վերաբերյալ, ապա կենտրոնական մարմինն անհապաղ պարզում է մի շարք հանգամանքներ (դեպքն առնչվում է Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածով սահմանված երեխայի տարիքի հետ, երեխայի տեղափոխումը կարող է դիտվել անօրինական, դիմողն օգտվել է երկխոսյալին վերադարձնելու խնդրանքով դիմելու իրավունքից, ի՞նչ տեղեկություններ ունի դիմողը երեխայի անօրինական տեղափոխման վերաբերյալ և այլն): Եթե պարզվում է, որ դեպքն առնչվում է Կոնվենցիայով կարգավորվող հարաբերությունների հետ, կենտրոնական մարմինը անհապաղ հայտնում է ոստիկանությանը՝ օրենսդրությամբ և Կոնվենցիայով նախատեսված միջոցներ ձեռնարկելու, այդ թվում՝ քրեական հետապնդում իրականացնելու համար:

Ամփոփելով օտարերկրյա որդեգրման ոլորտում օրենսդրության և դրա կիրառման գործընթացի վերաբերյալ վերոհիշյալ նկատառումները՝ պետք է նշել, որ առկա է բավարար նյութ՝ ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը բարելավելու համար: Մասնավորապես, նպատակահարմար է վերանայել Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2000թ. հունիսի 20-ի թիվ 370 որոշմամբ հաստատված՝ «Որդեգրման հարցերով հանրապետական հանձնաժողով»-ի Կանոնադրության որոշ դրույթներ և ներառել դրանում միջազգային փորձից վերցված հիմնավորված դրույթներ, ինչպես նաև հանրապետական հանձնաժողովի գործունեության ընթացքում արդեն փաստացի կիրառման մեջ դրված չափանիշները:

Հաշվի առնելով հարցի նրբությունը՝ անհ-

րաժեշտ է համարվում, մինչև իրավաստեղծ նախաձեռնությամբ հանդես գալը, առաջիկայում, Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարությունում կազմակերպել հասարակական լսումներ՝ մասնակից դարձնելով նաև համապատասխան մասնագետների: Արդեն իսկ ձևեր է բերվել պայմանավորվածություն՝ այդ միջոցառումներին միջազգային փորձագետների ներգրավվածությունն ապահովելու ուղղությամբ: Հարկ է նշել, որ խնդիրը բնավ կուտակված հիմնահարցերի լուծումը չէ, բանգի ոլորտում իրավիճակը բարվոք է, պարզապես կարիք կա գործող օրենսդրությունն էլ ավելի կատարյալ ու միջազգային չափանիշներին համարժեք դարձնելու:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ՍՏԵՂԾՎԵԼ Է ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

1996 թվականին Հայաստանի Հանրապետության, Եվրոպական համայնքի և նրա տասնհինգ անդամ պետությունների միջև կնքվեց և 1999-ին ուժի մեջ մտավ Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիրը (ԳՀՀ): Այն ստեղծում է համագործակցության լայն շրջանակ Հայաստանի և ԵՄ-ի միջև՝ հաստատելով տնտեսական, քաղաքական և մշակութային առավել սերտ կապեր:

Տնտեսական քաղաքականության և իրավա-

ման նպատակով, ՀՀ կառավարությունը որդեգրել է ԵՄ ինտեգրմանն ուղղված բարեփոխումների ուղին: Այդ բարեփոխումների իրականացման ուղղությամբ կատարվելիք հիմնական անելիքներից մեկը՝ ՀՀ օրենսդրության համապատասխանեցումն է ԵՄ օրենսդրությանը: Համապատասխանեցման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի ԵՄ օրենսդրությունը մատչելի լինի հայաստանյան պետաշտոնյաներին:

Հաշվի առնելով առկա լեզվական խնդիրները՝

անհրաժեշտություն է առաջանում ԵՄ իրավական ակտերը թարգմանել հայերեն, որպեսզի այդ գործով զբաղվող պաշտոնյաները կարողանան համապատասխանեցնել ՀՀ օրենսդրությունը ԵՄ օրենսդրությանը:

Ազգային ծրագրով նախատեսվում էր «Իրավական թարգմանչական կենտրոնի» ստեղծում:

Թարգմանությունների կենտրոնի աշխատանքները լավագույնս կազմակերպե-

լան խորհրդատվության հայ-եվրոպական կենտրոնի (AEPLAC), նաև՝ մոտ 150 պետաշտոնյաների համատեղ ջանքերով մշակվեց և 2006 թվականի մարտին ՀՀ կառավարության կողմից հավանության արժանացավ ԵՄ ինտեգրմանն ուղղված՝ Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրի իրականացման ազգային ծրագիրը (2006-2009) (այսուհետ՝ Ազգային ծրագիր):

Ազգային ծրագրի, ինչպես նաև Հայաստանի համար ԵՀԶ գործողությունների ծրագրի իրագործ-

լու, աշխատանքների արդյունավետությունն ու որակն առավելագույնս բարձրացնելու նպատակով AEPLAC-ը ձևափոխվեց ևՆ 15038 ստանդարտը, որը վերաբերում է թարգմանչական ծառայություններին և ծառայությունների մատուցման պահանջներին: Ստանդարտը պատրաստվել էր CEN/BT/TF 138 «Թարգմանչական ծառայություններ» տեխնիկական հարցերով կոմիտեի կողմից և հաստատվել Ստանդարտացման եվրոպական կոմիտեի կողմից 2006 թվականի ապրիլի 13-ին:

ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից ներկայացված դիմումի համաձայն՝ AEPLAC-ը նախաձեռնեց կենտրոնի աշխատակիցների և բարգմանիչների արտահաստիքային խմբի ներկայացուցիչների համար վերապատրաստման դասընթացի կազմակերպումը:

Վերապատրաստման դասընթացը տեղի է ունեցել փետրվարի 18-ից մարտի 1-ը: Դասընթացի մասնակիցներին ներկայացվեցին ընդհանուր տեղեկություններ Եվրամիության մասին, ներառյալ ԵՄ կառույցները, օրենսդրությունը, ԵՄ ինտեգրումը, ԵՄ-Հայաստան հարաբերությունները և բարգմանչական աշխատանքների կազմակերպումը ԵՄ ում, ԵՄ և ՀՀ օրենսդրական տեխնիկան, իրավական անգլերենի և հայերենի հիմունքները: Մանրամասն ներկայացվեցին նաև բարգմանչա-

կան տեխնիկայի հիմունքները, բարգմանության տեսությունն ու պրակտիկան, բարգմանության ընթացքում ծագող խնդիրներն ու դրանց հնարավոր լուծումները և այլն: Եվրոպական փորձին ծանոթացնելու նպատակով հրավիրվեց նաև փորձագետ Լատվիայի բարգմանչական կենտրոնից, իսկ Trados համակարգչային ծրագիրն ուսումնասիրելու համար կազմակերպվեց եռօրյա դասընթաց՝ համապատասխան միջազգային փորձագետի կողմից:

ՀՀ արդարադատության նախարարությունում կազմակերպված հանդիսավոր արարողության ժամանակ, դասընթացների մասնակիցներին հանձնվեցին ավարտական վկայականներ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՈՒՄ ՀԱՆՁՆՎԵԼ ԵՆ ՎԿԱՅԱԿԱՆՆԵՐ

Համաձայն «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 20-րդ հոդվածի 3-րդ մասի և «Գատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության մասին» օրենքի 14-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ քրեակատարողական և հարկադիր կատարման ծառայողները (այսուհետ՝ հատուկ ծառայողներ) իրավունք ունեն սահմանված կարգով կրելու, պահելու և գործադրելու (կիրառելու) հրազեն և օրենքով նախատեսված հատուկ միջոցներ՝ հատուկ ուսուցում անցնելուց հետո:

ՀՀ կառավարության 2005 թվականի փետրվարի 10-ի N 154-Ն որոշմամբ և ՀՀ արդարադատության նախարարի 2005 թվականի նոյեմբերի 18-ի թիվ ՔՀ-67-Ն հրամանով, հաստատվել են հարկադիր կատարման և քրեակատարողական ծառայողների վերապատրաստում և հատուկ ուսուցում անցնելու կարգն ու պայմանները: Հատուկ ծառայողի հատուկ

ուսուցումը նրա՝ օրենքով նախատեսված հրազենի և հատուկ միջոցներ կրելու, պահելու և գործադրելու (կիրառելու) հետ կապված գիտելիքների, ունակությունների և հմտությունների ձեռքբերումն է, որը ներառում է՝

- 1) հրազենի կառուցվածքի, նշանակության, նրա հետ վարվելու ուղղության, պահպանման իմացությունը,
- 2) հրազենի և հատուկ միջոցների գործադրման պայմանների և վարժաձևերի իմացությունը,
- 3) հրազեն և հատուկ միջոցներ գործադրելու, պահելու և տեղափոխելու անվտանգության կանոնների իմացությունը.

4) հրազենային վնասվածքներից, արցունքաբեր և գրգռիչ նյութերից խոցված, ինչպես նաև հատուկ միջոցների կիրառման հետ կապված այլ վնասվածքներ ստացած անձանց առաջին բժշկական օգնությունն ցույց տալու իմացությունը:

ՀՀ կառավարության 2008 թվականի հունվարի 10-ի N 11-Ն որոշմամբ՝ 2008 թվականին նախատեսված է իրականացնել 385 հատուկ ծառայողի հատուկ ուսուցում:

2008 թվականի մարտ-ապրիլ ամիսների ընթացքում՝ «Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպու-

թյունը, Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի՝ 2007 թվականի հուլիսի 04-ի N 151-Ա և 2007 թվականի հոկտեմբերի 30-ի N 280-Ա հրամաններով հաստատված ծրագրերով, իրականացրել է կրտսեր խմբի պաշտոններ զբաղեցնող 25 քրեակատարողական և առաջատար խմբի պաշտոններ զբաղեցնող 150 հարկադիր կատարման ծառայողների հատուկ ուսուցումը:

Հատուկ ուսուցումն իրականացվել է երկու փուլով: Առաջին փուլն անցկացվել է «Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունում, իսկ երկրորդը՝ ՀՀ պաշտպանական մարզատեխնիկական կազմակերպության հրաձգարաններում:

2008 թվականինի ապրիլի 23-ին «Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունում կայացավ հատուկ ուսուցում անցած առաջին հատուկ ծառայողների վկայականների հանձնման հանդիսավոր արարողություն: Հանդիսավոր արարողությանը ներկա էին՝ ՀՀ պաշտպանական մարզատեխնիկական կազմակերպության կենտրոնական խորհրդի նախագահ, գեներալ-մայոր Արկադի Թադևոսյանը, ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության պետի տեղակալ, արդարադատության գնդապետ Վաղինակ Քոչարյանը և այլոք: Բացման խոսքում «Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության տնօրեն Աշոտ Հայրապետյանը, կարևորելով ուսուցման նշանակությունը ՀՀ արդարադատության նախարարության հատուկ ծառայողների աշխատանքների արդյունավետության բարձրացման գործում, նշեց, որ հատուկ ուսուցման իրականացումը հնարավոր եղավ միայն ՀՀ արդարադատության նախարար Գևորգ Դանիելյանի աջակցությամբ: